Seria *Collegium. Sociologie. Antropologie* este coordonată de Elisabeta Stănciulescu.

Jacques Coenen-Huther este doctor în ştiinţe sociale al Universităţii Libere din Bruxelles şi coordonator de proiecte de cercetare sociologică la Universitatea Toulouse II. A predat socio logia la Universitatea din Geneva şi a făcut cercetări în domeniile teoriei sociologice generale, istoriei sociologiei şi metodologiei cercetării sociologice calitative.

www.polirom.ro

Jacques Coenen-Huther, *Sociologie des élites*

© ARMAND COLIN, 2004

© 2007 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4, P.O. Box 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33; O.P. 37, P.O. Box 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

COENEN-HUTHER, JACQUES

Sociologia elitelor / Jacques Coenen-Huther; trad. de Mihai Ungurean. – Iaşi: Polirom, 2007

Bibliogr.
Index

ISBN 978-973-46-0664-1

I. Ungurean, Mihai (trad.)

316.344.32

Printed in ROMANIA

Jacques Coenen-Huther

SOCIOLOGIA ELITELOR

Traducere de Mihai Ungurean

POLIROM
2007

Cuprins

Introducere 7

Capitolul 1 – O întrebare clasică: elita sau elitele? 13

Dubla concepţie paretiană 16
Opoziţia elită/mase 22
Elitele: competiţie sau specializare? 30
Elitele ca minorităţi 36
Elitele şi lupta de clasă 41
Elită sau elite: diversitate a punctelor de vedere 46

Capitolul 2 – Elita – clasă conducătoare 51

Tendinţa spre oligarhizare 54
Elita guvernamentală 63
Elita puterii 73
Elitele şi democraţia 81

Capitolul 3 – Elitele ca grupuri de influenţă 93

Elite productive şi neproductive 93
Teoriile despre „noua clasă" tehno-birocratică 101
Teoriile manageriale moderne 104
Elitele şi capacitatea lor de influenţă 109
Elitele puterii şi elitele notorietăţii 123

Capitolul 4 – Încercări de tipologie şi abordări empirice 133

Elita : un obiect socialmente preconstruit 134
Elitele : criterii de clasificare 136
Dimensiunile pertinente de analiză 148
Elitele cu orientare locală sau cosmopolită 154
Elitele strategice şi cercetarea empirică 159

Capitolul 5 – Selecţia, reproducerea şi circulaţia elitelor 167

Formarea şi selecţia elitelor 168
Recrutarea elitelor politice 175
Configuraţiile elitelor şi evoluţia lor 184
Circulaţia şi reproducerea elitelor 195

Concluzie 201

Bibliografie 205

Index de nume proprii 215

Index tematic 219

Introducere

Dacă vom consulta un dicţionar al limbii franceze larg utilizat, cum ar fi *Le Petit Robert*, ne vom da seama imediat că uzul curent atribuie două semnificaţii distincte termenului *elită*. El se referă atât la persoanele considerate ca fiind cele mai bune sau cele mai remarcabile într-un anumit grup, cât şi la persoanele care, într-o privinţă sau alta, ocupă primul loc într-un ansamblu dat. Aşadar, în ambele cazuri, avem de-a face cu o categorie relativ restrânsă de indivizi, care se disting într-un anumit fel de toţi cei care nu fac parte din elită şi care, în raport cu ei, constituie „masa".

Cele două accepţii ale elitei pot intra fie într-un raport de juxtapunere, fie într-unul de opoziţie. Într-adevăr, putem considera implicit ca admis faptul că, sub orice raport, excelenţa este cea care permite ocuparea primului loc. Însă putem adopta şi o atitudine sceptică în această privinţă, considerând că preeminenţa nu coincide decât foarte rar cu excelenţa. De asemenea, este posibil să acceptăm ideea unei relaţii între preeminenţa socială şi o anumită formă de excelenţă, continuând în acelaşi timp să contestăm validitatea unui criteriu de excelenţă general admis într-un mediu dat. În acest caz, vom opune formaţiei, competenţei sau culturii anumite caracteristici cum ar fi capacitatea cuiva de a se face simpatic, abilitatea, duplicitatea sau chiar conformismul : toate însuşirile în care efectiv se poate da dovadă de superioritate. Dacă vom continua consultarea dicţionarului, informându-ne şi asupra derivaţilor relativ recenţi ai termenului *elită*,

cum ar fi *elitist* sau *elitism*, ne vom convinge foarte rapid că suntem confruntaţi cu o serie de noţiuni frecvent încărcate cu conotaţii negative pentru opinia publică. Citim aici că elitismul favorizează şi selecţionează o elită *în detrimentul* majorităţii. Iar expresia dată ca exemplu se referă la un învăţământ care *suferă* de *boala* elitismului.

De fapt, în acest caz, *Le Petit Robert* reflectă concepţiile cele mai răspândite în epoca noastră. Este suficient să citim ziarele sau să ascultăm conversaţiile din jurul nostru pentru a ne convinge de acest lucru. Termenul *elită*, utilizat la singular sau la plural, şi derivaţii săi *elitist*, *elitism* sunt întrebuinţaţi cel mai adesea cu scopul de a dezaproba sau de a respinge. Giovanni Busino (1992, p. 4) afirmă: „*Elitism, elitist, elitar* (cu sau fără determinanţi) sunt tot atâtea cuvinte încărcate cu conotaţii negative, depreciative chiar". În zilele noastre, a califica un proiect ca fiind elitist înseamnă, în cele mai multe cazuri, a-l descalifica. A trata o persoană drept elitistă înseamnă a pune la îndoială legitimitatea opiniei sale. Ar fi excesiv să vedem în asta un fel de insultă, dar, în orice caz, se recurge la un termen considerat puţin măgulitor, care scuteşte de orice argumentaţie ulterioară. Este ceea ce-l determină pe sociologul şi publicistul belgian Claude Javeau (2002, pp. 82-83) să revendice ironic, într-un pamflet recent, statutul de minoritate protejată pentru elită, „specie pe cale de dispariţie".

Însă nu e suficient să constatăm această aversiune foarte răspândită faţă de noţiunea de *elită*, trebuie să încercăm s-o şi înţelegem. În epoca noastră, în societăţile care se vor democratice, egalitatea a devenit o valoare dominantă. Egalitarismul este atât de adânc ancorat în spirite, încât, de fiecare dată, egalitatea este presupusă a fi justă, în timp ce inegalitatea trebuie să fie justificată. Aspiraţiile către egalitate foarte larg răspândite se bazează pe trei principii, care, în chiar ambiguitatea lor, sunt parţial contradictorii. Primul este cel al meritului: el vizează egalitatea de tratament şi pretinde o retribuţie adecvată meritului dovedit. Al doilea este principiul distribuirii: el implică satisfacerea rezonabilă a nevoilor considerate ca fiind

acceptabile într-o anumită societate, într-o epocă dată. Cel de-al treilea este principiul solidarităţii : el se referă la prezervarea legăturii sociale, pe care nişte inegalităţi excesive ar pune-o în pericol. Principiul satisfacerii generalizate a nevoilor considerate ca fiind „normale" şi cel al prezervării prioritare a legăturii sociale impun nişte criterii de apreciere izvorâte dintr-o logică a nivelării sociale. Ele nu agreează câtuşi de puţin ideea unei elite care să se detaşeze de masă. Principiul retribuirii echitabile a meritului ţine de o logică opusă. Pe el se fondează ideea de meritocraţie, ce corespunde întru totul noţiunilor de *excelenţă* şi de *preeminenţă* a celor mai buni. Pentru a rămâne compatibil cu aspiraţia către egalitate, principiul meritului implică totuşi egalitatea şanselor la început de drum, despre care nu se poate spune că a fost vreodată o realitate faptică, ţinând cont de mecanismele reproducerii sociale la a cărei scoatere în evidenţă a contribuit sociologia. Persistenţa privilegiilor native ale unora alimentează o dezbatere permanentă în privinţa necesităţii de a institui nişte proceduri care să vizeze eliminarea decalajului dintre egalitatea proclamată şi inegalităţile constatate. Ideea selecţiei pe baza performanţelor sau a meritelor a fost serios discreditată, în măsura în care performanţa e disociată de merit. Astfel, însăşi noţiunea de *elită* a devenit suspectă.

A vorbi despre elite nu mai este deloc la modă. Aşa cum remarca Alain Minc (2002, p. 264) într-o notă polemică, „cuvântul însuşi a ajuns dubios, dacă ţinem cont de atmosfera populistă şi recriminatorie din jurul său". Desigur, o sociologie a elitelor nu trebuie neapărat calificată ca fiind elitistă. Totuşi, termenul *elită* trebuie să aibă pentru ea un sens şi să-i sugereze un obiect de investigaţie teoretic şi metodologic acceptabil. Dar nu va fi de mirare dacă vom percepe ecoul unor incertitudini în privinţa felului obişnuit de a raţiona. Aici, noţiunile de *excelenţă* şi de *preeminenţă*, de *notorietate* şi *autoritate*, de *prestigiu* şi *putere* îşi confundă sensurile, atunci când nu sunt de-a dreptul opuse. Termenul *elită* va fi tratat când ca o simplă categorie a stratificării sociale, când ca o minoritate conştientă

de valorile şi de interesele sale, când, în sfârşit, ca un sinonim eufemistic pentru noţiunea de *clasă dominantă*. O teorie a elitelor va fi prezentată fie ca un substitut al teoriei luptei de clasă, fie ca o complinire binevenită a acesteia, fie chiar ca un instrument ideologic de neutralizare a gândirii marxiste sau neomarxiste. Oricum, sociologii care şi-au ales ca obiect studierea elitei – sau a elitelor – s-au considerat îndreptăţiţi să constate că orice societate empiric observabilă comportă una sau mai multe categorii de persoane care se consideră ori s-au considerat ca aparţinând unei elite, fie la nivelul societăţii luate în ansamblu, fie, dimpotrivă, într-un domeniu particular de activitate. Rezultă o mare varietate de perspective teoretice şi de orientări metodologice ale căror detalii trebuie să le limpezim. Este ceea ce ne vom strădui să facem în cuprinsul acestei cărţi, sprijinindu-ne mai ales pe lucrările de sinteză ale lui Giovanni Busino (1988 şi 1992), căruia i se datorează şi ediţia de opere complete ale lui Vilfredo Pareto.

Problema majoră care a făcut obiectul a numeroase controverse este cea a omogenităţii sau a eterogenităţii clasei conducătoare. Din această perspectivă, întrebuinţarea singularului sau a pluralului – *elită* sau *elite* – nu ne-a fost nici pe departe indiferentă, aspect pe care îl vom pune în discuţie în primul capitol. Elita, în calitatea ei de clasă conducătoare, va fi prezentată sub diferite aspecte în capitolul următor. Dar, pentru teoreticienii aşa-zis „pluralişti", grupuri în poziţie preeminentă se găsesc în toate domeniile vieţii, până şi în gestionarea activităţilor specifice timpului liber. Aceste elite, la fel de diverse pe cât pot fi şi societăţile moderne, constituie tot atâtea grupuri de influenţă posibile. De altfel, în anumite împrejurări, unele dintre ele se pot constitui în instanţe concurente ale elitei conducătoare. Aceste diverse elite vor face obiectul capitolului 3. Numărul mare de concepţii şi puncte de vedere a ocazionat multiple încercări de clarificare sub forma unor clasificări şi tipologii mai mult sau mai puţin elaborate. Acestea au făcut apel la criterii atât subiective, cât şi obiective. Într-adevăr, elitele, oricare ar fi ele, pot

face obiectul unor judecăţi diverse, iar propriul sentiment de apartenenţă poate să nu coincidă cu reputaţia pe care o datorează unor elemente exterioare lor. Despre toate acestea va fi vorba în capitolul 4. La fel, în cazul diverselor grupuri de influenţă, elita conducătoare se recrutează după modalităţi care pot varia mult de la un regim la altul. Orice elită se reproduce sau se transformă în egală măsură, iar acest fapt dă naştere unor procese cunoscute sub denumirile clasice de *circulaţie* sau *reproducere a elitelor*. Astfel de procese pot fi observate în toate domeniile şi la toate nivelurile realităţii sociale, dar, la nivelul societăţilor globale, în privinţa rolului de clasă conducătoare, elita dobândeşte un maximum de pertinenţă. Selecţia, reproducerea şi circulaţia elitelor vor fi abordate în capitolul 5.

Capitolul 1

O întrebare clasică: elita sau elitele?

Termenul *elită* este utilizat în mod curent la singular sau la plural. Astfel, se va vorbi despre „elita naţiunii" sau despre „elitele care ne guvernează". Va fi evocată elita militară sau cea din domeniul sportului. În schimb, va fi menţionată necesitatea de „a forma elitele" şi se va vorbi despre „elitele locale". Aceste câteva expresii pe care oricare dintre noi le poate identifica zilnic în mass-media reflectă polisemia unui termen care vehiculează sensuri distincte. Singularul şi pluralul se suprapun frecvent – dar nu întotdeauna – unei distincţii între excelenţă şi preeminenţă.

A vorbi despre elită la singular înseamnă a-i diferenţia pe cei mai buni dintr-un anumit domeniu de activitate de indivizii obişnuiţi, adică de toţi cei care, fără a fi lipsiţi de anumite talente, nu se deosebesc cu nimic de masa largă a semenilor. Concepţia subiacentă este cea a unei opoziţii dihotomice mai mult sau mai puţin precise dintre masă şi cei care ies în evidenţă din mulţime. Domeniul de activitate despre care este vorba îl constituie foarte adesea gestionarea problemelor publice. Aşadar, la singular, termenul *elită* va fi în mod frecvent sinonim cu *elita conducătoare* sau cu *elita guvernamentală*. După caz, el va desemna mediile guvernamentale, autoritatea administrativă, clasa politică sau, într-un sens mai larg, pe toţi cei despre care avem impresia, justificată sau nu, că participă în mod deschis sau din umbră la elaborarea deciziilor importante care

influenţează viaţa unui popor sau relaţiile internaţionale. Această asimilare a noţiunii de *elită* cu elita guvernamentală poate avea două semnificaţii diferite. Ea poate acredita ideea că cei care se află în posturile de comandă şi cu responsabilităţi sunt „cei mai buni", prin faptul că au într-o mai mare măsură decât alţii calificările potrivite pentru a exercita funcţiile pe care şi le asumă. În acest caz, folosirea termenului *elită* echivalează cu o legitimare implicită a alcătuirii cercurilor conducătoare: cei care guvernează sunt realmente cei mai apţi să guverneze şi guvernează pentru că sunt cei mai apţi s-o facă. Echivalenţa dintre elită şi elita guvernamentală se mai bazează şi pe o altă concepţie, apropiată, dar distinctă. Într-adevăr, ea poate deriva din sentimentul că membrii elitei guvernamentale au în cel mai înalt grad anumite talente, dar este vorba nu atât despre capacitatea de a guverna, cât despre caracteristici care facilitează accesul la eşaloanele superioare ale aparatului de stat. În acest caz, judecata emisă la adresa persoanelor în cauză nu mai implică ideea de competenţe deasupra nivelului comun, ci pe aceea a aptitudinilor excepţionale de a accede într-o ierarhie. În acest al doilea caz, diagnosticul pus asupra sistemului sociopolitic în ansamblul său este cel care permite privilegierea noţiunii de *excelenţă* într-un domeniu de activitate sau, dimpotrivă, ideea de abilitate în privinţa manevrelor. Când folosim termenul *elită* la plural, ne referim mai curând la persoanele aflate într-o poziţie superioară în diferite sfere de activitate. Desigur, aceasta nu exclude ideea de excelenţă, dar accentul e pus pe poziţiile dobândite şi pe funcţiile exercitate. Pluralul sugerează starea – reală sau percepută ca atare – unei societăţi diversificate şi a unui regim pluralist, în opoziţie cu orice ansamblu social relativ omogen. Şi în acest caz trebuie făcută distincţia între două concepţii subiacente. Într-adevăr, ne putem gândi la nişte elite aflate în competiţie în jurul aceluiaşi obiect sau, dimpotrivă, la diferite elite specializate, ce activează în domenii distincte.

Autorii care au încercat să dea o definiţie cuprinzătoare au căutat, cu mai mult sau mai puţin succes, să rezume în mod sintetic diversele

accepţii ale termenului *elită* şi sensurile la care trimit. Busino consideră că...

> ...uzul curent sfârşeşte prin a da cuvântului *elită* o accepţie proprie – desemnând minoritatea –, care, într-o societate determinată, dispune la un moment dat de un prestigiu, de nişte privilegii ce decurg din calităţi naturale valorizate la nivel social (de exemplu, rasă, sânge etc.) sau din calităţi dobândite (cultură, merite, aptitudini etc.) (1992, p. 4).

Înaintea lui, Lasswell, după ce atrăsese atenţia asupra caracterului în mod necesar inadecvat al oricărei definiţii unice, propunea caracterizarea elitei în termeni foarte generali prin influenţă: „Dacă influenţa este împărţită în mod egal, fiecare participant la o situaţie aparţine elitei. Dacă partajul este inegal, cei mai influenţi sunt caracterizaţi drept elită" (1965, pp. 4-5). La rândul său, Putnam considera că răspunsul la întrebarea „Cine conduce?" sau „Cine guvernează?" este cel care permite indirect definirea elitei, localizând-o, în acelaşi timp. Dar, pentru el, criteriul decisiv era un element care ţine de putere: anumite persoane au mai multă putere decât altele, ele constituind astfel o elită. Acest criteriu se aplică mai cu seamă elitei politice, dar poate fi mai larg aplicat (Putnam, 1976, pp. 2-5). Nadel consideră că cel puţin trei grupuri diferite au o vocaţie de a constitui elita:

> Un grup a cărui superioritate se bazează pe calificări dobândite şi pe talente specifice, unul a cărui superioritate este tradiţională şi este foarte posibil ca ea să fie nespecializată şi, în sfârşit, un grup ce constituie un rezervor de calificări şi de talente de tot felul (1990, p. 414).

Totuşi, în general, diversele încercări de definire scot în evidenţă, în mod intenţionat sau doar ca pe o simplă consecinţă, imposibilitatea de a grupa sensurile termenului *elită* într-o formulă lapidară care să le exprime pe toate.

Dubla concepţie paretiană

Vilfredo Pareto (1848-1923) este unul dintre sociologii care au evidenţiat în modul cel mai clar imposibilitatea de a face o alegere între utilizarea la singular sau la plural a termenului *elită*. Este şi ceea ce menţionează Boudon şi Bourricaud în *Dictionnaire critique de la sociologie* la rubrica intitulată semnificativ „Elite(s)" (pp. 213-220). De fapt, Pareto pleca de la două definiţii distincte ale elitei: o definiţie cu caracter general ce reclamă pluralul şi una cu o aplicaţie mai restrânsă, ducând la noţiunea de *elită conducătoare*, care se potriveşte mai bine cu singularul. Aceste două definiţii apar atât în *Les Systèmes socialistes* (1902-1903), cât şi în *Traité de sociologie générale* (1916) şi nu există nici o schimbare de concepţie între aceste două lucrări majore, contrar celor sugerate de Bottomore (1964, p. 2). Cel mult, în această privinţă, putem semnala o evoluţie a formulărilor şi ceva mai multă sistematizare în *Traité*.

Vilfredo Pareto
(15 iulie 1848, Paris – 19 august 1923, Céligny, Geneva)

Economist şi sociolog italian. După studiile de matematică şi de fizică, el şi-a început cariera profesională ca inginer. Interesul pentru ştiinţele economice i-a fost stimulat de lucrările lui Léon Walras, fondatorul Şcolii de la Lausanne. În 1893, îi succede lui Walras ca profesor de economie politică la Universitatea din Lausanne. Începând din 1907, se consacră exclusiv sociologiei, pe care o concepe ca pe o ştiinţă experimentală, după modelul ştiinţelor naturii. Operele sale complete au fost publicate sub îndrumarea lui Giovanni Busino, profesor la Universitatea din Lausanne.

Lucrări principale: *Cours d'économie politique* (1896-1897), *Les Systèmes socialistes* (1902-1903), *Manuale d'economia politica* (1906), *Trattato di sociologia generale* (1916), *Trasformazione della democrazia* (1926).

Definiţie generală

Definiţia generală se bazează pur şi simplu pe ideea de excelenţă într-o activitate oarecare.

> De exemplu, celui care excelează în profesia sa îi vom da un 10. Celui care nu reuşeşte să aibă nici un singur client îi vom da 1, astfel încât să-i putem da 0 celui care-i într-adevăr cretin. (Pareto, 1916, § 2027)

Întrucât scorul de excelenţă are la bază compararea nivelurilor de performanţă, în acest sens foarte general, noţiunea de *elită* nu are sens decât în interiorul unei activităţi particulare, oricare ar fi ea. Aşadar, în acest sens, n-am putea avea decât *elite*. Orice judecată de valoare este exclusă din aprecierea performanţei. Pareto îşi alege în mod deliberat exemplele, în aşa fel încât să risipească orice neînţelegere în această privinţă.

> Unui escroc abil, care înşală oamenii şi se pricepe să evite rigorile Codului Penal, îi vom da 8, 9 sau 10, în funcţie de numărul naivilor care i-au căzut în plasă şi de sumele de bani cu care i-a păcălit. Bietului escroc ce fură un serviciu de masă de la hangiul care l-a ospătat şi se mai şi lasă prins de jandarmi după aceea îi vom da 1 (*ibidem*).

În *Les Systèmes socialistes*, puteam deja să aflăm că: „elitele n-au nimic absolut; poate exista o elită a hoţilor de drumul mare, dar şi o elită a sfinţilor" (p. 56).

Conform acestei concepţii foarte generale, dar unidimensionale, a elitei, vom deosebi, logic, tot atâtea elite câte domenii de activitate există.

> Evident, ar fi cu adevărat absurd să afirmăm că, în graficul ce reprezintă distribuţia geniului matematic sau poetic, indivizii care ocupă poziţiile superioare sunt aceiaşi care ocupă poziţii similare în graficul ce ilustrează distribuţia bogăţiei [...], nefiind prea greu de înţeles din ce motive.

Calităţile sfântului Francisc din Assisi, de exemplu, sunt cu totul altele decât cele ale lui Krupp. Cei care cumpără tunuri de oţel au nevoie de un Krupp, şi nu de un sfânt Francisc din Assisi (*Pareto*, 1902, p. 8).

În această privinţă, Pareto este foarte clar: „Să formăm deci o clasă cu cei care au indicii cei mai ridicaţi în branşa în care-şi desfăşoară activitatea şi să dăm acestei clase numele de *elită*" (1916, § 2031). Şi, pentru a goli încă o dată termenul *elită* de orice conotaţie pozitivă sau negativă, el adaugă: „Oricare alt substantiv, ba chiar şi o simplă literă a alfabetului ar fi la fel de potrivite scopului pe care ni-l propunem (*ibidem*).

Indicii capacităţii după Pareto

§ 2027. Aşadar, să presupunem că, în fiecare domeniu al activităţii umane, atribuim fiecărui individ un indice care să corespundă capacităţilor sale, aşa cum am da note la examene, la diferite materii care se predau la şcoală. De exemplu, celui care excelează în profesia sa îi vom da un 10. Celui care nu reuşeşte să aibă nici un singur client îi vom da 1, astfel încât să-i putem da 0 celui care-i într-adevăr cretin. Celui care a ştiut să câştige milioane în mod cinstit sau nu îi vom da 10. Celui care câştigă doar mii de franci îi vom da 6. Celui care câştigă numai cât să nu moară de foame îi vom da 1. Celui care este internat într-un azil pentru săraci îi vom da 0. Femeii politice care, la fel ca Aspasia lui Pericle, ca doamna de Maintenon a lui Ludovic al XIV-lea sau ca doamna de Pompadour a lui Ludovic al XV-lea, a ştiut să intre în graţiile unui bărbat puternic şi care joacă un rol în guvernarea afacerilor publice exercitată de acesta îi vom da o notă de 8 sau 9. Destrăbălatei care nu face decât să satisfacă poftele bărbaţilor şi n-are nici o contribuţie la treburile obşteşti îi vom da 0. Unui escroc abil, care înşală oamenii şi se pricepe să evite rigorile Codului Penal, îi vom da 8, 9 sau 10, în funcţie de numărul naivilor care i-au căzut în plasă şi de sumele de bani cu care i-a păcălit. Bietului escroc ce fură un serviciu de masă de la hangiul care l-a ospătat şi se mai şi lasă prins de jandarmi după aceea îi vom da 1. Unui poet ca Alfred de Musset îi vom da 8 sau 9, după gusturi. Unui versificator lipsit

de har, ce pune oamenii pe fugă atunci când le recită sonetele sale, îi vom da 0. Pentru jucătorii de şah vom putea avea indici mai precişi, luând în seamă numărul şi dificultatea partidelor pe care le-au câştigat. Şi aşa mai departe, pentru toate domeniile de activitate ale oamenilor.

Vilfredo Pareto, *Traité de sociologie générale*, traducere în limba franceză, *Œuvres complètes*, tomul XII, Droz, Geneva, 1968 (prima ediţie italiană: 1916).

Definiţie restrânsă

În afara definiţiei generale, bazată exclusiv pe un criteriu de excelenţă, găsim la Pareto şi o definiţie mai restrânsă, având la bază o simplificare dihotomică a ierarhiei sociale, în care elita este asimilată unei clase sociale. Criteriul de selecţie ce permite această asimilare este prezentat cu cea mai mare claritate în *Les Systèmes socialistes*. Pentru aceasta, trebuie ca „oamenii să fie ierarhizaţi după gradul lor de influenţă şi de putere politică şi socială" (p. 8). „Aşadar, populaţia este împărţită în două straturi: stratul inferior, cel străin elitei [...], şi stratul superior, elita..." (1916, § 2034) Pentru studierea condiţiilor echilibrului social, scrie Pareto, se impune ca elita să fie împărţită în două: „cei care, direct sau indirect, joacă un rol notabil în guvernare; ei constituie «elita guvernamentală». Restul va forma elita neguvernamentală" (*ibidem*, § 2032). Această a doua definiţie a elitei, care se potriveşte bine cu folosirea singularului, este clar pluridimensională şi vedem conturându-se în cadrul ei şi alte criterii decât cele ale excelenţei. Dar tot din această perspectivă diferitele criterii se combină între ele. Putem trasa, spune Pareto, curba de distribuire a oamenilor...

...dispuşi în straturi, după averea lor [...]. Dacă presupunem că oamenii sunt dispuşi în straturi după alte criterii – de exemplu, după inteligenţă, după aptitudinea de a studia matematica, după talentul muzical, poetic,

> literar, după trăsăturile lor morale etc. –, vor rezulta probabil curbe cu forme mai mult sau mai puţin asemănătoare celei pe care tocmai am găsit-o pentru distribuirea bogăţiei (1902, p. 7).

Această curbă a distribuirii bogăţiei este ilustrarea ideii de clasă. Ea rezultă „dintr-un număr destul de mare de trăsături bune sau rele, de altfel, al căror ansamblu este favorabil reuşitei individului care caută bogăţia sau care, dacă a găsit-o, o păstrează" (*ibidem*, p. 8). Acela este momentul coincidenţei, cel puţin parţiale, dintre influenţa şi puterea politică şi socială, pe de o parte, şi bogăţie, pe de altă parte. „Clasele aşa-zis *superioare* sunt, în general, şi cele mai bogate." (*ibidem*)

Pentru Pareto, acestea sunt clasele care constituie elita sau aristocraţia, în sensul primar, etimologic al termenului, adică cei mai buni. În ipoteza unui echilibru social, superioritatea politică şi socială se sprijină pe o formă de excelenţă : majoritatea indivizilor ce aparţin elitei apar ca fiind dotaţi în cel mai înalt grad cu anumite caracteristici care asigură puterea, acestea putând, de altfel, să facă obiectul unor judecăţi pozitive sau negative. Dar, mai spune Pareto în *Traité*...,

> ...nu există examene care să-i asigure fiecărui individ locul său în aceste clase diferite. Ele sunt înlocuite cu alte mijloace, cu diferite catalogări [...]. De exemplu, eticheta de avocat desemnează un om ce ar trebui să cunoască dreptul, şi care adesea îl cunoaşte, dar alteori nu ştie nimic despre acesta (§ 2035).

Această rezervă se întemeiază pe un element de reproducere socială independent de calităţile personale ale indivizilor. Ea induce, într-adevăr, ideea că nişte criterii, altele decât excelenţa, joacă un rol în selecţie. Astfel, în elita guvernamentală îi găsim pe „cei care poartă eticheta funcţiilor publice de un anumit rang...", însă găsim şi „inevitabilele excepţii ale celor care au reuşit să se strecoare printre precedenţii, fără a poseda calităţile corespunzătoare etichetei pe care au obţinut-o" (*ibidem*). Aceste excepţii furnizează cheia reapariţiei altor

criterii decât acela al excelenţei şi revelează instabilitatea echilibrului social. În numeroase domenii ale activităţii umane, „etichetele sunt obţinute direct de către fiecare individ". Dimpotrivă, în ceea ce priveşte elita...

> ...o parte a etichetelor sunt ereditare; de exemplu, cea a averii [...]. Cel care a primit o moştenire considerabilă este numit cu uşurinţă senator în unele ţări sau este ales deputat, plătindu-i pe alegători... (*ibidem*, § 2036).

Astfel, adaugă Pareto, „averea, rudele, relaţiile sunt şi ele utile [...] şi fac în aşa fel încât cuiva care n-ar trebui s-o aibă să-i fie atribuită eticheta elitei în general sau a elitei guvernamentale în particular" (*ibidem*).

Relaţiile dintre cele două definiţii

Luând în consideraţie elementele care interferează cu criteriul excelenţei, cea de-a doua definiţie este cea care joacă rolul cel mai important în sociologia lui Pareto şi care constituie fundamentul teoriei sale asupra circulaţiei elitelor. Totuşi, dacă prima definiţie este relativ puţin utilizată, aşa cum notează Bottomore (1964, pp. 1-2), poate fi stabilită o legătură logică între prima definiţie şi cea de-a doua, centrată pe dihotomia elită/nonelită. Factorii care suscită „excepţiile inevitabile" introduc de fapt distorsiuni într-o ierarhizare bazată exclusiv pe nivelul de performanţă. Aşadar, putem asocia prima definiţie – bazată pe excelenţă – unui model ideal de societate, jucând un rol comparabil cu cel al concurenţei perfecte în domeniul ştiinţei economice. Nu se mai pune problema să vedem în asta o descriere a realităţii, ci un instrument conceptual ce vizează judecarea decalajelor constatate empiric, în condiţii care nu sunt cele ale modelului.

Mai mulţi comentatori consideră teoria paretiană a elitelor, luată în ansamblul ei, ca o construcţie teoretică având un caracter ideal-tipic

(Lopreato şi Alston, 1970 ; Eisermann, 1989). Aşa cum arată primii (1970, p. 94), în scopuri euristice, se poate presupune că poziţiile membrilor elitei guvernamentale sunt ocupate de cei care sunt realmente cei mai calificaţi pentru a exercita aceste funcţii. În acest caz, aptitudinile clasei conducătoare justifică efectiv eticheta de elită care i-a fost aplicată. Dar aceasta nu corespunde decât unei stări de „liberă circulaţie a elitei", necomportând nici un factor particular – într-o stare de echilibru social perfect, am putea zice –, sau, cel puţin, unei stări de echilibru temporar, observabil numai în momentul accederii unei clase conducătoare la putere. Numeroasele derive în raport cu modelul ne conduc la cea de-a doua definiţie a elitei şi fac obiectul teoriei paretiene a circulaţiei elitelor, care va fi tratată într-unul dintre capitolele următoare.

Distincţia operată de Pareto între elita guvernamentală şi elita neguvernamentală pare să indice un interes mai ridicat pentru elita politică decât pentru celelalte. Vom regăsi prioritatea acordată astfel elitei politice şi la numeroşi teoreticieni de mai târziu. Această atenţie particulară nu pare să derive dintr-o supravalorizare a politicului, ci din ideea că elita politică este cea care dispune de un maximum de putere în societate (Clifford-Vaughan, 1960, p. 320), făcând obiectul unor controverse care nu s-au încheiat încă. Într-adevăr, putem susţine această idee bazându-ne pe noţiunea weberiană de monopol al violenţei legitime. Dar putem, de asemenea, să sugerăm faptul că alte elite – începând cu cea economică – n-au nevoie de recurgerea la forţă, pentru că au la dispoziţie alte mijloace de influenţă. În această perspectivă, puterea clasei politice ar fi una de faţadă, în spatele ei ascunzându-se alte forme de putere.

Opoziţia elită/mase

Opoziţia dintre elită şi mase rezidă în ideea că orice societate este ierarhizată şi că existenţa unei societăţi strict egalitare este imposibilă empiric. De fapt, aceasta înseamnă că, în orice grupare socială mai

mult sau mai puţin organizată, anumite persoane au mai multă putere decât altele, oricare ar fi baza acestei puteri şi modalităţile de exercitare. Acest adevăr a fost multă vreme înrădăcinat în experienţa societăţilor tradiţionale. Evident, este cazul Vechiului Regim francez, pe care Frédéric Le Play îl preamăreşte atunci când afirmă că...

> ...în orice societate prosperă, fiecare respectă îndatoririle de subordonare fixate de tradiţia speciei umane. Fiul ascultă de tată, soţia de soţ, servitorul de stăpân, cetăţeanul de autoritatea civilă; de fapt, toţi se supun recomandărilor legii divine. Regulile supunerii, stabilite prin lege sau prin cutumă, prevăd obligaţii absolute pentru subordonat, chiar şi în cazul în care şeful nu-şi face în întregime datoria. Nesupunerea va fi pedepsită în toate cazurile (1941, II, p. 24).

Pe această viziune a ierarhiilor imuabile vine să se grefeze ideea la care aderă şi Alexis de Tocqueville, potrivit căreia puterea antrenează responsabilităţi sporite:

> Respectul datorat principiului autorităţii nu permite fixarea prin lege cu aceeaşi precizie a cazurilor de pedepsire a şefilor care nu şi-au făcut datoria. Din această cauză, superiorul care comite un abuz e mai vinovat şi mai periculos pentru ordinea publică decât inferiorul care opune rezistenţă (*ibidem*).

Împărţirea inegală a puterii

În zilele noastre, s-a convenit asupra unui caracter mult mai general al ierarhizărilor. Împărţirea inegală a puterii tinde să fie considerată ca „axiomatică" (Putnam, 1976, p. 8), deşi contravine dorinţei contemporane de egalitate. Aceasta suscită reticenţe privind însăşi noţiunea de *elită*. Totuşi, nu există *a priori* o opoziţie între elite şi democraţie, aşa cum vom avea ocazia să vedem mai departe. După cum notează Heinz Eulau, problema-cheie a acestui subiect este cea a responsabilităţii (*accountability*) pentru ceva şi faţă de cineva. Odată ce noţiunea de *responsabilitate* este luată în consideraţie, elita şi masele pot fi concepute ca nişte parteneri de roluri (Eulau, 1976, p. 21). Aplicată

în cazul domeniului politic, noţiunea de *elită* nu presupune nicidecum că gestionarea problemelor publice ar fi mai puţin treaba unei minorităţi desprinse de marea masă a populaţiei.

Gaetano Mosca (1858-1941), considerat, în general, un clasic în materie, scrie cu privire la aceasta:

> În toate societăţile reglementar constituite în cadrul cărora există ceea ce numim guvern, nu vedem doar felul în care autoritatea acestuia din urmă se exercită în numele poporului, al unei aristocraţii dominante sau al unui suveran unic..., ci regăsim în mod constant altceva: guvernanţii, cei care dispun de puterile publice şi le exercită, nu rămân decât o minoritate, dedesubtul căreia se află un mare număr de persoane care nu participă niciodată în mod *real* şi în nici un fel la guvernare şi nu fac decât s-o suporte (1884, p. 19).

În felul acesta, se impune o distincţie între guvernanţi şi guvernaţi, care se suprapune opoziţiei elită/mase. Dincolo de această diviziune fundamentală, apare la Mosca noţiunea de *clasă politică*, mai mult sau mai puţin comparabilă cu elita guvernamentală a lui Pareto. Oricare ar fi regimul sau ţara, e nevoie de „o maşinărie guvernamentală, o organizaţie compusă, fireşte, dintr-o minoritate numerică, prin care se desfăşoară întreaga activitate guvernamentală" (*ibidem*, p. 22). În acest caz, ne aflăm la frontierele ştiinţei politice cu ideologia, fapt care antrenează o confuzie frecventă între teoriile elitelor şi doctrinele elitiste. Distincţia între constatarea axiologic neutră, conform căreia „dominaţia minorităţii asupra majorităţii este un fapt consubstanţial vieţii oamenilor ce trăiesc în societate" (Busino, 1992, p. 7), şi pledoaria antidemocratică nu este întotdeauna clară. Bineînţeles, aşa cum a fost adesea cazul în sociologie, afirmarea unui punct de vedere cu tentă ideologică a fost punctul de plecare al unor studii care s-au străduit să depăşească prejudecăţile doctrinare. Dar nu-i mai puţin adevărat că privirea sceptică aruncată astfel asupra societăţii nu putea decât să-i şocheze pe unii gânditori adepţi ai idealurilor democratice ale participării populare. Aşa cum remarca Raymond Aron în prefaţa la ediţia Droz a *Tratatului* lui Pareto...

> ...este suficient [...] să considerăm eterogenitatea socială (sau distincţia elitei de mase) ca o trăsătură structurală a oricărei societăţi cunoscute [...], pentru a ajunge nu la fascism sau la democraţie, ci, indiferent de împrejurări sau de toanele discipolului, la una sau la alta dintre ele (p. XXIV).

De fapt, timp de secole, împărţirea inegală a puterii a fost considerată ca fiind normală, mergând de la sine. Abia în secolul al XVIII-lea a apărut printre filosofi ideea că toţi cetăţenii sunt chemaţi să-şi împartă în mod egal puterea (Putnam, 1976, p. 2). Aşa s-a ajuns să se poată vorbi despre „elitism implicit sau subînţeles", cu referire la mai mulţi filosofi politici din trecut, începând cu Machiavelli (Lottieri, 1999, p. 201). Dar optimismul democratic inspirat de Iluminism nu a fost pus în discuţie şi nu a fost confruntat cu realitatea regăsită a unei constante a istoriei universale – distincţia dintre dominatori şi dominaţi, conducători şi conduşi, guvernanţi şi guvernaţi –, decât la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Gaetano Mosca

(1 aprilie 1858, Palermo – 8 noiembrie 1941, Roma)

Politolog şi sociolog italian. După studii de drept şi ştiinţe politice, Mosca a predat dreptul constituţional la Universitatea din Palermo, economia politică la Universitatea din Torino, ştiinţe politice la Universitatea din Milano şi istoria doctrinelor politice la Universitatea din Roma. Este considerat, alături de Robert Michels şi Vilfredo Pareto, unul dintre clasicii şcolii italiene de sociologie politică. Este autorul noţiunii de *formulă politică*, prin care clasa conducătoare îşi legitimează puterea. După ce a furnizat unele argumente în privinţa antiparlamentarismului, a sfârşit prin a respinge fascismul, considerând că echilibrul puterilor, asigurat de regimurile democratice, oferea cea mai bună dintre garanţiile libertăţii personale.

Lucrări principale: *Sulla teoria dei governi e sul governo parlementare* (1884), *Elementi di scienza politica* (1896, 1923), *Lezioni di storia delle istituzioni e delle dottrine politiche* (1933, 1937, traducere în limba franceză de Gaston Bouthoul, cu titlul *Histoire des doctrines politiques depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours*, 1937, 1955).

O poziţie metodologică nouă

Teoreticienii moderni ai elitelor, Gaetano Mosca şi Vilfredo Pareto, dar şi Robert Michels (1876-1936), vor fi calificaţi drept „machiavellieni" de către James Burnham şi apoi de alţii, pentru a fi marcată astfel datoria intelectuală pe care o au faţă de un gânditor considerat ca fiind precursorul unei posturi metodologice noi, constând în separarea binelui de rău în cadrul politicii moralei, diferenţiindu-se astfel de tradiţia aristotelică (Burnham, 1943, p. 27).

Robert Michels
(9 ianuarie 1876, Köln – 3 mai 1936, Roma)

Michels a fost un economist şi un sociolog germano-italian. Împiedicat să-şi facă o carieră universitară în Germania din cauza activităţilor sale politice şi sindicale, a predat la universităţile din Bruxelles, Paris, Torino, Basel, Perugia şi Florenţa. Considerat, alături de Vilfredo Pareto şi de Gaetano Mosca (care l-a influenţat în mod direct), drept unul dintre clasicii şcolii italiene de sociologie politică, el este cunoscut mai ales pentru „legea de bronz a oligarhiei", inspirată din experienţa sa în mediile socialiste şi sindicale. La rândul său, a inspirat cercetările de sociologie politică ale lui Seymour Martin Lipset din Statele Unite.

Lucrarea sa cea mai importantă este: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untęrsuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (1911), tradusă în limba franceză cu titlul *Les Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties* (1914).

Machiavelienii furnizează elemente pentru o concepţie pozitivistă a sociologiei politice, dar şi luări de poziţie doctrinare antidemocratice şi antisocialiste. Din punct de vedere strict ştiinţific, orientarea lor este net pozitivistă. Ei încearcă să scoată în evidenţă legi ale comportamentului fiinţei umane în societate. Tendinţa generală spre oligarhizare, caracterul universal al distincţiei dintre dominatori şi

dominaţi, emergenţa, oriunde şi oricând, a unei minorităţi - elita - care se impune faţă de o majoritate dezorganizată - masele - sunt considerate de ei tot atâtea legi ale comportamentului uman. Dar evidenţierea a ceea ce ei consideră că sunt nişte constante istorice de o importanţă universală îi face să combată aceste visuri egalitare, care pentru ei sunt absurde din punct de vedere sociologic. „Ţinta polemică a lui Mosca şi Pareto o reprezintă, în general, socialiştii şi solidarişti." (Lottieri, 1999, p. 201) Astfel, ideologicul este în strânsă legătură cu analiticul. Machiavelienii se întâlnesc în acest punct cu adepţii unei concepţii aristocratice a ierarhiei sociale (Edmund Burke, Joseph de Maistre, Louis de Bonald, dar şi Alexis de Tocqueville), care „îşi pun întrebări în privinţa consecinţelor intrării maselor pe scena istoriei" şi care...

> ...opun masele, ca vaste ansambluri de indivizi nediferenţiaţi, fără coeziune sau organizare, liderilor, minorităţilor, elitelor, singurele elemente în stare să garanteze libertăţile împotriva egalitarismului (Busino, 1992, pp. 4-5).

O denunţare deosebit de violentă a „societăţii de masă" o întâlnim la José Ortega y Gasset (1937). După cum observă Georges Gurvitch cu duritatea sa obişnuită, acest autor „acumulează definiţie peste definiţie şi judecată de valoare peste judecată de valoare pentru a ne face să ne dăm seama ce înţelege el prin *masă*, fără a reuşi, de altfel, aşa ceva" (1963, vol. 1, p. 154). Acest lucru nu trebuie să ne surprindă, întrucât Ortega y Gasset elaborează, de fapt, o concepţie morală despre elită şi despre mase care scapă oricărei tentative de definire a acestor entităţi în termeni structurali şi categoriali. Pentru el...

> ...împărţirea societăţii în mase şi minorităţi ale elitelor nu reprezintă, aşadar, o împărţire în clase sociale, ci, mai degrabă, în clase de oameni, iar această împărţire nu poate să coincidă cu un tabel ierarhic cuprinzând clase superioare şi clase inferioare (1937, p. 7).

El consideră că opoziţia elită/mase, concepută ca opoziţia dintre două tipuri de oameni, este totuşi primordială:

> Diviziunea cea mai radicală ce se poate produce în rândurile omenirii este această sciziune între două categorii de indivizi: cei care cer mult de la ei înşişi, acumulând în mod voluntar îndatoriri peste dificultăţi, şi cei care nu numai că nu cer nimic special de la ei înşişi, dar, întrucât viaţa nu este pentru ei în fiece clipă decât ceea ce este deja, nu se străduiesc să ajungă la nici o perfecţiune şi se lasă antrenaţi ca nişte geamanduri în derivă (*Ortega y Gasset*, 1937, p. 6).

Dihotomia ideal-tipică astfel prezentată corespunde viziunii tocquevilliene a îmburghezirii generalizate a societăţii şi a preponderenţei etosului prozaic al claselor mijlocii. Pe această concepţie a evoluţiei sociale vine să se grefeze o exigenţă de moralitate publică adresată claselor conducătoare noi şi vechi. Privilegiile dobândite prin naştere, avere sau statut atrag după sine anumite îndatoriri: ele trebuie meritate şi este important ca oamenii să se arate demni de ele (Tocqueville, 1964, pp. 30-39; Coenen-Huther, 1997, cap. 1). „Nobleţea – adaugă Ortega y Gasset – se defineşte prin exigenţă, prin obligaţii, şi nu prin drepturi." (1937, pp. 60-61)

Formele de sociabilitate

În cazul oricărui raţionament bazat pe opoziţia dintre elită şi mase, în general, se încearcă mai întâi definirea elitei, în funcţie de unul sau mai multe criterii; masele nu apar decât ca o contrapondere, conotate negativ, ca o nonelită. La Georges Gurvitch, dimpotrivă, găsim o definiţie a maselor rezultată nu din dihotomia elită/mase, ci dintr-o teorie a formelor de sociabilitate inspirată de categoriile fenomenologiei. Potrivit lui Gurvitch, formele de sociabilitate se organizează în jurul a doi poli antitetici, cu fuziune şi opoziţie parţiale: *Noi*, care este o categorie de includere, şi „raportul cu celălalt", care înglobează diversele forme ale relaţiei cu celălalt

(1963, vol. 1, p. 133). „În sensul propriu, *Masa*... nu trebuie confundată cu nici un fel de grupare, oricare ar fi aceasta." (*ibidem*, p. 154) Ea constituie una dintre modalităţile categoriei *Noi*, celelalte două fiind *Comunitatea* şi *Comuniunea*. Este vorba despre o formă de sociabilitate prin fuziune parţială, în care fuziunea şi participarea rămân superficiale şi „nu integrează straturile cele mai intime ale *Eului* şi ale *Celuilalt*" (*ibidem*, p. 147). Din acest punct de vedere, ea constituie gradul cel mai slab al includerii reprezentat de *Noi*. Dimpotrivă, *Comunitatea* şi *Comuniunea* implică grade de intensitate din ce în ce mai puternice. Originalitatea lui Gurvitch în acest sens constă în faptul că propune o relaţie invers proporţională între nivelul fuziunii şi cel al presiunii. Dacă masa reprezintă gradul cel mai slab al fuziunii, ea reprezintă, în schimb, gradul cel mai înalt al presiunii (*ibidem*, p. 151). Într-adevăr, atunci când interrelaţiile rămân superficiale, presiunea ansamblului este resimţită ca fiind cea mai puternică, pentru că este percepută ca o forţă exterioară individului. Invers, atunci când are loc o includere a caracteristicilor personale şi o participare a indivizilor „în ceea ce au ei mai particular", presiunea din jur se face simţită mai puţin, pentru că fiecare participă pe deplin (*ibidem*, pp. 147-148).

Gradele de intensitate ale sociabilităţii după Gurvitch

Aşa cum s-a spus mai înainte, fuziunea parţială într-un *Noi* se poate efectua într-un mod mai mult sau mai puţin intens şi mai mult sau mai puţin eficient. Fuziunea poate să fie foarte slabă şi să nu afecteze decât manifestări superficiale ale *Eului* şi ale *Celuilalt*, care nu se întrepătrund decât la suprafaţă, pe când ceea ce au ei mai intim şi mai personal rămâne la o parte: este vorba atunci despre sociabilitatea ca *Masă*. Multiplii lui *Eu* şi ai lui *Celălalt* pot fuziona deschizându-se şi întrepătrunzându-se pe un plan mai intim, iar participarea lor la *Noi* poate angaja profunzimile lor personale fără ca această integrare să atingă totuşi maximul său de intensitate; avem atunci sociabilitatea de tip *Comunitate*. În

> sfârşit, fuziunea şi integrarea în *Noi* ajung la un maximum de intensitate, când multiplii lui *Eu* şi ai lui *Celălalt* se deschid şi se întrepătrund până la limita posibilului şi când, în felul acesta, profunzimile lor cele mai puţin accesibile sunt cuprinse în participarea la ansamblu: aceasta este sociabilitatea de tip *Comuniune*.
>
> Georges Gurvitch, *La Vocation actuelle de la sociologie*, tomul I, *Vers la sociologie différentielle* (ediţia a III-a revăzută, PUF, Paris, 1963, pp. 146-147).

Astfel, prin intermediul unei clasificări foarte generale a formelor de sociabilitate, regăsim antinomia elită/mase : pe de o parte, masa, un vast ansamblu neorganizat, bazat pe forme superficiale, chiar efemere, de sociabilitate, în care individualitatea rămâne foarte expusă presiunii difuze a ansamblului ; pe de altă parte, elita, o minoritate în sânul căreia interrelaţiile sunt mai individualizate, în care presiunea ansamblului este resimţită puţin, dar în care, dimpotrivă, domină sentimentul că asupra acestui ansamblu se poate acţiona.

Elitele : competiţie sau specializare ?

Chiar de la început, recurgerea la pluralul termenului *elită* pare să acopere două semnificaţii foarte distincte una de cealaltă. Putem vedea în aceasta o referire la o situaţie de competiţie între mai multe grupuri vizând fiecare preeminenţa. Dar o putem înţelege şi ca fiind consecinţa unei stări de diversificare a societăţii, implicând existenţa unor elite specializate, care au atins excelenţa sau preeminenţa în domenii particulare. În definitiv, într-o societate modernă, organizată pe principiul „solidarităţii organice", în sensul durkheimian al sintagmei, pare rezonabil să luăm în consideraţie o combinaţie de specializare şi competiţie. Drept pentru care termenul *elită* este utilizat în mod curent cu referire la grupuri ce beneficiază de un statut privilegiat.

Principii de legitimitate diverse

Totuşi, pentru ca noţiunea de *elită* să se poată impune fără ezitare şi să putem admite coincidenţa dintre preeminenţă şi excelenţă, trebuie ca acordul să se facă pe baza unui principiu de legitimitate. Aşa cum notează Ezra Suleiman, „supravieţuirea elitelor depinde de voinţa lor de a exercita puterea şi de capacitatea lor de a-şi făuri o ideologie de care se vor servi pentru a se legitima" (1978 şi 1979, p. 133). Dar această regulă cu caracter general, care se referă la societatea globală şi la guvernul său, poate fi extrapolată *mutatis mutandis* la nivelul diferitelor sectoare de activitate observabile empiric. Orice conceptualizare a societăţii ca sistem social antrenează posibilitatea de a distinge subsisteme mai mult sau mai puţin autonome. Astfel de subsisteme, deşi solidare cu ansamblul, funcţionează pe baza unei scări de valori proprii şi de norme specifice. În această situaţie, în cadrul fiecărui subsistem, definit printr-unul sau mai multe domenii de activitate, trebuie menţinut un consens asupra unui principiu de legitimitate care să asigure preeminenţa unei categorii de indivizi considerată ca elită: politică şi administrativă, desigur, dar şi elită militară, a domeniilor afacerilor, artelor şi culturii, a comunicaţiei, a sporturilor etc.

O modalitate foarte coerentă de a prezenta toate acestea este referirea la cele patru funcţii societale specificate de Talcott Parsons şi popularizate de celebra schemă A-G-I-L. Potrivit lui Parsons pentru ca un sistem social să fie relativ stabil, trebuie să fie îndeplinite patru exigenţe funcţionale: adaptarea la mediul înconjurător prin producerea şi distribuirea de bunuri rare (A), definirea şi ierarhizarea obiectivelor ce urmează a fi atinse (G, ca *Goal*), acţiunea permanentă a mecanismelor integratoare (I) şi menţinerea coerenţei sistemului (latent) de valori (L) (Parsons *et al.*, 1953; Coenen-Huther, 1984, pp. 42-48). Aceste patru funcţii definesc terenuri de activitate de unde apar elitele economice, politice, juridice şi

culturale. Toate contribuie, în felul lor, la ceea ce Raymond Boudon şi François Bourricaud numesc „pilotarea sistemelor sociale" (1982, p. 219), dar fiecare deţine propriul profil, corespunzător unor criterii de excelenţă şi de reuşită diferite. Aşadar, avem de-a face cu nişte elite relativ specializate, ale căror activităţi contribuie la echilibrul ansamblului, dar acesta nu este asigurat decât într-un climat de competiţie permanentă. Elitele culturale îşi vor utiliza, în anumite cazuri, autoritatea morală pentru a interveni pe terenul propriu al elitelor politice. Acestea se vor strădui să impună comportamentului elitelor economice anumite reguli, care vor pleda însă pentru cea mai mare libertate de manevră posibilă, în timp ce elitele juridice vor încerca să stabilească şi să impună respectarea normelor de aplicare generală. Aşadar, ceea ce menţine o situaţie de echilibru mereu repusă în discuţie este amestecul de specializare funcţională şi de competiţie.

Echilibrul dinamic al câmpurilor

Ideea de echilibru dinamic poate fi exprimată şi în maniera propusă de Pierre Bourdieu, în termeni de câmpuri. În sensul pe care Bourdieu l-a dat acestui termen, un *câmp* este un spaţiu social structurat în care se desfăşoară luptele pentru putere (Bourdieu, 1994, pp. 53-57). El are propriile norme (propriile „reguli ale jocului", am putea zice) şi dă naştere unui *habitus* specific. Aşadar, este vorba despre un subsistem social ale cărui forme de reglementare afectează comportamentele individuale. Dar orice câmp comportă un principiu de diferenţiere socială care generează antagonisme individuale sau colective. El poate fi descris ca „un câmp de forţe a cărui necesitate se impune agenţilor angajaţi în aceste antagonisme şi ca un câmp de lupte în interiorul căruia se înfruntă agenţii..." (*ibidem*, p. 55). În fiecare câmp, se instaurează raporturi de forţă între categoriile de resurse („speciile de capital", după Bourdieu) puse în mişcare pentru a-şi asigura o poziţie dominantă. Nu este nimic nelalocul său în a-i califica drept elite specializate ale câmpului în chestiune pe cei care acced la poziţii

dominante. Ei ţin de elită în două moduri. Pe de o parte, şi-au asigurat efectiv o poziţie de preeminenţă; pe de altă parte, au reuşit să stabilească echilibrul cel mai nefavorabil între diferitele specii de capital (cultural sau economic) ce asigură supremaţia în câmp (Bourdieu, 1994, p. 56). La Bourdieu, principiul de legitimitate care permite impunerea noţiunii de *elită* este rezultatul unor acţiuni în sensuri diferite. Nu există...

> ...efect simplu şi direct al acţiunii exercitate de către un ansamblu de agenţi („clasă dominantă") învestiţi cu putere de coerciţie, ci efectul indirect al unui ansamblu complex de acţiuni care iau naştere în cadrul reţelei de constrângeri încrucişate pe care fiecare dintre dominatori, dominat astfel de structura câmpului prin care se exercită dominaţia, o suferă din partea tuturor celorlalţi (*ibidem*, p. 57).

Fie că s-a recurs la noţiunea de *câmp*, fie că s-a păstrat limbajul mai tradiţional al subsistemelor, competiţia dintre domeniile de activitate este una dintre comportamentele echilibrului dinamic al oricărui sistem social şi se poate traduce printr-o situaţie de concurenţă între elite specializate. Bourdieu furnizează un exemplu convingător al acestui fapt atunci când analizează relaţiile dintre lumea televiziunii, ca element al „câmpului jurnalistic", şi „câmpul ştiinţific" (Bourdieu, 1996; Coenen-Huther, 1998). Câmpul jurnalistic şi-a mărit considerabil importanţa în cursul ultimului sfert de secol. Rezultă o veritabilă inversare a raportului de forţe dintre câmpuri diferite. În urmă cu aproximativ 30 de ani, o prezenţă prea insistentă în mass-media putea compromite o carieră academică şi-l putea împiedica pe un universitar să acceadă în rândurile elitei din câmpul ştiinţific. Aşa a fost cazul lui Raymond Aron. După propria mărturie, faptul că nu era numai om de ştiinţă, ci, în egală măsură, şi colaborator permanent al ziarului *Le Figaro* a contribuit la sporirea dificultăţilor pe care le-a întâmpinat atunci când a candidat pentru un post de profesor la Sorbona în 1948. A eşuat, iar în locul său a fost preferat Gurvitch. Raymond Aron avea să fie numit abia în 1955,

însă un anumit sentiment de indispoziţie l-a marcat multă vreme. Pentru unii dintre colegii săi de la Sorbona, Aron nu era decât un ziarist în căutarea unui plus de prestigiu venit dintr-o poziţie academică, dar compromiţător pentru instituţia universitară (Aron, 1983, pp. 219 şi 336-337). În prezent, se observă că fenomenul este invers. A combina aprecierea colegilor cu recunoaşterea din partea unui public mai larg este un fapt incitant. În zilele noastre, notorietatea dobândită în ochii unui public larg şi cultivat joacă incontestabil un rol deloc neglijabil în carierele universitare şi le favorizează (Kauppi, 1996). Carierele academice se edifică în parte şi datorită renumelui dobândit prin respectarea normelor din câmpul jurnalistic. Asta înseamnă că acest câmp este în măsură să le penetreze şi pe celelalte şi să-şi impună normele printr-o strategie a „calului troian". Acestea fiind spuse, un câmp poate fi mai mult sau mai puţin autonom. Un câmp autonom rezistă cu succes la provocările normelor câmpului jurnalistic. Elitele sale specializate rămân supuse judecăţii actorilor din propriul câmp.

> În fiecare dintre câmpuri – câmpul universitar, câmpul istoricilor etc. – există dominatori şi dominaţi, în funcţie de valorile interne ale câmpului. Un bun istoric este cineva despre care istoricii competenţi spun că este astfel. Este un fapt în mod necesar circular. Dar heteronomia începe în momentul când cineva care nu este matematician intervine pentru a-şi da cu părerea în privinţa matematicienilor, când cineva care nu este recunoscut ca istoric (un istoric „de televiziune", de exemplu) îşi poate da cu părerea în privinţa istoricilor, fiind şi ascultat. (Bourdieu, 1996, p. 66)

Competiţia între domeniile de activitate

Competiţia dintre câmpuri poate fi prezentată şi în alt mod, la fel de pertinent pentru soarta elitelor. În urma evoluţiilor interne dintr-un câmp, elita specializată din acest sector de activitate particular poate să nu se mai bucure de aceleaşi aprecieri măgulitoare ca înaintea obţinerii poziţiei preeminente în câmp. În acest caz, se poate

manifesta cu putere tentaţia „jocului de-a transfugii" şi a asigurării unei poziţii mai avantajoase într-un alt câmp. Acest proces este descris de Raymond Boudon referitor la universitarii francezi dornici să obţină o nouă formă de recunoaşteree socială, în afara cercului disciplinelor, ca intelectuali întorşi cu faţa către un larg public cultivat : „lumea bună" a intelectualilor (1979, p. 88). Boudon califică acest fapt drept orientarea către „cea de-a doua piaţă a intelectualilor". Diagnosticul e clar : universitatea franceză a încetat să mai ofere elitelor intelectuale gratificaţiile simbolice pe care le puteau aştepta de la ea. Aşadar, transferul spre „a doua piaţă" a bunurilor culturale este o strategie de adaptare individuală în sensul mertonian. Dar consecinţele sugerate de Boudon trimit tot la mecanismul analizat de Bourdieu. Avem de-a face cu alte norme de excelenţă, care nu mai sunt cele ale lumii ştiinţifice, ci ale mediilor jurnalistice. Aşadar, o întărire a heteronomiei „câmpului ştiinţific".

O deplasare a elitelor asemănătoare din punct de vedere formal a fost observată în Europa de Est în urma prăbuşirii sistemului sovietic. Elita conducătoare îşi datora preeminenţa unor poziţii specific politice. Ca să ne exprimăm în termeni parsonieni, exigenţele funcţionale ale subsistemului politic prevalau asupra exigenţelor altor subsisteme. Când viitorul poziţiilor politice a încetat să mai fie garantat, o parte a elitei conducătoare a căutat să-şi asigure poziţii cu un statut asemănător în domeniul economic. Această fracţiune a elitei conducătoare a învăţat să supună bunurile publice unor tranzacţii private. A rezultat ceea ce a căpătat numele de „capitalism politic", implicând o convertire a puterii politice în putere economică (Staniszkis, 1991a, 1991b ; Coenen-Huther, 2000) sau, pentru a recurge la limbajul lui Bourdieu, o convertire a capitalului politic în capital economic. Cu alte cuvinte, nişte elite specializate au trecut de la un sector de activitate la altul, păstrându-şi astfel poziţii preeminente într-un sistem transformat, cu condiţia adoptării altor „reguli ale jocului". Vom reveni la toate acestea într-un capitol ulterior.

Elitele ca minorităţi

Fie că optăm pentru singular, fie pentru plural, termenul *elită* se referă tot la grupuri minoritare. Oricare ar fi criteriul de identificare adoptat (profesional, cultural, religios, lingvistic), o elită nu este identificabilă ca atare decât prin comparaţie cu o categorie majoritară, ce constituie nonelita. Aşadar, în relaţiile dintre membrii săi, ca şi în cele dintre membri şi nemembri, elita este supusă regulilor de funcţionare şi de interacţiune care sunt aplicate oricărei minorităţi. În cadrul sociologiei sale formale, Georg Simmel formulează câteva aserţiuni care merg în acest sens. Pentru el, „corpurile aristocratice" au, în mod necesar, „o dimensiune relativ redusă". Această limitare cantitativă comportă două aspecte. Este vorba mai întâi despre un raport de proporţie: „acel fapt evident care ţine de dominaţia lor în raport cu masele". Există însă şi un element neproporţional, care este „o limită absolută dincolo de care forma de grup aristocratic nu mai poate fi menţinută". Aceasta ţine de formule de sociabilitate pe care numai o grupare de anvergură limitată o poate asigura: „trebuie ca reţeaua legăturilor de rudenie şi a alianţelor să traverseze acest corp în întregul său şi ca el să poată fi urmat" (Simmel, 1908, 1999, p. 84).

Identitate şi alteritate

Ca minoritate, elita este supusă îndeosebi dialecticii identităţii şi alterităţii. În primul rând, membrii elitei vor simţi că au ceva în comun, ceva care-i deosebeşte de toţi cei care nu aparţin elitei. Acest lucru va putea suscita un sentiment de complicitate, putând da naştere unor comportamente care nu vor avea altă funcţie decât aceea de a întreţine sau chiar de a accentua acest sentiment. Astfel, suntem readuşi, prin simplă analiză formală, la chestiunea din centrul dezbaterii suscitate de Charles Wright Mills (1969), asupra căreia

vom reveni : diversele elite specializate au oare suficiente concepţii şi interese în comun pentru a putea fi considerate drept o singură categorie conducătoare ? Altfel spus, sentimentul dominant al complicităţii prevalează sau nu asupra diverselor particularităţi ? Numai că sentimentul identităţii nu poate decât să fie întărit de conştiinţa unei alterităţi. Acest mecanism se traduce în modul cel mai convingător prin opoziţia elită/mase, care, potrivit orientărilor filosofice şi ideologice a comentatorilor, capătă alura unei atitudini condescendente sau dispreţuitoare faţă de mase, considerate ca reprezentând tot ceea ce conţine umanitatea în materie de spirit gregar (cum este cazul, de exemplu, la Ortega y Gasset), sau, dimpotrivă, alura unei exaltări a rolului dinamic şi creator al maselor apreciate ca fiind, după cum aminteşte Gurvitch (1963, tomul I, p. 152), „sănătoase, salutare, îndeplinind o misiune istorică". Ca în cazul oricărei minorităţi, sentimentul apartenenţei la elită poate fi stimulat de un anumit stil de viaţă, de forme de consum (ostentativ sau, dimpotrivă, voit discret), în sfârşit, prin anumite forme de sociabilitate. În toate acestea, regăsim voinţa de a se deosebi de alţii, înlesnind dezvoltarea procesului de departajare scos în evidenţă de Bourdieu. Pentru acesta din urmă, departajarea „nu este de fapt decât *diferenţă*, distanţare, trăsătură distinctivă ; pe scurt, o proprietate relaţională care nu există decât în şi prin relaţia cu alte proprietăţi" (Bourdieu, 1994, p. 20).

La limită, formele de sociabilitate practicate în sânul elitei pot fi sistematic organizate, astfel încât să-i întărească coeziunea şi să amplifice distanţa socială, dar şi culturală dintre membrii elitei şi restul populaţiei. O minoritate conducătoare, de tipul anumitor partide politice evocate de Maurice Duverger (1951), poate, în acest caz, să capete caracteristicile unei „ordini" devotate unei puteri de tip „carismatic". La polul opus al relaţiilor superficiale ce caracterizează „masele" sau nonelita găsim anumite afinităţi, în principal afective, tipice pentru categoria *Bund* („ligă", „alianţă"), noţiune pe care Duverger o împrumută de la Hermann Schmalenbach (1922) şi pe care el o traduce prin „ordine", gândindu-se la ordinele de inspiraţie

religioasă, cum ar fi, de exemplu, Ordinul de Malta (Duverger, 1951 şi 1961, p. 149). Cel puţin în parte, emergenţa totalitarismelor poate fi interpretată şi în acest fel. Într-adevăr, totalitarismul modern poate fi considerat ca desăvârşirea unui proces început prin intervenţia unui partid de tip „ligă" sau *Bund*, într-un context de raţionalitate liberală zdruncinată, în vederea restaurării (sau a proiecţiei în viitor) a valorilor comunitare. Cu privire la aceasta, Duverger notează că angajamentul cerut de *Bund* este „o adeziune totală, o orientare a ansamblului vieţii" ; el conchide că „toate partidele totalitare au o latură *Bund* şi că toate partidele cu caracter de *Bund* sunt totalitare" (*ibidem*, pp. 152-153).

Legată de o voinţă mai mult sau mai puţin vizibilă de a se distinge, putem observa şi o tendinţă a elitei spre exclusivism, adică spre un comportament de *in-group*, în opoziţie cu cel de *out-group*. Grupurile, oricare ar fi, pot într-adevăr să fie de tip închis sau deschis. În cazul unei elite recunoscute sau autoproclamate, diverşi factori vor incita la restrângerea accesului chiar şi pentru persoane ce ar îndeplini toate condiţiile formale pentru a accede la această elită. Ar fi mai întâi mecanismul însuşi de distincţie, care face ca prestigiul să depindă de o distanţare în raport cu categoriile majoritare. Valoarea simbolică a apartenenţei la elită n-ar putea decât să scadă, dacă accesul ar putea fi obţinut cu mare uşurinţă. Apoi, ar mai putea exista dorinţa de a nu împărţi cu prea mare generozitate avantajele economice şi sociale ale apartenenţei la un grup minoritar. În sfârşit, ar putea exista teama de a asista la transformarea, prin simpla lege a numărului, a unui mod de viaţă şi a unor forme de sociabilitate care sunt în mod necesar apanajul unei minorităţi. Cel mai înalt grad de exclusivism îl întâlnim la elitele ce prezintă anumite trăsături tipice castelor, aşa cum au fost ele scoase în evidenţă de Celestin Bougle (1908) : ierarhie, ereditate, repulsie. În această privinţă, reflectând asupra factorilor care au dus la Revoluţia Franceză, Tocqueville a semnalat un contrast net între aristocraţiile franceză şi engleză de la sfârşitul Vechiului Regim. Prima avea tendinţa să adopte comportamente de

castă, izolându-se de celelalte categorii sociale şi conferind o importanţă prioritară factorului ereditar, pe când cea de-a doua era relativ deschisă şi coopta cu regularitate elementele cele mai dinamice din celelalte straturi sociale. Nu numai că aristocraţia engleză nu era închisă, dar limitele sale erau incerte, vagi, „astfel încât toţi cei care se apropiau oarecum aveau chiar impresia să fac parte din ea" (Tocqueville, 1952, p. 152).

Performanţă şi transmitere ereditară

Accentul pus pe caracterul ereditar al unei minorităţi conducătoare sau privilegiate ridică problema naturii criteriului distinctiv al elitei. De la Talcot Parsons încoace, judecăţile bazate pe performanţă (*achievement*), adică acele caracteristici dobândite de individ, sunt, în general, puse în opoziţie cu judecăţile bazate pe caracteristici atribuite sau moştenite (*ascribed*), care nu se datorează nimic eforturilor individului însuşi. Preeminenţa poate fi asociată fără prea multe dificultăţi logice cu unele elemente atribuite prin transmitere ereditară. În schimb, excelenţa nu se acordă direct decât odată cu performanţa. Pentru a evita acordarea unei prezumţii de excelenţă unei categorii sociale preeminente prin naştere, trebuie să putem arăta în mod convingător faptul că acele calităţi care au stat la baza preeminenţei strămoşilor s-au transmis din generaţie în generaţie şi n-au încetat să-i caracterizeze pe moştenitori. Când realitatea acestei transmiteri a excelenţei este pusă la îndoială, se pune în discuţie însăşi legitimitatea poziţiei preeminente. Referitor la aceeaşi chestiune, Tocqueville considera ca instructivă comparaţia dintre nobilimea franceză şi cea engleză. Nobilimea engleză continua să participe efectiv la exercitarea puterii. În Franţa, nobilimea se crampona de privilegiile sale, dar dispunea de tot mai puţină putere reală. Acest fapt antrena o diferenţă importantă la nivelul atitudinilor şi al percepţiilor. În Anglia, nobilimea, preocupată de păstrarea unei puteri efective, şi nu de aparenţa puterii, a fost nevoită să adopte strategii de acomodare cu celelalte clase. A rezultat cu precădere o împărţire mai echitabilă a obligaţiilor fiscale.

> Acolo, aristocraţia a luat asupra ei sarcinile publice cele mai împovărătoare, tocmai pentru a i se permite să guverneze ; aici [în Franţa, n. tr.], ea a ţinut cu dinţii până la capăt de imunitatea fiscală, pentru a se consola, prin neplătirea impozitelor, că a pierdut guvernarea (Tocqueville, 1856, pp. 159-160).

Tocqueville conchide că pierderea credibilităţii de către nobilimea franceză – ca elită purtătoare a unei anumite forme de excelenţă – a fost cea care a contribuit la angajarea ţării pe calea schimbărilor sociale printr-o revoluţie violentă, mai degrabă decât printr-o evoluţie treptată.

Aşadar, caracteristicile care fundamentează pretenţia la un statut de elită pot fi „dobândite" sau „atribuite" (*achieved vs ascribed*). Această distincţie nu este lipsită de importanţă pentru interacţiunile ce se pot stabili între grupul minoritar şi majoritatea populaţiei. Într-adevăr, aşa cum notează Siegfried Nadel, superioritatea unei anumite categorii de indivizi poate fi recunoscută tacit de către restul populaţiei, fără ca acest lucru să ducă în mod necesar la vreo dinamică socială (Nadel, 1990, p. 417). Atunci când preeminenţa se fundamentează în mod tradiţional pe o caracteristică atribuită sau moştenită (etnia, rasa), noţiunea de *model cultural* are o slabă pertinenţă. Într-adevăr, cum să iei ca model o categorie de indivizi din care eşti exclus încă de la început ?! În acest caz, se vor observa, desigur, şi fenomene de imitaţie sau de respingere, fără însă ca aceasta să se traducă prin strategii reale de inserţie. Pentru că, la urma urmei, nu putem decât să acceptăm sau să respingem validitatea acestei caracteristici ca normă a superiorităţii. În schimb, atunci când preeminenţa este asigurată de o caracteristică dobândită (talent, calificare, resurse), există, cel puţin în principiu, condiţiile unui acces la elită prin imitaţie. Apare o dinamică între strategiile elitei stabilite şi candidaţii la admiterea în rândurile elitei. De îndată ce elita manifestă o tendinţă făţişă spre exclusivism, aceasta face ca obstacolele să devină mai numeroase. O dialectică subtilă se poate manifesta atunci între ceea ce ţine de cunoştinţe şi de calificări, pe

de o parte, şi ceea ce ţine de talentele sociale (abilitatea de a se face plăcut, ingeniozitatea, civilitatea), pe de altă parte.

Limba – un criteriu al superiorităţii

Un loc aparte revine limbii, ca normă a superiorităţii, ca indice al apartenenţei atât sociale, cât şi culturale. În majoritatea cazurilor, limba face parte din bagajul cultural transmis pe calea socializării primare. Totuşi, ea se poate dobândi şi ulterior, prin învăţare. Se întâmplă ca o elită să se distingă prin folosirea unei limbi, alta decât cea a poporului din care face parte. Aşa s-a întâmplat în Rusia şi în Flandra, când prestigiul internaţional al francezei a incitat clasele conducătoare să se exprime în această limbă. La Anvers, la Bruges şi la Gand, ca şi la Sankt Petersburg, puteai auzi odinioară aceleaşi expresii de dispreţ pentru graiul popular, exprimate în termeni voit depreciativi : „Vorbesc franceza cu prietenii şi flamanda (sau rusa) cu servitoarea". Consecinţele unor astfel de situaţii pot fi foarte diferite. Putem asista la strategii individuale de învăţare a limbii elitei, strategii rezultând dintr-o pierdere a identităţii culturale. De asemenea, putem fi martorii emergenţei unei mişcări contraculturale ce vizează promovarea limbii dispreţuite de elită. Una dintre consecinţele reuşitei unei astfel de mişcări este emergenţa progresivă a unei elite concurente, capabilă să ajungă la poziţii preeminente fără a-şi abandona limba de origine. Este procesul care a provocat în Belgia lupta de emancipare a mişcării flamande.

Elitele şi lupta de clasă

Numeroşi comentatori sunt de părere că teoreticienii clasici ai elitelor erau ostili concepţiilor marxiste şi că una dintre preocupările lor era aceea de a substitui teoriei „luptei de clasă" o viziune care, în ochii lor, părea a fi mai adecvată evoluţiei sociale. Este, de exemplu,

cazul lui Tom Bottomore, pentru care vederile teoretice ale lui Mosca şi Pareto s-au dezvoltat „în opoziţie cu teoria socială a lui Marx" (Bottomore, 1964, p. 18). Realitatea relaţiilor dintre sociologia elitelor şi cea a claselor sociale este totuşi mai complexă, chiar în măsura în care noţiunea de *clasă*, ieşită din tradiţia iniţiată de Marx, este plină de ambiguităţi. În scrierile lui Marx, termenul *clasă* desemnează atât minorităţile privilegiate (nobilime, burghezie), cât şi masele dominate : muncitorii şi ţăranii (Aron, 1960, pp. 279-280). Găsim apoi la Marx schiţa unei teorii a claselor de factură universală, cea conţinută în formula abruptă din *Manifestul Partidului Comunist* : „Istoria tuturor societăţilor până în zilele noastre este istoria luptei de clasă" (Marx, 1965, p. 161) ; găsim însă aici şi argumente în favoarea unei contextualizări a acestei teorii, în funcţie de epocă şi societate. Când este folosit în contextul teoriilor cu rezonanţă universală din *Manifest*, termenul *clasă* se referă la categorii destul de heteroclite („om liber şi sclav, patrician şi plebeu, baron şi iobag, şef de breaslă şi meşteşugar"), toate reduse la o opoziţie dihotomică („într-un cuvânt : asupritori şi asupriţi") (*ibidem*). Termenul *clasă* se extinde apoi la *Stände*, adică la ordinile sau stările Vechiului Regim. Dimpotrivă, în contextul modernităţii, termenul vizează mult mai precis grupuri caracterizate prin poziţia lor în raport cu mijloacele de producţie. Aşadar, în funcţie de varianta la care se face referire, vom putea considera teoria elitelor ca o generalizare a teoriei luptei de clasă, ca un complement al acesteia, sau chiar ca o teorie de substituţie. În legătură cu acest aspect, Ralf Dahrendorf observă că termenul *clasă*, utilizat pentru a desemna grupuri definite în termeni structurali şi care luptă pentru obiective cu caracter structural, face parte din vocabularul autorilor care se reclamă de la teoria elitelor şi din al celor care se situează în tradiţia iniţiată de Marx (1972, pp. 203-204).

În *Les Systèmes Socialistes*, deja, Pareto acceptă ideea luptei de clasă şi îi admite realitatea. „Lupta de clasă, asupra căreia Marx a atras atenţia în mod special, este un fapt real, ale cărui urme le regăsim în fiecare pagină a istoriei", scrie el (1902, pp. 117-118).

Aşadar, nu este vorba despre „a şti dacă lupta de clasă există sau nu", pentru că nu putem decât să constatăm că există (Pareto, 1903, p. 409). Dar Pareto merge şi mai departe: dintr-o perspectivă darwinistă, el vede în această luptă un fenomen esenţialmente sănătos:

> Evoluţia se va înfăptui într-un sens cu atât mai favorabil bunăstării generale, cu cât diferitele clase sociale vor desfăşura tot mai multă energie pentru apărarea drepturilor şi pentru salvgardarea intereselor lor (*ibidem*, p. 450).

Astfel, lupta de clasă este „o formă a luptei pentru viaţă, iar ceea ce se numeşte conflict între muncă şi capital nu-i decât o formă a luptei de clasă" (*ibidem*, pp. 454-455). Pentru Pareto, opoziţia capital/muncă generată de capitalismul industrial nu este decât o formă particulară a antagonismului inerent oricărei societăţi diversificate. Aşadar, el recunoaşte importanţa luptei de clasă ca motor al schimbării sociale. Totuşi, are şi unele rezerve privitoare la ponderea atribuită de Marx factorilor economici. Forţa militară sau controlul aparatului de stat i se par a fi elemente care nu trebuie neglijate. Nu acceptă nici reducerea luptei de clasă la confruntarea a două clase antagonice:

> Ea nu are loc numai între două clase, a proletarilor şi a capitaliştilor, o regăsim între o infinitate de grupuri cu interese diferite şi, mai ales, între elitele care-şi dispută puterea (Pareto, 1902, p. 118).

Pareto nu se raliază nici ideii sfârşitului luptei de clasă într-o societate fără clase din care orice sursă de conflict ar fi dispărut. El consideră ca fiind evidentă apariţia unor conflicte sociale de un tip nou:

> Presupuneţi că sistemul colectivist instituit nu mai există; este clar că, în acest caz, el nu va mai putea fi în conflict cu munca; dar el nu va fi atunci decât o formă a luptei de clasă care a dispărut, alte forme luându-i locul (Pareto, 1903, p. 455).

Aşadar, găsim la Pareto o opoziţie dihotomică ce traversează cursul istoriei şi care e tot atât de fundamentală ca şi opoziţia marxistă dintre asupritori şi asupriţi : opoziţia dintre dominatori şi dominaţi sau dintre elite şi mase. Dar lupta de clasă va genera neîncetat noi elite, fapt ce permite articularea unei teorii a claselor şi a unei teorii a elitelor. Pentru Pareto, mişcările socialiste sunt cel mai bun exemplu al acestui fapt : „Socialismul facilitează organizarea elitelor ce apar din clasele inferioare şi, în epoca noastră, el este unul dintre cele mai bune instrumente de educare a acestor clase" (Pareto, 1902, p. 63). Clasele sociale, observă el, „nu sunt niciodată nişte blocuri omogene", iar acest fapt furnizează un alt punct de întâlnire între teoria claselor şi cea a elitelor : în sânul unei clase...

> ...există întotdeauna [...] nişte rivalităţi, iar unul dintre partidele care se formează poate, astfel, să-şi caute un punct de sprijin în rândul claselor inferioare. Este un fenomen general. Aproape toate revoluţiile au avut ca lideri membri disidenţi dintr-o elită (*ibidem*, p. 71).

Şi din acest punct de vedere socialismul constituie un exemplu : „liderii socialişti se recrutează în principal din rândurile burgheziei" (*ibidem*, p. 73). Din această perspectivă paretiană, lupta pentru controlul mijloacelor de producţie şi pentru repartiţia beneficiilor producţiei nu constituie decât un caz particular ; de o importanţă mult mai generală este lupta pentru dominarea statului de către minorităţile cu vocaţie de elite guvernamentale.

Adoptând aceeaşi orientare a gândirii, Raymond Aron consideră că regimurile sociopolitice sunt mai bine caracterizate prin „structura categoriilor conducătoare", decât prin raporturile dintre clase (1960, p. 276). În literatura de orientare marxistă, revoluţiile politice care ocazionează schimbarea categoriilor conducătoare sunt, în ultimă instanţă, rezultatul confruntărilor dintre clase. Acest lucru pare discutabil, Marx însuşi recunoscând că toate revoluţiile din trecut au fost înfăptuirile unor minorităţi care şi-au însuşit beneficiul

transformării revoluţionare a societăţii. Schema „clasă contra clasă" nu rezistă unei analize decât dacă asimilăm „ordinele" sau „statele" din Vechiului Regim cu nişte clase în sensul modern. Or, aceste ordine prerevoluţionare erau nişte grupări stratificate în competiţie. Revoluţia Franceză este mai bine interpretată ca rezultat al rivalităţii dintre „ordine" sau „stări", decât ca o înfruntare „orizontală"; starea a treia era un ansamblu ierarhizat. În eschatologia marxistă, revoluţia proletară a viitorului trebuie să fie prima revoluţie ale cărei fructe nu vor fi acaparate de o minoritate, întrucât clasa muncitoare revoluţionară nu va mai fi încorporată într-un ansamblu ierarhizat. Ea va face revoluţia pentru ea însăşi, nepermiţând altor categorii să se impună, pentru că se află chiar la baza scării sociale: doar ea este clasa exploatată şi, mai jos decât ea, nu mai sunt decât nişte minorităţi marginale. Din acest punct de vedere, imaginea confruntării dintre clase e înşelătoare. Burghezia cu funcţie de clasă n-a exercitat puterea: o elită guvernamentală a exercitat-o pentru ea. Cu atât mai mult, clasa muncitoare n-ar putea decât să delege puterea unei minorităţi care o va exercita în numele ei. Astfel, revoluţia proletară, la fel ca şi revoluţiile care au precedat-o, ar fi realizarea unei minorităţi ce ar fi înlăturat-o pe alta. Aşadar, există mai multe scheme de interpretare, toate ţinând de o viziune conflictuală a istoriei. Înfruntarea elitelor guvernamentale poate fi considerată ca un substitut al noţiunii de *luptă de clasă*: o modalitate de a nega importanţa opoziţiei capital/muncă sau, în orice caz, de a o reduce drastic. Dar putem vedea în ea şi o generalizare a acestei teorii, pentru că elitele guvernamentale aflate în concurenţă sunt întotdeauna dovada existenţei unor grupuri în conflict, chiar dacă ele tind să se autonomizeze faţă de grupul lor de origine. De asemenea, înnoirea elitelor mai poate fi privită şi ca un element complementar al luptei de clasă, procesul exprimându-se practic în termeni de guvernare.

Elită sau elite: diversitate a punctelor de vedere

Lectura paragrafelor precedente a fost, fără îndoială, edificatoare: un element normativ interferează frecvent cu elementele pur cognitive sau empirice, în diferitele puncte de vedere emise în legătură cu problema elitei sau a elitelor. Redus la esenţă, obiectul prezentat analizei sociologice la rubrica „elită/elite" este unul situat departe de sensibilitatea egalitaristă dominantă în epoca noastră. Într-adevăr, este vorba despre preeminenţa unei minorităţi, despre motivele acestei preeminenţe şi despre modul ei de manifestare. Un punct de vedere clar normativ, dar care n-ar putea fi înlăturat pur şi simplu este acela ce prezintă avantajele decurgând din delegarea puterilor şi responsabilităţilor către minorităţi. Conform acestui punct de vedere, caracteristicile potenţiale ale minorităţilor, precum şi modalităţile selecţiei acestora pot şi trebuie să facă obiectul unor dezbateri; în schimb, principiul însuşi al concentrării funcţiilor conducătoare în mâinile unor minorităţi trebuie considerat ca impunându-se de la sine: problemele unei grupări sociale oarecare nu sunt niciodată gestionate în mod egal de totalitatea membrilor ei, nici chiar atunci când este vorba despre o comunitate relativ restrânsă. Acest punct de vedere normativ tinde să devină de-a dreptul de neagreat, atunci când este însoţit de un dispreţ sfidător faţă de toţi cei care ţin de „masă". Totuşi, merită să fie luat în consideraţie – chiar dacă, până la urmă, va fi contestat în numele scării opuse a valorilor – atunci când este fondat pe efectele perverse ce pot rezulta din refuzul de a selecta nişte elite, prin risipa de energie, motivându-se deficitul de competenţe şi ineficacitatea în acţiune.

Alături de astfel de luări de poziţie cu caracter normativ, găsim şi analize care se străduie, fără să reuşească întotdeauna, să rămână pe terenul neutralităţii axiologice. Aceste puncte de vedere teoretice

pot fi *grosso modo* împărţite în două categorii. Mai întâi, orientarea ce privilegiază caracteristicile personale ale membrilor elitei sau ale candidaţilor la accederea la elită. Este cazul ideii conform căreia o elită conducătoare este în mod necesar compusă din indivizi prezentând calităţi ce îi recomandă ca apţi pentru funcţii de *leadership*, aceste calităţi putând, bineînţeles, să varieze mult în funcţie de contexte şi epoci. O societate de tip războinic nu necesită aceleaşi calităţi ca una cu specific comercial. Acest fapt arată clar că trăsăturile caracteristice respective nu sunt câtuşi de puţin nişte caracteristici psihologice, contrar celor sugerate, printre alţii, de David Beetham şi Julian Petrie (1983, p. 109). Societatea feudală reclamă o aristocraţie de războinici. Polarizarea elită/mase se traduce în acest context prin opoziţia războinici/ţărani. Modul de viaţă şi normele de comportament proprii aristocraţiei favorizează din acel moment formarea în sânul ei a unui *habitus* care stimulează afirmarea personalităţii prin forţa armelor. Întrucât evoluţia istorică face astfel încât această dispoziţie comportamentală să fie tot mai puţin utilă gestionării afacerilor interne ale ţării, se va impune progresiv un profil de gestionar administrativ, devenind acum caracteristica cea mai adecvată. Şi într-un caz, şi în celălalt, caracteristicile cerute de la elite sunt subordonate unor exigenţe relaţionale şi sunt generate de acestea. O altă orientare pune accentul pe modurile de organizare ce favorizează emergenţa unei elite. Orice elită dispune de forme de organizare sau de talente organizaţionale care-i permit să se impună în faţa majorităţii neorganizate. Încă o dată, exigenţele organizaţionale pot fi foarte diferite de la o societate la alta. Modalitatea de organizare ce permite impunerea prin forţă diferă de cea care permite dominarea prin abilitate manipulatorie sau care asigură succesul în tranzacţii comerciale. Dar, în această optică, suntem atenţi mai ales la emergenţa unor organizări complexe în lumea modernă şi la tendinţa spre birocraţie ce rezultă de aici. Birocratizarea progresivă a guvernării societăţilor dezvoltate impune omologarea unor elite funcţionale specifice şi face problematică funcţionarea regimurilor democratice.

Aşadar, problema care se impune este cea a compatibilităţii dintre existenţa elitelor specializate şi principiile guvernării democratice. În general, diversitatea elitelor este factorul considerat drept garanţia acestei compatibilităţi. Nişte elite în competiţie oferă populaţiei rolul de arbitru, cu condiţia ca aceasta să se simtă suficient de interesată pentru a-l pune în practică. Totuşi, birocratizarea constituie ea însăşi sursa unei opacităţi de natură să descurajeze implicarea celor mulţi în gestionarea problemelor publice.

În ciuda legăturii care se poate stabili între cei doi termeni ai concepţiei paretiene, ezitările între folosirea singularului sau a pluralului (elită sau elite) tind să se traducă printr-o explozie a obiectului. În această privinţă, John Scott distinge între teoreticienii aşa-zis „elitişti" (noi îi vom numi unitarişti, pentru a evita confuzia cu normativiştii), a căror atenţie este centrată pe existenţa *unei* singure elite conducătoare (guvernamentale sau nu), şi teoreticienii care pot fi calificaţi drept „pluralişti" şi care, dimpotrivă, se ocupă de diversitatea elitelor, în toate contextele şi la toate nivelurile (1990, pp. XI-XIII). Acest fapt nu corespunde distincţiei paretiene dintre excelenţă şi preeminenţă. Şi unii, şi alţii se pot mulţumi cu constatarea unei poziţii de superioritate socială *de facto*. Totuşi, pentru primii, elita se confundă cu clasa conducătoare pe care o găsim în posturile cu responsabilităţi, în diversele organisme ale statului sau în sectorul privat.

Alain Touraine adoptă o poziţie mai nuanţată în privinţa dilemei unitate/pluralitate. Orice sistem politic, ne atrage el atenţia, este supus unei dominaţii de clasă ce poate lua forma unei hegemonii care îi impune constrângeri. În ciuda acestui fapt, subzistă un „element de pluralitate" care nu se reduce la un raport de dominaţie şi care presupune „existenţa unor forţe sociale şi politice" diverse. Competiţia sau conflictul lor se traduc „printr-o luptă de influenţă cu privire la luarea deciziei şi prin presiuni de tot felul exercitate asupra elementelor unificatoare". Nu este mai puţin adevărat că un sistem „în întregime pluralist nu poate fi decât în stare de descompunere şi de

incoerenţă, agregatul de lobbyuri şi de grupuri de interese având un conţinut diferit de la un sector instituţional la altul" (Touraine, 1973, pp. 214-216).

În capitolele următoare vom trece succesiv în revistă argumentele care pledează în favoarea unităţii elitei conducătoare sau a pluralităţii elitelor aflate în competiţie.

Capitolul 2

Elita – clasă conducătoare

Relaţiile dintre noţiunea de *elită* şi cea de *clasă socială* sunt învăluite în confuzie. Pentru unii, elita (elită conducătoare, guvernamentală, de putere) *este* o clasă socială, întrucât are caracteristicile majore ale acesteia : statut mai mult sau mai puţin omogen, nivel de formaţie şi de venituri corespunzător, conştiinţa apartenenţei la o categorie cu interese profund asemănătoare. Termenul *elită* s-ar suprapune deci sintagmei „clasă conducătoare" (*ruling class*, în literatura de limbă engleză). Pentru alţii, dimpotrivă, fiecare clasă are propria elită şi am putea număra tot atâtea elite câte clase sociale deosebim. Astfel, vedem cum reapare folosirea controversată a singularului şi a pluralului. Dar, în acest capitol, va fi vorba efectiv despre elită, în calitatea ei de minoritate conducătoare, oricare ar fi unitatea sau diversitatea acestei minorităţi.

Teoria elitelor (studiul sistematic al proceselor care afectează elitele conducătoare) a fost considerat în mod frecvent un substitut al teoriei luptei de clasă. Totuşi, să reţinem că declinul noţiunii de *luptă de clasă* în cursul ultimelor decenii nu a favorizat câtuşi de puţin noţiunea de *elită*. Individualismul egalitarist ambiant a creat, desigur, un climat defavorabil ideii barierelor de clasă, dar acest climat nu este deloc mai favorabil ideii de categorii, care n-ar fi accesibile decât în mod selectiv. Este evocată mai degrabă omogenizarea relativă

a gusturilor şi a practicilor într-o societate nivelată, în sânul ierarhiilor relativ fluide. Dar caracterul aparent antitetic al teoriei elitelor şi al teoriei luptei de clasă merită să ne oprim mai îndelung asupra sa. Pentru majoritatea autorilor din secolul al XIX-lea (şi pentru Marx, mai ales), statul, guvernarea şi politica sunt epifenomene care nu merită o tratare aparte. Aceasta înseamnă ruptura faţă de filosofiile politice din secolele precedente, de la Thomas Hobbes la Jean-Jacques Rousseau. Remarcându-se prin insistenţa asupra autonomiei politicului, Alexis de Tocqueville face excepţie, din acest punct de vedere, fapt care va contribui la creşterea actuală a interesului pentru opera lui. Însă teoria luptei de clasă, aşa cum apare în tradiţia marxistă, nu acordă statului şi celor care-l servesc statutul de factor distinct în procesele schimbării sociale. Procesul istoric este constituit dintr-o confruntare a intereselor de clasă, comportând în fiecare epocă o clasă oprimată sau cel puţin dominată : sclavii, în modul de producţie antic ; iobagii, în cel feudal ; salariaţii, în cel capitalist, propriu societăţii burgheze. De fiecare dată când contradicţiile proprii unui mod de producţie specific au ajuns într-o situaţie de criză, a urmat o schimbare de natură revoluţionară. Dar, după cum aminteşte Raymond Aron, revoluţiile din trecut s-au produs întotdeauna sub impulsul unor minorităţi sau au numărat minorităţi printre beneficiari (2002, p. 51). Aşadar, până aici, ne putem limita la o suprapunere a ideii de clasă dominantă şi a celei de elită conducătoare. În concepţia de inspiraţie marxistă, această suprapunere nu e totuşi o constantă a istoriei : ea nu este destinată să dureze. Revoluţia proletară trebuie să se distanţeze de această eternă revenire a unor minorităţi la funcţiile de conducere. Opunându-se dominaţiei burgheziei şi regimului capitalist, clasa muncitoare trebuie să pună capăt o dată pentru totdeauna tuturor antagonismelor de clasă şi să facă posibilă instaurarea unei societăţi fără clase. Viziunea de tip marxist a schimbării sociale se bazează deci pe ideea unei transformări radicale, ce suprimă confruntările trecutului şi anulează distincţia dintre minoritatea conducătoare şi majoritatea dominată.

Asupra acestui punct, teoreticienii clasici ai elitelor (Pareto, Mosca şi Michels) se îndepărtează în mod categoric de viziunea unui viitor legată de teoria luptei de clasă. În concepţia lor, nu există nici o raţiune serioasă pentru ca domnia minorităţilor conducătoare să ia sfârşit, iar credinţa în instaurarea unei ordini sociale care ar aboli deosebirile dintre dominatori şi dominaţi ţine de utopia socială. Toate societăţile omeneşti cunoscute au fost conduse de minorităţi, făcându-ne să credem că numai caracteristicile acestor minorităţi pot varia. O schimbare revoluţionară ce pune capăt dominaţiei unei elite nu poate decât să aducă la putere o altă elită. Totuşi, în plan teoretic, nu există o adevărată contradicţie între lupta de clasă şi dominaţia elitelor. O societate poate fi lipsită de clase, traversată de antagonisme între acestea, şi poate să rămână în acelaşi timp condusă de o minoritate care nu se identifică pe deplin cu niciuna dintre clasele ei. În schimb, pe plan metateoretic, diferenţa este importantă. Avem de-a face cu două sensibilităţi radical opuse. Pentru teoreticienii luptei de clasă, devenirea istorică este purtătoarea unei promisiuni de domolire a istoriei, într-o societate reconciliată cu ea însăşi. Astfel, suntem în faţa unei viziuni fundamental optimiste a viitorului omenirii, bazată pe ideea de progres. În comparaţie cu ea, teoriile elitelor apar chiar de la început pesimiste, chiar dacă, înainte de toate, se vor realiste. Concepţia acestor teoreticieni despre cursul istoriei este ciclică. În istorie, nu există desăvârşire. Aceleaşi cauze produc aceleaşi efecte şi nici un proiect de reorganizare socială nu poate elimina necesitatea unei elite conducătoare ; în schimb, ceea ce se poate schimba, în bine sau în rău, este felul în care elita conducătoare îşi asigură puterea. În raport cu ideologia progresului care domină, într-o formă sau alta, secolul al XIX-lea teoreticienii elitelor de la începutul secolului XX aduc o perspectivă complet diferită.

Tendinţa spre oligarhizare

Pentru teoreticienii elitelor, în istoria omenirii, există unele constante ce reapar în fiecare epocă sub noi forme. Tendinţele recurente pe care ei le-au pus în evidenţă par să fi fost justificate de recursul la noţiunea de *lege*. În zilele noastre, sociologii, conştienţi de imposibilitatea de a formula legi cu validitate universală, comparabile cu cele din ştiinţele naturii, renunţă la a se exprima în termeni de legi. Mai prudenţi, ei preferă să se limiteze la prezentarea unor „tendinţe" sau la formularea de fraze condiţionale de tipul „Dacă A, atunci B", arătând că, dacă un anumit număr de condiţii sunt întrunite (A), ne putem aştepta, după toate probabilităţile, la cutare sau la cutare consecinţă (B). Studiul fenomenelor în raport cu teoria elitelor sugerează totuşi existenţa unor tendinţe de importanţă atât de generală, încât se pare că termenul *lege* s-a impus pentru a le desemna. Este cazul „legii de bronz a oligarhiei", prezentată de sociologul şi economistul germano-italian Robert Michels (1876-1936), care s-a inspirat consistent din lucrările lui Mosca.

Robert Michels şi legea de bronz a oligarhiei

Bazându-se pe experienţa acumulată din observarea funcţionării partidelor social-democrate german şi italian, Michels arată mai întâi că, în aplicarea principiilor democratice, există nişte limite foarte clare, chiar şi în cazul unor partide care s-au consacrat luptei pentru o societate egalitară. „Idealul practic al democraţiei", scrie Michels, „constă în autoguvernarea maselor, conform deciziilor adunărilor populare". Dar...

> ...argumentul cel mai formidabil contra suveranităţii maselor apare din imposibilitatea mecanică şi tehnică a realizării sale. Chiar dacă nu vrei decât să întruneşti la intervale regulate nişte adunări deliberante de o

mie de membri, eşti confruntat cu cele mai mari dificultăţi legate de timp şi de spaţiu (Michels, 1971, pp. 27-28).

Necesitatea de a dispune de o organizaţie solidă şi eficientă impune delegarea responsabilităţilor către o minoritate activă, în care eşti obligat să ai încredere, dată fiind imposibilitatea de a face astfel încât ansamblul membrilor să participe la gestionarea organizaţiei. Acest principiu al delegării şi consecinţele sale pot fi abordate dintr-un unghi foarte general. De îndată ce un număr mare de indivizi trebuie să fie adunaţi laolaltă într-o organizaţie care să aibă cât de cât eficacitate, într-un fel sau altul, apare o minoritate conducătoare şi, cu sau fără voia ei, se detaşează puţin câte puţin de masele pe care se presupune că le reprezintă şi le conduce. Tendinţele de oligarhizare atrag atenţia lui Michels din trei puncte de vedere. Referitor la teoria elitelor, el se întreabă cum se poate ajunge la o situaţie de reală democraţie la nivelul statelor naţionale. Dintr-un punct de vedere al sociologiei generale, el examinează cum poate fi explicată existenţa unor structuri oligarhice în partidele politice a căror ideologie şi ale căror statuturi au o orientare democratică şi egalitară. În sfârşit, într-o optică de practică politică, el se întreabă despre rolul pe care partidele social-democrate îl pot juca efectiv în edificarea unei societăţi socialiste (Michels, 1971).

Diversitatea preocupărilor lui Michels antrenează împletirea mai multor linii de argumentaţie, iar aceasta nu facilitează deloc înţelegerea raţionamentelor, pe care un stil oarecum prolix o stânjenea deja. Giovanni Busino nu greşeşte atunci când subliniază caracterul „disparat" al indicatorilor de oligarhie stabiliţi de Michels (Busino, 1988c, p. 66) şi aspectul „heteroclit" al explicaţiilor sale (Busino, 1992, p. 25). Procesul descris de autor poate fi totuşi schematizat prin reducerea la un număr relativ mic de variabile. Ar fi mai întâi factorul temporal. E vorba despre instalarea în timp, care favorizează şi, totodată, face necesară amplasarea unor structuri formale. „La origine, liderul nu este decât servitorul maselor. Organizaţia este fondată

pe egalitatea absolută a tuturor celor care fac parte din ea" (Michels, 1971, p. 28). Din momentul creării unui organism destinat să dureze, viaţa de organizaţie îşi are propriile exigenţe, legate de evoluţia numărului de membri. Măsurile vizând prevenirea oligarhizării „nu sunt aplicabile decât la scară foarte mică" (*ibidem*, p. 30). În perspectiva unei expansiuni, creşterea este mai întâi pur cantitativă : numărul membrilor sporeşte. Masificarea organizaţiei suscită atunci o creştere a complexităţii organizaţionale : asistăm la diversificarea relaţiilor dintre membri.

> Specializarea tehnică, această consecinţă inevitabilă a oricărei organizaţii mai mult sau mai puţin extinse, impune necesitatea a ceea ce se cheamă conducerea afacerilor. Rezultă că puterea de decizie, care e considerată ca fiind unul dintre atributele specifice ale conducerii, este puţin câte puţin retrasă maselor şi concentrată numai în mâinile liderilor (*ibidem*, p. 32).

De asemenea, rezultă o formalizare a relaţiilor. Aceste condiţii structurale provoacă procese cumulative, ducând inevitabil la o accentuare a diferenţierii dintre conducători şi conduşi.

> Orice organizaţie solid constituită, fie că e vorba despre un stat democratic, un partid politic sau o ligă a rezistenţei proletare, reprezintă un teren eminamente favorabil pentru diferenţierea organelor şi a funcţiilor (*ibidem*, p. 33).

Specializarea funcţională reduce în mod automat posibilităţile controlului instanţelor conducătoare de către cei conduşi. În acelaşi timp, distanţa socială şi psihologică dintre conducători şi conduşi creşte.

Dacă examinăm demonstraţia propusă în detaliu, putem s-o apreciem ca fiind insuficient convingătoare şi să-i dăm dreptate lui Busino atunci când critică alegerea „indicatorilor de oligarhie" pe care este fundamentată (Busino, 1992, p. 23). De asemenea, putem manifesta

voinţa perfecţionării analizei şi a distingerii, de exemplu, între oligarhiile care pun totuşi umărul la realizarea obiectivelor ridicate în slăvi de către cei conduşi şi cele care-şi urmăresc propriile obiective (*ibidem*, p. 24). Nu-i mai puţin adevărat că tendinţa de concentrare a puterilor şi a responsabilităţilor în mâinile unei minorităţi este una cu aplicabilitate absolut generală, aşa concepând-o şi Michels (Parry, 1969, p. 45). El insistă chiar:

> Cine zice organizaţie, zice tendinţă către oligarhie. În fiecare organizaţie, fie că e vorba despre un partid, despre o uniune profesională etc., predispoziţia aristocratică se manifestă într-un mod foarte pronunţat. Mecanismul organizaţiei îi dă acesteia o structură solidă şi, în acelaşi timp, provoacă schimbări importante la nivelul masei organizate. El inversează complet poziţiile respective ale liderilor şi ale masei. Efectul final al organizării este divizarea oricărui partid şi a oricărui sindicat profesional într-o minoritate conducătoare şi o majoritate condusă (Michels, 1971, p. 33).

De fapt, pentru Michels, oligarhizarea este o consecinţă neaşteptată sau, altfel spus, un efect pervers al organizării. Aşadar, numai analiza proceselor care generează această tendinţă se pretează la discuţii, nu şi existenţa însăşi a tendinţei.

Variabila „număr" joacă un rol important în schema explicativă a lui Michels. În această privinţă, vom nota o nouă afinitate a raţionamentelor referitoare la elementul cantitativ cu sociologia formală a lui Simmel. Într-adevăr, acesta din urmă a analizat influenţa numărului asupra formelor de interacţiune socială.

> Încă de la început, experienţa noastră cotidiană ne obligă să recunoaştem că, de la o anumită dimensiune, pentru a se menţine şi a se dezvolta, un grup trebuie să elaboreze reguli, forme şi organe de care nu avea nevoie înainte.

Invers, „unele cercuri mai restrânse prezintă calităţi şi potenţialităţi de acţiuni reciproce, pe care le pierd în mod inevitabil atunci

când numărul membrilor creşte" (Simmel, 1990, p. 81). Aşadar, variaţiile de ordin pur cantitativ au două tipuri de consecinţe. Pe de o parte, anumite forme de trai în comun nu se pot realiza „decât dincoace sau dincolo de o limită a numărului de elemente" ; pe de altă parte, „anumite modificări pur cantitative ale grupului" implică în mod necesar anumite forme de viaţă în comun (*ibidem*). Şi Simmel trage unele concluzii practice, întru totul potrivite cu preocupările lui Michels.

> Putem constata că orânduielile socialiste sau apropiate de socialism n-au fost realizabile până în prezent decât în interiorul unor cercuri foarte mici, dar că, în schimb, ele au eşuat întotdeauna în cercuri mari.

Aceasta pune în cauză diferenţierea progresivă ce antrenează creşterea mărimii grupului. O repartizare echitabilă a muncii şi a roadelor muncii poate fi realizată relativ uşor într-un grup mic. Decalajul „între ceea ce face fiecare pentru colectivitate şi ceea ce-i oferă colectivitatea în schimb" nu este mare ; acest fapt face comparaţia şi compensaţia mai uşoare. Dimpotrivă, într-un grup de dimensiuni mari, acest lucru devine problematic, „pentru că persoanele, funcţiile şi exigenţele lor sunt în mod necesar diferenţiate" (*ibidem*, pp. 81-82).

„Legea de bronz a oligarhiei" după Robert Michels

Procesul care a început datorită diferenţierii funcţiilor în partid s-a încheiat în favoarea unui ansamblu de calităţi pe care liderii le-au dobândit prin desprinderea lor de mase. Liderii, care, iniţial, apar *spontan* şi nu-şi exercită funcţiile decât cu titlu *accesoriu* şi în mod *gratuit*, devin lideri profesionali. Acest prim pas este urmat de un al doilea, liderii profesionali neîntârziind să devină lideri *stabili* şi *inamovibili*.

Aşadar, fenomenul oligarhic care se produce astfel are, în parte, o explicaţie *psihologică*, adică decurge din transformările psihice pe care le suferă diferitele personalităţi în cursul vieţii lor. Dar el se explică, de asemenea (şi chiar înainte de toate), prin

ceea ce am putea numi psihologia organizării însăşi, adică prin necesităţile de ordin tactic şi tehnic ce decurg din consolidarea oricărui agregat politic disciplinat.

Redusă la cea mai succintă expresie, legea sociologică fundamentală după care se conduc, în mod ineluctabil, partidele politice (dând cuvântului *politice* sensul său cel mai larg) poate fi formulată astfel: organizarea este sursa din care ia naştere dominaţia aleşilor asupra alegătorilor, a mandatarilor asupra celor care le-au dat mandatul, a delegaţilor asupra celor care-i deleagă. Cine spune organizaţie zice oligarhie.

Orice organizaţie de partid reprezintă o putere oligarhică sprijinită pe o bază democratică. Pretutindeni avem alegători şi aleşi. Dar întâlnim, de asemenea, pretutindeni o putere aproape nelimitată a aleşilor asupra maselor care-i aleg. Structura oligarhică a edificiului sufocă principiul democratic fundamental. *Ceea ce este* oprimă *ceea ce ar trebui să fie*. Pentru mase, această diferenţă esenţială dintre realitate şi ideal rămâne încă un mister.

Robert Michels, *Le Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, traducere franceză, Flammarion, Paris, 1914, pp. 300-301 (ediţia în limba germană: 1911).

Seymour Lipset şi „cazul deviant"

Cea mai bună modalitate de a proba valabilitatea teoriei oligarhiei şi de a vedea dacă ea duce sau nu la o „lege" cu validitate universală este aceea de a încerca să verificăm sau să infirmăm caracterul inevitabil pe care Michels îl atribuie oligarhizării. Majoritatea organizaţiilor sau a asociaţiilor empiric observabile prezintă incontestabil această tendinţă, oricare ar fi modalităţile precise şi chiar raţiunile lor. Trebuie imediat să ne întrebăm dacă anumite organizaţii reuşesc să se sustragă în mod durabil tendinţelor oligarhice. Sociologul şi politologul american Seymour Martin Lipset s-a inspirat copios din lucrările lui Michels. El consideră că tendinţa spre oligarhizare e foarte generală şi că „legea de bronz" corespunde efectiv modului

celui mai frecvent de dezvoltare a organizaţiilor, oricare ar fi ele. De asemenea, Lipset observă că eforturile pentru reducerea controlului oligarhic al organizaţiilor prin proceduri formale au eşuat în general (Lipset, *et al.*, 1956, p. 6). Totuşi, contrar majorităţii cercetătorilor care s-au străduit să repereze tendinţele spre oligarhie în contextele organizaţionale cele mai diverse, Lipset s-a hotărât să analizeze un caz ce părea să scape tendinţei generale. Este ceea ce el însuşi califică drept *deviant case method* („metoda cazului deviant" ; vezi *ibidem*, p. 469).

Lipset consideră că a găsit acest caz aparte în sindicatul tipografilor fondat în Statele Unite în 1850 sub numele de *International Typographical Union* (ITU). Echipa de cercetare condusă de Lipset şi-a orientat analiza spre mecanismele oligarhice apărute cam peste tot în organizaţiile cât de cât complexe, dar nu le-a găsit în sindicatul ITU. Acest fapt l-a făcut pe Lipset nu să repună în discuţie viziunea lui Michels, ci să dorească să precizeze condiţiile ei de aplicare. Cercetătorii s-au întrebat atunci care erau elementele de natură să neutralizeze tendinţele către oligarhie şi să apere democraţia internă în sânul acestui sindicat (*ibidem*, pp. 12-13). Tipografii alcătuiau la origine o adevărată aristocraţie muncitorească, ce se identifica substanţial cu meseria respectivă şi constituia realmente o comunitate. A rezultat o puternică motivaţie pentru participarea la viaţa organizaţiei sindicale şi o netă reticenţă în privinţa angajării în activităţi fracţioniste. În afară de asta, secţiunile ITU aveau o puternică tradiţie a autonomiei locale, ce frâna tendinţele spre birocratizare. Pe măsură ce tendinţele obişnuite spre oligarhizare se manifestau, ele au fost neutralizate prin participarea activă a membrilor. Alegerea liderilor prin referendum a fost stabilită în 1896 şi, astfel, a rezultat o organizaţie sindicală sigură pe ea însăşi şi foarte dezinvoltă în relaţiile ei cu conducerile întreprinderilor (*ibidem*, pp. 440-448).

Dincolo de factorii contingenţi, Lipset şi echipa lui s-au străduit să prezinte într-o formă generalizabilă factorii ce pot neutraliza tendinţele spre oligarhie. Aceştia sunt patru la număr. Mai întâi,

trebuie ca secţiunile locale să beneficieze de o largă autonomie, astfel încât să neutralizeze efectele datorate pur şi simplu creşterii organizaţionale. Apoi, trebuie să existe nişte reţele de relaţii informale în sânul organizaţiei, astfel încât să fie prezervate relaţiile primare dintre membri. În al treilea rând, trebuie să fie întrunite condiţiile ce permit confruntarea deschisă a punctelor de vedere. Opoziţia internă trebuie considerată legitimă şi nu trebuie să poată duce la formarea unor clici care să manevreze în culise. În sfârşit, trebuie ca ameninţările externe ce plantează asupra organizaţiei să fie slabe (*ibidem*, pp. 465-469). Să remarcăm totuşi că, în special, este vorba despre condiţii care pot atenua caracterul oligarhic al conducerii sau care pot întârzia procesul de oligarhizare, dar nu garantează în nici un fel eliminarea lui. Aşadar, nu este vorba despre o lege, şi încă şi mai puţin despre o „lege de bronz", expresie preferată de scientismul secolului al XIX-lea. Avem însă într-adevăr de-a face cu o tendinţă cu atât mai generală, cu cât ea nu se manifestă numai sub formele identificate de Robert Michels în partidele social-democrate. Chiar dacă nu suntem întotdeauna de acord în privinţa jocului exact al variabilelor care declanşează acest proces, putem atribui totuşi oligarhizării un caracter predictor extrem de puternic, cu condiţia să ne situăm la un nivel de generalitate adecvat şi să nu ne străduim să prezicem o secvenţă sau alta în întreaga ei singularitate. Procesul de oligarhizare luat în totalitate se potriveşte, de altfel, destul de bine cu o abordare de tip individualist.

Teoreticienii elitelor după Raymond Aron

Teoreticienii moderni ai *elitelor* sau ai *oligarhiilor*, G. Mosca, V. Pareto şi R. Michels, sunt, pe de o parte, descendenţii legitimi ai filosofiei politice clasice. Dar ei sunt, în acelaşi timp, critici ai democraţiei parlamentare şi ai utopiei socialiste. Filosofii politicii n-au pus niciodată la îndoială inegalitatea oamenilor în privinţa capacităţii intelectuale, inegalitatea cetăţenilor în privinţa averii sau a puterii. În ochii lor, problema nu era cea de a face să dispară

aceste inegalități, naturale sau sociale, ci de a asigura accederea celor mai demni la posturile de responsabilitate și, în același timp, de a stabili relații reciproce, de autoritate sau de supunere, de bunăvoință și de încredere între guvernanți și guvernați. Machiavelli sugerase că aceste relații nu erau întotdeauna ceea ce, conform moraliștilor, ar fi trebuit să fie și că mijloacele la care guvernanții recurg cel mai frecvent, forța și șiretenia (leii și vulpile), sunt condamnabile și necesare. Dar, făcând abstracție de pesimismul lui Machiavelli, concepția clasică risca să pară cinică, din clipa în care era utilizată împotriva ideologiei democratice sau socialiste. A spune că toate partidele, inclusiv cele care se reclamă de la democrație și care se supun unei constituții democratice, sunt, de fapt, conduse de un mic număr de oameni, de către un stat major mai mult sau mai puțin permanent, înseamnă a recădea în legea de bronz a oligarhiei, lege care nu pare dezamăgitoare și scandaloasă decât pentru democrații înclinați să creadă că puterea *poporului* este exercitată *de către popor*.

Raymond Aron, „Classe sociale, classe politique, classe dirigeante", *Archives européennes de sociologie*, vol. I, 1960, pp. 265-266.

Într-adevăr, regăsim aici opoziția elită/mase, cu caracteristicile specifice ale celor două categorii antitetice. În fața unei minorități ce dispune de pârghii de comandă în organizație, placiditatea relativă a omului de rând apare ca o formă de comportare rațională, atunci când majoritatea membrilor constituie o masă importantă și slab structurată.

Eugène Dupréel și structura cadrilată

În planul societății globale, tendința către oligarhizare poate fi situată în cadrul „structurii cadrilate" descrise de sociologul belgian Eugène Dupréel (1879-1967). Pentru acesta, orice societate dezvoltată poate fi schematizată sub forma unor „figuri alungite verticale și paralele",

ce reprezintă domenii de activitate, în timp ce „alte figuri alungite, un fel de benzi sau panglici care le traversează orizontal pe primele", reprezintă clase sau niveluri de statuturi (Dupréel, 1948, p. 125). Henri Janne (1908-1991) s-a folosit de această reprezentare cadrilată pentru a descrie ceea ce el a calificat ca fiind un proces de „verticalizare" a organizaţiilor muncitoreşti. După opinia sa, organizaţiile de clasă (orizontale, la început), generează nişte elite capabile să negocieze cu reprezentanţii altor categorii sociale. Acest fapt favorizează o verticalizare a organizaţiei, în sensul că elitele respective urcă în ierarhia socială şi îşi afişează propriul punct de vedere (Janne, 1960, 1968). Este o ipostază a fenomenului de oligarhizare ; aceasta se poate traduce şi în termeni de relaţii interpersonale. Dată fiind întretăierea sectoarelor funcţionale verticale şi a straturilor sociale orizontale, avem, într-adevăr, toate motivele să ne imaginăm că interdependenţa relaţiilor se organizează tot mai intersectorial, pe măsura creşterii înregistrate în diferitele coloane ce reprezintă diversele zone ale ierarhiei sociale şi a lărgirii câmpului sarcinilor de coordonare. Cu alte cuvinte, interdependenţa (sau, cum spune Dupréel, complementaritatea relaţiilor interindividuale, adică reciproca lor condiţionare) depăşeşte din ce în ce mai mult limitele domeniilor de activitate specifice pe măsura ascensiunii în ierarhiile lor respective. Astfel, a fost înfăptuită una dintre condiţiile psihosociale ale diferenţierii dintre elită şi mase.

Elita guvernamentală

Nimeni n-a fost mai clar decât Pareto în privinţa imposibilităţii de a concepe o societate organizată mai mult sau mai puţin stabil fără o elită conducătoare. În *Traité de sociologie générale*, el scrie următoarele :

> Pretutindeni există o clasă guvernantă, chiar şi acolo unde avem de-a face cu un despot ; dar formele sub care apare aceasta sunt diferite. În

guvernările absolutiste, în scenă apare numai suveranul ; în guvernările democratice, apare parlamentul. Dar cei care joacă un rol important în guvernarea efectivă se află în culise (Pareto, 1916, § 2253).

Continuarea argumentaţiei arată că Pareto include în această „clasă guvernantă" o elită guvernamentală şi una neguvernamentală, care îi este strâns asociată. „Clasa guvernantă nu este omogenă. Ea însăşi are un guvern şi o clasă mai restrânsă sau un lider, un comitet care, efectiv şi practic, domină" (*ibidem*, § 2254).

Pareto : reziduurile şi derivaţiile

Pentru a înţelege rolul atribuit de Pareto elitei guvernamentale şi relaţia specificată de el între elită şi restul populaţiei, este absolut necesar să evocăm, pe scurt, concepţia sa în privinţa echilibrului social ca rezultantă a unor acţiuni logice şi nelogice. La baza acţiunilor umane se află, conform lui Pareto, un anumit număr de constante care se actualizează sub forme diferite, dar pe care le regăsim în toate societăţile ; acestea sunt „reziduurile", adică „ceea ce rămâne" după ce a fost eliminat tot ce era superficial sau conjunctural. Aceste reziduuri, care pot fi împărţite în şase categorii, sunt expresia sentimentelor proprii naturii umane ; categoriile de reziduuri sunt, în fond, „familii de sentimente". În privinţa rolului elitei conducătoare, primele două categorii sunt cele mai pertinente. Este vorba despre „instinctul combinaţiilor" şi al „persistenţei agregatelor". Vrem „să facem ceva" şi, în orice acţiune cât de cât elaborată, se simte nevoia de a „combina anumite lucruri şi anumite acte". Inventivitatea umană se manifestă în această aptitudine de a combina : „am putea încerca în fiecare zi câte o nouă combinaţie". Iar „combinaţiile cu adevărat eficiente, cum ar fi aceea de a aprinde focul folosind cremenea, îl determină pe om să creadă şi în eficacitatea combinaţiilor imaginare". În felul acesta, iau naştere „agregatele" de obiecte materiale şi de comportamente. Pe drept sau pe nedrept,

unele dintre aceste combinaţii sau agregate par să aibă o eficacitate superioară faţă de altele. Una dintre ele poate chiar să domine sau să devină exclusivă: „ea persistă în timp" (Pareto, 1916, § 864). Aşadar, viaţa socială organizată este dominată de o dublă mişcare: o căutare mereu reînnoită de „combinaţii" sau de „agregate" eficiente sau considerate ca atare şi o tendinţă de a ne limita la combinaţiile a căror eficacitate credem că a fost dovedită, de unde şi „persistenţa agregatelor". Reziduurile paretiene comandă acţiuni „nelogice", în sensul că sunt dominate de o logică a sentimentelor (Aron, 1968, p. XVII). Faptul că sunt „nelogice" nu înseamnă că ar fi ilogice sau iraţionale; ele pot fi logic (sau raţional) concepute şi executate, însă derivă din afirmări ale unor valori ce nu pot să facă obiectul vreunei proceduri de verificare. Un factor decisiv al echilibrului social este proporţia de reziduuri din prima categorie (instinctul combinaţiilor) şi din clasa a doua (persistenţa agregatelor), pe care le găsim în rândul elitei conducătoare şi al maselor. Aşa cum notează Raymond Aron, „prima categorie permite invenţia, a doua fundamentează conservarea" (*ibidem*, p. XX). Societăţile trebuie să-şi asigure o anumită stabilitate, iar acest fapt favorizează „persistenţa agregatelor". Dar voinţa de a prezerva agregatele care au făcut dovada eficacităţii lor poate să ducă la reprimarea „instinctului combinaţiilor", adică la refularea inovaţiei. În raporturile sale cu masele, elita se poate arăta mai mult sau mai puţin deschisă la schimbare, mai mult sau mai puţin conservatoare; cu alte cuvinte, ea se poate caracteriza printr-o predominanţă a primei sau a celei de-a doua categorii de reziduuri.

Raymond Aron şi derivaţiile după Pareto

Derivaţiile sunt elementele variabile ale ansamblului constituit din conduita umană şi din discursul specific acesteia. În limbajul lui Pareto, ele reprezintă echivalentul a ceea ce se numeşte, de obicei, ideologie sau teorie justificativă. Sunt mijloacele diverse, de ordin verbal, prin care indivizii şi grupurile dau o logică aparentă

unui anumit fapt care, de fapt, nu o are; sau o are, însă nu atât cât ar vrea actorii să ne facă să credem.

Studiul derivațiilor în *Traité de sociologie générale* comportă mai multe aspecte. Putem, într-adevăr, să examinăm manifestările verbale ale actorilor în raport cu logica şi putem să arătăm când şi cum se îndepărtează de logică aceste manifestări. Pe de altă parte, putem confrunta derivațiile cu realitatea experimentală, pentru a marca distanța față de reprezentația pe care o dau actorii despre lume şi lumea aşa cum este ea efectiv [...].

Dacă ascultăm într-o adunare publică un orator care afirmă că morala universală interzice execuția unui condamnat la moarte, putem studia discursul lui în raport cu logica şi putem vedea în ce măsură frazele înlănțuite se succed în mod necesar; putem confrunta acest discurs, adică ideologia moralei universale, cu lumea aşa cum este ea; în sfârşit, îl putem asculta pe orator şi ne putem întreba de ce cuvintele sale au o valoare persuasivă asupra auditoriului. Studiul sociologic încearcă să afle cum utilizează oamenii procedeele psihologice, logice sau pseudologice pentru a-i putea antrena şi pe alți oameni.

Raymond Aron, *Les Étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, colecția „Tel", Paris, 1991, p. 444 (prima ediție: 1967).

Dacă reziduurile sunt constantele spiritului uman, ele sunt însoțite de „derivații" mult mai variabile, ce vizează explicarea şi justificarea acțiunilor dominate de reziduuri sau demonstrarea temeiului lor (Pareto, 1916, § 845). Este vorba despre o operațiune a spiritului ce vizează să convingă (sau să *se* convingă) de faptul că o acțiune nelogică este una întru totul logică, comandată de rațiune, şi nu de „o logică a sentimentelor", adică printr-o scară de valori. De fapt, este elementul simbolic (ideologic, filosofic sau religios) al oricărui sistem de acțiune. Vom găsi derivații, scrie Pareto...

...de fiecare dată când ne vom mobiliza atenția asupra felurilor în care oamenii încearcă să disimuleze, să schimbe, să explice trăsăturile reale ale unora dintre modalitățile lor de a acționa (*ibidem*, § 1397).

Dacă elita conducătoare poate fi caracterizată prin înclinaţia ei de a acţiona în funcţie de un reziduu sau altul, ea îşi justifică acţiunile prin derivaţii. Într-adevăr...

> ...oamenii se lasă convinşi mai ales de sentimente (reziduuri); prin urmare, noi putem prevedea – fapt confirmat, de altfel, de experienţă – că derivaţiile îşi vor extrage forţa nu din considerente logico-experimentale (sau, cel puţin, nu exclusiv din aceste considerente), ci din sentimente (*ibidem*).

Consecinţa acestui aspect este evidenţiată prin faptul că cel care-şi propune...

> ...să-i împingă pe oameni să acţioneze într-un anume fel trebuie în mod necesar să recurgă la derivaţii, întrucât acestea constituie limbajul prin intermediul căruia se ajunge până la sentimentele oamenilor (Pareto, § 1403).

Ca şi reziduurile, derivaţiile pot fi clasificate; în privinţa lor, Pareto distinge afirmaţiile mai mult sau mai puţin elaborate, recurgerea la argumentul de autoritate, prezentarea teoriilor având o asemănare cu teoriile ştiinţifice şi cu raţionamentele susţinute cu probe pur verbale (*ibidem*, § 1419). O elită conducătoare se va evidenţia prin derivaţii de care se va servi pentru a-şi asigura autoritatea. Atâta vreme cât derivaţiile utilizate rămân convingătoare, ea beneficiază de o putere legitimă. Însă derivaţiile considerate ca fiind acceptabile într-un moment al istoriei sunt tot atât de revelatoare pentru starea generală a unei societăţi, ca şi pentru caracteristicile elitei sale conducătoare. Aşa cum sugera Pareto, „derivaţiile constituie materialele utilizate de toată lumea", dar se cuvine să le dăm „valoarea de manifestări şi de indicii ale altor forţe, care acţionează în realitate pentru stabilitatea echilibrului social" (*ibidem*, § 1403).

Mosca: clasa politică

În privinţa tuturor acestor probleme, concepţiile lui Gaetano Mosca (1858-1941) coincid cu cele ale lui Pareto, în ciuda diferenţelor dintre cei doi autori. Până şi disputa care i-a opus în 1907 pune în evidenţă înrudirea gândirii lor, bazată, în principal, pe întâietatea unuia sau a celuilalt în elaborarea teoretică referitoare la elita guvernamentală (Albertoni, 1987, p. 35; Aron, 1967, 1991, p. 463). Pentru Mosca, în orice societate organizată, cei care guvernează nu sunt decât o minoritate, indiferent de forma precisă a guvernului şi de principiul în numele căruia îşi exercită puterea. Majoritatea populaţiei - guvernaţii - nu participă în nici un fel la gestionarea problemelor publice. Toate regimurile sunt, de fapt, nişte oligarhii în sânul cărora o minoritate organizată şi activă îşi impune voinţa majorităţii. Această minoritate constituie *clasa conducătoare*, reunindu-i pe indivizii care-şi asumă funcţiile de conducere din principalele sectoare de activitate. *Clasa politică* este o parte a clasei conducătoare: cea care exercită în mod nemijlocit funcţiile publice. Ea corespunde mai mult sau mai puţin clasei guvernamentale puse în discuţie de Pareto. Caracteristicile care permit accesul la această clasă politică variază în funcţie de societăţi şi de epoci: poate fi vorba despre valoarea militară, despre naştere, bogăţie sau meritul personal. Totuşi, este important să se înţeleagă bine că aceste caracteristici - izolate sau combinate - nu pot fi suficiente pentru a garanta în mod durabil autoritatea guvernanţilor. În plus, se impune ca minoritatea conducătoare să fie organizată, fapt care asigură forţa conducătorilor în faţa maselor neorganizate (Bobbio, 1972, p. 18; Valade, 1996, pp. 421-426). Referitor la acest aspect, Mosca anticipează concluziile lui Michels, care, de altfel, recunoaşte că s-a inspirat din lucrările predecesorului său. Realitatea organizării creează condiţiile oligarhizării şi asigură continuitatea oligarhiei odată ce aceasta s-a constituit. Continuitatea implică totuşi o formă de legitimare. În

această privinţă, Pareto şi Mosca se situează în aceeaşi perspectivă. Ideea lor comună este aceea că e foarte important să se facă distincţia între trăsăturile aparente ale unui regim şi caracteristicile sale reale. La Mosca, această idee duce la o critică a clasificării aristotelice a regimurilor politice. Pentru el, puterea aparţine unei minorităţi, dar este repartizată unei „serii întregi de subiecţi, mai numeroşi decât cei care apar ca simboluri ale oricărui regim", pentru că, „sub orice regim, indiferent de ţară, îţi trebuie o maşinărie guvernamentală [...], prin intermediul căreia se desfăşoară orice acţiune a guvernării" (Albertoni, 1987, pp. 52-53). Pentru Pareto, această distincţie între superficial şi fundamental ia forma unei opoziţii între „reziduurile" care domină la guvernanţi şi „derivaţiile" care le permit acestora să accepte reziduurile. În legătură cu toate acestea, s-a putut observa că îmbinarea originală a teoriei reziduurilor cu cea a elitei îi aparţine lui Pareto (Valade, 1990, p. 289).

Noţiunea de formulă politică

Pentru Mosca, „aptitudinea de a conduce" este hotărâtoare în formarea unei clase politice. Această aptitudine „constă într-un anumit număr de calităţi personale, care, într-o anumită epocă şi în cazul unui anumit popor, sunt cele mai indicate pentru a exercita această conducere" ; trebuie adăugate „voinţa de a domina şi conştientizarea întrunirii calităţilor cerute" (Mosca, 1955, pp. 328-329). Totuşi, prezenta justificare a poziţiei dominante nu rezidă niciodată pur şi simplu în afirmarea unei aptitudini sau a unui drept la guvernare. Mai este şi ceea ce am fi tentaţi să desemnăm prin sintagma *acoperire ideologică* ; este ceea ce Mosca numeşte, încă din 1884, *formulă politică*. Prin aceasta, se înţelege...

> ...faptul că, în toate ţările ajunse la un grad fie şi mediocru de cultură, clasa conducătoare îşi justifică puterea fundamentând-o pe o credinţă sau pe un sentiment care, în acea epocă şi pentru un anumit popor, sunt în general acceptate (*ibidem*, pp. 321-322).

Pentru a fi eficientă, formula politică „trebuie să corespundă concepţiei despre lume ce aparţine, într-un anumit moment, poporului luat în consideraţie" ; în acest fel, ea constituie „legătura morală dintre toţi indivizii care fac parte din el" (*ibidem*, p. 322). Aşadar, ea nu reprezintă doar un „instrument de legitimare", ci poate fi şi „legătura dintre sentimentele şi valorile comune ale guvernanţilor şi guvernaţilor" (Albertoni, 1987, p. 43). După cum remarcă Valade, ea constituie, aşadar, „baza juridică şi morală pe care este fondată în orice societate puterea clasei dominante" (Valade, 1990, p. 287). Unei formule politice îi corespunde întotdeauna un *mecanism politic* ale cărui principii exprimate prin formulă pot fi puse în practică (Albertoni, 1987, p. 61). Acest mecanism este Statul. De aceea, atunci când o populaţie încetează să aibă încredere în principiile care fundamentează formula politică a momentului, schimbările care afectează clasa politică sunt iminente.

> Marea Revoluţie Franceză a izbucnit atunci când majoritatea covârşitoare a francezilor a încetat să mai creadă în monarhia de drept divin ; Revoluţia Rusă a izbucnit atunci când aproape întreaga intelectualitate şi poate majoritatea muncitorilor şi a ţăranilor ruşi au încetat să mai creadă că ţarul a primit de la Dumnezeu misiunea de a guverna autocratic Sfânta Rusie (*ibidem*).

Mosca deosebeşte două tipuri de formule politice. Unele au un fundament metafizic, iar celelalte se raportează la un principiu care poate face obiectul unei deliberări raţionale. Regimurile ce se proclamă ca fiind de drept divin pun în practică o formulă politică din prima categorie. Cele care pretind că se legitimează printr-un mandat popular se bazează pe o formulă din a doua categorie. Această distincţie se combină cu diverse tipuri de organizare politică. În legătură cu aceasta, Mosca se referă la tipul feudal, la cel birocratic şi la cel al statului-cetate grecesc sau medieval. În concepţia lui, de-a lungul istoriei, principiul universal-birocratic îl înlocuieşte,

puţin câte puţin, pe cel personal-feudal. Mosca este condus de raţionamente foarte apropiate de distincţiile weberiene, care plecau de la fundamentările legitimităţii: legitimitate tradiţională, charismatică sau legal-raţională. Pentru Mosca, la fel ca şi pentru Weber, raţionalitatea legală este sursa puterii în epoca modernă (Valade, 1996, pp. 424-425).

Ceea ce-l diferenţiază pe Pareto de Mosca este cadrul general al analizei. Mosca se centrează pe examinarea mecanismelor instituţionale legate de funcţionarea statului. Această preocupare se află în prim-planul lucrării sale *Histoire des doctrines politiques*. Pareto se situează într-un cadru social şi economic mai general, înţelegând să dea concluziilor sale asupra elitelor o cuprindere mai largă, argumentată prin teoria reziduurilor. Aşa cum remarcă Norberto Bobbio, preocuparea majoră a lui Pareto era să formuleze o teorie a echilibrului social asemănătoare cu cea a echilibrului economic care îl interesase anterior (Bobbio, 1972, p. 27). Deci nu este o pură întâmplare faptul că „disputa întâietăţii" care l-a opus pe Mosca lui Pareto a luat forma unei priorităţi ce ar trebui acordată „teoriei elitei" sau „formulei politice" (Albertoni, 1987, p. 155). Dar e clar că „formula politică" (acceptarea ei fără rezerve sau discreditarea ei) este revelatoare pentru raporturile ce se stabilesc între minoritatea guvernantă (elita guvernamentală, după Pareto) şi majoritatea guvernată. Aşadar, putem vorbi, pe bună dreptate, despre „paradigma Mosca-Pareto", aşa cum o face Albertoni (1987, p. 156), inspirându-se din lucrările lui Field şi Higley.

„Formula politică" în concepţia lui Gaetano Mosca

Noua metodă a studiilor ştiinţelor politice tinde tocmai să concentreze atenţia gânditorilor asupra formării şi organizării clasei conducătoare pe care în Italia o numim, de regulă, „clasa politică conducătoare" (*classe politica*). [...] Unul dintre primele rezultate ale noii metode a fost noţiunea pe care, începând cu 1884, am

numit-o *formulă politică*. Înțelegem prin ea faptul că, în toate țările ajunse la un grad fie şi mediocru de cultură, clasa conducătoare îşi justifică puterea fundamentând-o pe o credință sau pe un sentiment care, în acea epocă şi pentru un anumit popor, sunt în general acceptate. Aceste sentimente pot fi, după caz, voința presupusă a poporului sau aceea a lui Dumnezeu, conştiința că formează o națiune distinctă sau un popor ales, fidelitatea tradițională față de o dinastie sau încrederea într-un individ dotat, realmente sau numai aparent, cu calități excepționale.

Firește, fiecare formulă politică trebuie să fie în armonie cu gradul de maturitate intelectuală şi morală a poporului şi a epocii în care a fost adoptată. Prin urmare, ea trebuie să corespundă concepției despre lume ce aparține, într-un anumit moment, poporului luat în considerație şi să constituie legătura morală dintre toți indivizii care fac parte din el. De aceea, când o formulă politică este într-un fel depăşită, când credința în principiile pe care se sprijină ajunge să fie lipsită de vlagă, este un semn că schimbări importante sunt iminente în sânul clasei politice conducătoare. Marea Revoluție Franceză a izbucnit atunci când majoritatea covârşitoare a francezilor a încetat să mai creadă în monarhia de drept divin; Revoluția Rusă a izbucnit atunci când aproape întreaga intelectualitate şi poate majoritatea muncitorilor şi a țăranilor ruşi au încetat să mai creadă că țarul a primit de la Dumnezeu misiunea de a guverna autocratic Sfânta Rusie. Invers, când o formulă politică este în armonie cu mentalitatea unei epoci şi cu sentimentele cele mai răspândite într-un popor, utilitatea ei este de netăgăduit. Pentru că ea serveşte uneori limitării acțiunii guvernanților şi, în acelaşi timp, înnobilează într-un fel supunerea, aceasta nemaifiind exclusiv rezultatul unei constrângeri materiale.

Gaetano Mosca, *Histoire des doctrines politiques depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours*, traducere în limba franceză, Payot, Paris, 1955, pp. 321-322 (prima ediție în limba italiană: 1936).

Elita puterii

Gradul de coeziune al elitei conducătoare este o chestiune care a suscitat numeroase discuţii. Contrar punctelor de vedere conform cărora elita conducătoare este formată din grupuri diverse, neavând nici aceleaşi interese şi nici aceeaşi scară de valori, Charles Wright Mills a susţinut ideea că relaţiile de complicitate dintre diferitele segmente ale elitei sunt mai importante decât tot ceea ce le poate separa. Acesta este obiectul cărţii sale, *The Power Elite* (1956). Teza lui a fost adesea simplificată până la caricatură. Mills e foarte conştient de diversitatea elitelor şi a criteriilor de acces la aceasta. I se întâmplă chiar să le deosebească explicit, evocându-i pe „deţinătorii puterii, ai bogăţiei şi ai celebrităţii" (Mills, 1969, p. 17). Nu contestă în nici un fel existenţa, în societatea modernă, a unor sectoare de activitate diferenţiate, având propriile ierarhii (de exemplu, economia, serviciile statului sau apărarea naţională). Dar ceea ce contează pentru el este faptul că elitele sunt alcătuite din indivizi ce ocupă „posturi-cheie", „posturi strategice" în „organizaţii esenţiale" ale societăţii (*ibidem*, p. 8). Factorii de integrare i se par net superiori ca importanţă diferenţelor specifice, după cum diversele elite specializate formează o singură „elită a puterii".

Charles Wright Mills
(1916, Waco, Texas – 1962, New York)

Sociolog american, a studiat filosofia şi sociologia la Universitatea din Texas. Începând din 1948, a fost profesor la Universitatea Columbia din New York. Concepţiile sale au fost influenţate de Weber şi de Marx. A consacrat lucrări importante concentrării puterilor în societatea americană. A luat poziţie, la modul polemic, împotriva unei anumite forme de empirism inspirate de lucrările lui Lazarsfeld, dar şi împotriva teoriei generale, aşa cum o concepea Parsons. Pe de altă parte, i se datorează o punere în gardă

aproape profetică în privința birocratizării cercetării și un foarte frumos text anexat cărții sale, *L'Imagination sociologique*, ce tratează „meseria de intelectual".

Lucrări principale: *White Collar* (1951; traducere în limba franceză: *Les Cols blancs*, 1966), *The Power Elite* (1956; traducere în limba franceză: *L'Elite du pouvoir*, 1969), *The Sociological Imagination* (1959; traducere în limba franceză: *L'Imagination sociologique*, 1968).

Convenţă în diversitate

Elita puterii se sprijină pe poziţii instituţionale şi pe capacităţi decizionale. Este vorba despre „acele cercuri politice, economice şi militare care, într-un ansamblu complex de clanuri încrucişate, îşi împart deciziile de importanţă cel puţin naţională" (Mills, 1969, p. 23). Încrucişarea cercurilor conducătoare a devenit posibilă printr-o incontestabilă omogenitate psihosocială. Oricare ar fi sectorul lor de activitate sau domeniul de competenţă, indivizii în poziţie de conducere au aceeaşi origine socială şi acelaşi nivel de educaţie. A rezultat un stil de viaţă asemănător, facilitând contactele sociale (*ibidem*, p. 19). Frecventarea aceloraşi instituţii de învăţământ suscită experienţe socializatoare asemănătoare. Desigur, cumulul de funcţii executive în mai multe sectoare de activitate este relativ rar şi este, de altfel, descurajat adesea prin măsuri legislative, în vederea eliminării conflictelor de interese. Dar dacă nu „suprapunerea simultană" este regula, se observă frecvent o „suprapunere secvenţială", adică trecerea dintr-un sector de activitate în altul, pentru a ocupa succesiv diferite funcţii de conducere. Atenţia lui Mills a fost atrasă de cariere de acest gen, care permit indivizilor în poziţie de conducere să evolueze între cariera militară, lumea afacerilor şi serviciul statului. În opinia sa, nucleul „elitei puterii" este constituit din indivizi care se deplasează de la un post de comandă dintr-un domeniu instituţional la un post de nivel similar într-un alt domeniu. În acest fel, ei stabilesc

legături strânse între aceste domenii diferite (*ibidem*, pp. 288-289). Aşa cum aminteşte Putnam, exemplul paradigmatic în această privinţă este acela al preşedintelui Eisenhower, care a trecut de la postul de şef de stat-major al armatei la preşedinţia prestigioasei Universităţi Columbia (New York) şi, de acolo, la funcţia supremă în stat (Putnam, 1976, p. 110).

S-a observat că „suprapunerea secvenţială" favorizează înţelegerea între membrii clasei conducătoare. Preocuparea anumitor membri ai elitei guvernamentale de a răspunde dorinţelor elitei afacerilor poate fi stimulată de perspectiva unei retrageri ce va fi răsplătită cu un post confortabil în cadrul întreprinderilor. Acest fenomen, familiar pentru observatorii americani ai Pentagonului, a fost botezat în Franţa *pantouflage*; îl întâlnim şi în ţări foarte diferite, cum ar fi Japonia sau Turcia (*ibidem*, p. 111). Mills pune accentul pe ceea ce i se pare că ar fi unitatea fundamentală a elitei puterii americane. În opinia sa, această unitate este mai ales de ordin psihosocial şi rezultă dintr-un sentiment de camaraderie ce permite celor aparţinând elitei să se simtă membri ai aceluiaşi mediu exclusivist. „Nicăieri în America nu există o «conştiinţă de clasă» mai evidentă decât aceea din rândurile elitei puterii" (Mills, 1969, p. 283). Pentru Mills, logica economiei capitaliste este cea care favorizează întrepătrunderea diferitelor ierarhii instituţionale şi amestecul elitelor specializate, creând astfel o „elită a puterii" compozită poate, dar animată de preocupări convergente. Într-adevăr, interesele diferitelor sectoare coincid. Lumea afacerilor produce armament care face obiectul unor comenzi guvernamentale, în măsura în care el corespunde nevoilor resimţite de militari. Astfel, suntem confruntaţi cu un veritabil complex militaro-politico-industrial din care apar interese ce se revelează a fi comune (*ibidem*).

De fapt, această solidaritate nu înseamnă că „mai marii sunt uniţi, că ştiu exact e au de făcut", şi nici nu înseamnă că „ei fac neapărat parte din vreo conspiraţie conştientă şi organizată" (*ibidem*, p. 23). Am căuta în zadar în *The Power Elite* urme ale „recursului în aparenţă excesiv la noţiunea de *conspiraţie la vârf*" (*apparently*

owerdrown concept of a conspiracy at the top) despre care vorbeşte Don Martindale (1981, p. 422). Dimpotrivă, Mills afirmă:

> Dacă ţinem cu orice preţ să definim elita ca pe o clasă ferm coordonată, care domină în mod continuu şi absolut, închidem dinainte perspectivele pe care ni le-ar putea oferi o definiţie mai modestă (1969, p. 25).

Dacă elita puterii nu este „ferm coordonată", ea se constituie din persoane ce „împărtăşesc o aceeaşi sensibilitate intimă", frecventează aceleaşi locuri şi au aceleaşi relaţii. La acestea se adaugă faptul că se compune din „oameni cu origine şi cu educaţie similare". Rezultă că „unitatea lor este favorizată de factori psihologici şi sociali, fundamentaţi pe faptul că aparţin unui tip social similar" (*ibidem*, pp. 19-24). Pe scurt, este vorba despre persoane care populează „sferele înalte"; ele ocupă „posturi de unde pot, ca să zicem aşa, să privească de sus lumea cotidiană a femeilor şi bărbaţilor obişnuiţi şi o pot răsturna prin hotărârile lor". Pentru că, într-adevăr, sunt în măsură „să ia hotărâri având consecinţe capitale" (*ibidem*, pp. 7-8). Poziţiile lor le permit să beneficieze de avantaje care se tot acumulează: „la fel ca bogăţia şi puterea, prestigiul tinde să devină cumulativ: cu cât cineva are mai mult, cu atât poate avea mai mult" (*ibidem*, pp. 14-15). Pe plan instituţional, această relativă omogenitate psihosocială se traduce prin schimbarea între ei a posturilor pe care le ocupă (*ibidem*, p. 24), fenomen semnalat, de asemenea, de nenumărate ori şi în Franţa.

Elita puterii după Charles Wright Mills

Organizaţiile esenţiale sunt probabil marile întreprinderi, pentru implicaţi. La modul superficial, întâlnim acest fapt în cursul vilegiaturilor de vară şi de iarnă, sub forma unor cercuri ce se suprapun într-o mare complexitate de variante; puţin câte puţin, toată lumea sfârşeşte prin a se întâlni cu toată lumea sau prin a

cunoaşte pe cineva care, la rândul său, cunoaşte pe cineva care cunoaşte persoana căutată. Membrii importanţi ai cercurilor militare, economice şi politice adoptă cu dezinvoltură punctul de vedere al omologilor lor, întotdeauna cu simpatie şi adesea cu delicateţe. Se definesc reciproc ca făcând parte dintre oamenii care contează şi de care trebuie, prin urmare, să se ţină cont. Fiecare dintre ei, ca membru al elitei, sfârşeşte prin a încorpora în integritatea, onoarea şi conştiinţa sa punctul de vedere, dorinţele şi valorile celorlalţi. Dacă între ei nu există întotdeauna o comunitate de idealuri şi de criterii morale întemeiată pe o cultură aristocratică explicită, aceasta nu înseamnă că nu au şi un sentiment de responsabilitate unii faţă de alţii.

Coincidenţa structurală a intereselor lor, ca şi elementele psihologice complete ce ţin de originea şi de formaţia lor, cariera şi frecventările lor creează afinităţi între ei, afinităţi care le permit să spună unii despre alţii: „Bineînţeles, este de-ai noştri". Toate acestea constituie proba unei conştiinţe de clasă în sensul ei psihologic fundamental. Nicăieri în America nu există o „conştiinţă de clasă" mai evidentă decât aceea din rândurile elitei puterii, nicăieri ea nu este structurată într-un mod atât de eficient.

Charles Wright Mills, *L'Elite du pouvoir*,
traducere în limba franceză, Maspero, 1969, p. 290
(prima ediţie americană: 1956).

Rezerve şi critici

Teoria „elitei puterii" a făcut obiectul unor rezerve referitoare la domeniul ei de validitate. După cum notează Putnam, modul de integrare al elitei descris de Mills implică nişte canale de recrutare destul de suple, facilitând trecerile dintr-un sector de activitate în altul. Carierele intersectoriale sunt mai frecvente în Statele Unite decât în alte părţi. În Marea Britanie, de exemplu, integrarea elitei se produce în alt mod. Coeziunea este întărită printr-o îndelungată ucenicie, exersată în comun în sânul fiecărui sector instituţional:

politică, administraţie publică, afaceri, universitate etc. Prin urmare, membrii unui guvern proaspăt constituit în Marea Britanie se cunosc deja ; în Statele Unite, dimpotrivă, ei trebuie să se frecventeze unii pe alţii şi să fie prezentaţi preşedintelui. În general...

> ...experienţa profesională a membrilor executivului american îi familiarizează mai mult cu populaţia şi cu problemele întâlnite de regulă la nivelul conducerii altor instituţii, dar asta cu preţul unor legături mai slabe între ei (Putnam, 1976, pp. 110-111).

Totuşi, teoria lui Mills nu are pretenţia universalităţii, chiar dacă, la un anumit grad de abstractizare, ea poate avea o cuprindere universală. Mills se referă explicit la societatea americană într-o anumită fază a dezvoltării sale istorice, marcată de o centralizare a puterii şi de o împletire a puterilor economică, politică şi militară. Alte instituţii (religioase, universitare, familiale) par să se afle „la marginea istoriei moderne" şi au încetat să mai fie „centre autonome ale puterii naţionale" (Mills, 1969, p. 10). Economia americană, „compusă odinioară dintr-un răsad de mici unităţi", a ajuns să fie dominată de „două sau trei sute de întreprinderi uriaşe". Ordinea politică, „altădată alcătuită din câteva duzini de state descentralizate", s-a transformat într-un „aparat executiv centralizat". Ordinea militară, „altădată o administraţie puţin importantă", a devenit sectorul cel mai vast şi mai costisitor al guvernului" (*ibidem*, p. 11). Această evoluţie trebuie înţeleasă în contextul unei societăţi care n-a cunoscut orânduirea feudală. Elita americană modernă a fost de la început una burgheză. Viteza de dezvoltare a capitalismului n-a permis constituirea, în Statele Unite, „a unei nobilimi ereditare durabile". Aşadar, nu a existat „o clasă dominantă fixă", în stare „să reziste presiunii istorice a comerţului şi a industriei (*ibidem*, pp. 16-17).

Alţi teoreticieni pun mai mult în evidenţă autonomia politicului. Astfel, Alain Touraine se arată critic la adresa noţiunii de *elită a puterii*, în care el vede „fuziunea clasei conducătoare cu cea a

responsabililor politici". O asemenea fuziune, admisă de teoria marxistă clasică, i se pare imposibilă prin „instituţionalizarea conflictelor sociale" care confirmă autonomia jocului politic (Touraine, 1973, pp. 247-254). El consideră, fără îndoială, că „orice decizie politică este predeterminată şi limitată de natura dominaţiei de clasă". Astfel, un consiliu municipal care ia o decizie în privinţa renovării urbane nu o poate face „decât în cadrul regimului proprietăţii şi ţinând cont, încă şi mai concret, de interesele economice, asupra cărora nu are decât mijloace limitate de acţiune" (*ibidem*, p. 217). Nu este mai puţin adevărat că „nu există transformare directă a dominaţiei sociale în putere politică" (*ibidem*, pp. 218-219).

Integrarea ca fenomen specific

S-a mai făcut observaţia că integrarea elitei nu se reduce nici la omogenitatea socială, nici la convergenţa intereselor. Pentru Putnam, această integrare este o variabilă care depinde de gradul de acord asupra opţiunilor şi a procedurilor politice. În această privinţă, se pot distinge mai multe logici care se încrucişează şi se combină: o logică consensuală, una competitivă şi una coalescentă (Putnam, 1976, p. 115 *passim*). În societăţile pluraliste occidentale, se observă, în general, un grad ridicat al consensului în privinţa regulilor jocului politic, implicând aptitudinea pentru negociere şi compromis, toleranţa faţă de opozanţii politici, precum şi disponibilitatea de a se supune deciziilor electorale şi parlamentare. Acceptarea sistemului şi a procedurilor sale pare mai ridicată în rândul membrilor elitei decât pentru restul populaţiei. Din câte se pare, acest fapt se datorează, în mare măsură, nivelului de educaţie. Dar adeziunea la sistem depinde la membrii elitei şi de recompensele oferite de sistem. În general, membrii elitei conducătoare acceptă „regula jocului" fără reticenţe, dat fiind că, în principal, este vorba despre „jocul lor" (Parry, 1969, p. 91). Totuşi, adeziunea la procedurile stabilite nu împiedică manifestarea dezacordului asupra fondului.

În termeni de preferinţe politice, elitele occidentale sunt, în general, mai mult competitive decât consensuale. În Occident, membrii „clasei politice" sunt, înainte de toate, oameni de partid, iar aceştia sunt mult mai sensibili faţă de diferenţele ideologice decât alegătorul obişnuit. Asta nu-i împiedică pe membrii elitei, atunci când societăţile sunt divizate în tabere antagonice, să se străduiască să găsească soluţii de compromis acceptabile pentru părţile aflate în litigiu. În acest caz, asistăm la un proces de coalescenţă sau de fuziune a diferitelor segmente ale elitei conducătoare. Mult timp divizate de la vârful până la baza piramidei sociale în familii ideologice sau religioase după principiul „stâlpilor" (*zuilen*), Ţările de Jos au putut, în felul acesta, să menţină un climat de pace în rândul populaţiei, graţie formulelor de coexistenţă care au dus treptat la o fuziune a elitelor. Austria, care a fost împărţită în două tabere înarmate ostile în anii '30 şi care a traversat o perioadă de război civil înainte de *Anschluss*-ul hitlerist din 1938, a cunoscut un asemenea proces de coalescenţă a elitelor în anii care au urmat celui de-al doilea război mondial. Rezultatul a fost „o mare coaliţie", care îi aduna pe „roşii" şi pe „negri". În ciuda contradicţiei care subzistă între elementele lor fundamentale, conducătorii la nivel naţional ai celor două mari partide au reuşit să pună la punct regulile unui sistem clientelar foarte minuţios şi au impus un fel de „cartel al elitelor" (Putnam, 1976, p. 119).

Aşadar, în general, la nivelurile superioare ale elitei conducătoare poate fi observată cea mai puternică tendinţă spre compromisul politic. Giuseppe Di Palma o prezintă ca fiind chiar „o lege sociologică generală" şi sugerează că...

> ...rolul organizaţional al acestor persoane tinde să le confrunte cu interesele diferitelor grupuri din sânul societăţii. Fundamentul lor politic este mai eterogen decât cel al membrilor din eşaloanele inferioare ale clasei politice. În consecinţă, ele tind să acorde mai multă atenţie regulilor care au ca efect moderarea spiritului de partid, punerea în evidenţă a autonomiei şi a competenţei elitei şi posibilitatea de a ţine cont de confruntarea intereselor (Di Palma, 1973, p. 15).

Remarcăm totuşi că această interpretare se poate combina foarte bine cu teza conivenţei bazate pe omogenitatea psihosocială.

Elitele şi democraţia

Pentru numeroşi contemporani, însăşi noţiunea de *elită* pare să se opună ideii de democraţie, iar acest fapt contribuie la apariţia neîncrederii faţă de orice teorie a elitelor. Este adevărat că democraţia definită ca „guvernare a poporului, pentru popor şi prin popor", după formula preşedintelui Lincoln în *Declaraţia* de la Gettysburg, lasă puţin loc unei eventuale elite. Dar mai mulţi autori – în special Joseph Schumpeter (1883-1950) – s-au străduit să facă deosebirea între democraţia ca ideal şi democraţia ca realitate instituţională.

Joseph Aloís Schumpeter
(1883, Třešt, Moravia – 1950, Salisbury, Connecticut)

Economist şi sociolog austriac. După studiile la Universitatea din Viena, devine pentru scurt timp ministru de finanţe al tinerei Republici Austriece (1919-1920). Conduce apoi o bancă vieneză. Între 1925 şi 1937, este profesor la Universitatea din Bonn. Înainte de cel de-al doilea război mondial, emigrează în Statele Unite şi predă la Universitatea Harvard. În domeniul ştiinţelor economice, a fost influenţat de Walras, dar s-a interesat mult şi de lucrările lui Marx, ale lui Weber şi ale lui Sombart. El consideră că logica economică a capitalismului este fondată pe profitul prin inovaţie, aceasta fiind definită ca o combinaţie nouă de factori de producţie. S-a preocupat de funcţionarea instituţiilor democratice, iar în această privinţă a dezvoltat o teorie care se îndepărtează de concepţiile clasice.

Lucrări principale: *Theorie des Wirtschaftlichen Entwicklung* (1912; traducere în limba franceză: *Théorie de l'évolution économique*, 1935), *Capitalism. Socialism and Democracy* (1942; traducere în limba franceză: *Capitalisme, socialisme et démocratie*, 1951), *History of Economic Analysis* (1943; traducere în limba franceză: *Histoire de l'analyse économique*, 1983).

Democraţia ca tehnică instituţională

Pentru Schumpeter, există o formă democratică de guvernare ce poate fi asimilată unei „tehnici instituţionale de elaborare a deciziilor politice". Se consideră că aceasta duce la binele comun, „făcând ca poporul însuşi să încline talerul balanţei, alegând nişte persoane care se întrunesc apoi pentru a-i îndeplini voinţa" (Schumpeter, 1951, pp. 377-378). Totuşi, această concepţie, inspirată din doctrina clasică elaborată în secolul al XVIII-lea, implică existenţa unui „bine comun" identificabil în mod univoc şi la care se poate ajunge prin „voinţa comună a poporului". În aceste condiţii, funcţionarea instituţiilor democratice nu pare, la prima vedere, deloc incompatibilă cu principiul delegării puterilor sau cu intervenţia unor elite înzestrate cu aptitudini deosebite. Într-adevăr, astfel de „specialişti" pot să nu acţioneze decât în vederea „înfăptuirii voinţei poporului, aşa cum acţionează un medic ce îndeplineşte voinţa pacientului de a se face sănătos" (*ibidem*, p. 378). Însă chiar şi exemplul medicului şi al relaţiei acestuia cu pacientul sugerează că relaţiile dintre o populaţie şi reprezentanţii său nu pot fi reduse la o simplă delegare de puteri. În primul rând, observă Schumpeter, nu poţi spera să obţii asentimentul general asupra unei „entităţi" calificate drept „bine comun", nu atât pentru că poţi „dori şi altceva decât binele comun", ci mai ales pentru că „binele comun trebuie neapărat să însemne lucruri diferite pentru indivizi diferiţi şi pentru grupuri diferite". Apoi, chiar dacă un bine comun „acceptabil pentru toţi" ar putea fi definit într-un plan foarte general, nu înseamnă că „divergenţele de opinii" în privinţa unor probleme de aplicare specifice n-ar putea să subziste. În sfârşit, în absenţa unui bine comun care să poată fi stabilit prin deliberare raţională, „voinţa generală" îşi pierde orice realitate în faţa conflictelor dintre valori (*ibidem*, pp. 379-380).

O teorie alternativă a democrației

Doctrina clasică subordonează alegerea reprezentanților obiectivului primordial al organizației democratice, care ar consta în împuternicirea corpului electoral cu posibilitatea de a decide în privința problemelor politice curente. Dar să presupunem că, inversând ordinea acestor elemente, subordonăm reglementarea prin corpul electoral al chestiunilor curente alegerii unor persoane însărcinate să execute voința alegătorilor. Cu alte cuvinte, admitem că, pe viitor, rolul poporului va consta în generarea unei guvernări sau, alternativ, unui organism intermediar care, la rândul său, va da naștere unei puteri executive naționale, adică unui guvern. Astfel, ajungem la definiția noastră: metoda democratică este sistemul instituțional, ducând la decizii politice, în care niște persoane dobândesc puterea de a statua aceste decizii după o luptă concurențială ce are ca mobil voturile poporului.

Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, traducere în limba franceză, Payot, Paris, 1951, p. 403 (prima ediție americană: 1942).

Aceste dificultăți, consideră Schumpeter, nu trebuie să ne facă nici să respingem idealul democratic, nici să renunțăm la propunerea unei noi teorii a democrației. În loc să ne bizuim pe o „voință generală" ce nu poate avea decât o semnificație metaforică, trebuie să răsturnăm ordinea elementelor componente ale orânduirii democratice, pornind de la procesul electoral. În acest caz, un regim democratic este o formă de guvernare în cadrul căreia reglementarea „chestiunilor pendinte" este subordonată „alegerii unor oameni însărcinați să execute voința alegătorilor". În consecință, „rolul poporului va consta în a da naștere unei guvernări", iar democrația se definește ca un sistem care „conduce către decizii politice, în cadrul căruia niște persoane dobândesc puterea de a statua aceste decizii după o luptă concurențială având ca mobil voturile poporului" (*ibidem*, p. 403). Criteriul luptei concurențiale este cel

care permite coexistenţa elitelor şi a democraţiei. Nu găsim nicăieri vreo guvernare exclusiv a poporului ; oricare ar fi epoca şi regimul, funcţiile guvernamentale sunt asumate de o minoritate care se distinge de masa populaţiei. Însă trebuie să calificăm ca democratice regimurile organizate astfel încât să permită concurenţa paşnică a elitelor în vederea exercitării puterii. Iar atunci când tradiţiile, obişnuinţele dobândite şi mecanismele instituţionale garantează o concurenţă care să nu fie prea imperfectă, putem vorbi, evitând termeni contradictorii, despre elite democratice. Aşadar, pentru Schumpeter, există o echivalenţă între democraţie şi pluralismul politic (Busino, 1988c, p. 103). Această concepţie în privinţa democraţiei, bazată pe „candidaturi aflate în competiţie liberă pentru voturi libere" (Schumpeter, 1951, p. 405), n-ar putea eluda problema tipurilor de candidaturi supuse selecţiei electorale. Într-adevăr, la urma urmelor, de acest aspect depind caracteristicile elitei guvernamentale.

Una dintre condiţiile succesului modului de selecţie pluralist pare a fi existenţa unui fel de pepiniere de candidaţi promiţători: „existenţa unui «strat» social, el însuşi format în urma unui sever proces de selecţie, ai cărui componenţi se orientează foarte firesc înspre politică" (*ibidem*, p. 395). În această concepţie, o anumită combinaţie a selecţiei cu competiţia este cea care asigură, de bine, de rău, fiabilitatea sistemului. Conform principiului „aristocraţiilor deschise", preferat de Tocqueville, o asemenea categorie de recrutare n-ar trebui să fie „nici prea exclusivistă, nici prea primitoare pentru nou-veniţi" (*ibidem*, p. 395). Procedurile electorale nu operează o selecţie în ansamblul populaţiei, ci doar printre persoanele care-şi manifestă disponibilitatea şi acceptă să se supună verdictului popular. Din acel moment, aşa cum ne arată şi Pareto, anumite persoane ce posedă evidente aptitudini de a guverna nu au în mod necesar şi calităţile necesare pentru a înfrunta cu succes procesul electoral. Astfel, poate avea loc un fel de antiselecţie: „procesul democratic

riscă să creeze în sectorul public condiţii care, odată stabilite, vor îndepărta cea mai mare parte a oamenilor capabili să reuşească într-o altă profesie" (*ibidem*, p. 395). Pentru Schumpeter, o judecată nuanţată este cea mai potrivită în această privinţă: „Calităţile care ţin de inteligenţă şi de caracter ale unui bun candidat nu sunt în mod obligatoriu şi cele ale unui bun administrator". Acestea fiind zise, putem considera că „succesul politic" indică o anumită stăpânire a capacităţii de a „manipula oamenii". În afară de asta, aptitudinea de a câştiga o poziţie politică eminentă este indiciul unei anumite „energii personale" care poate fi benefică (*ibidem*, pp. 392-393).

Contrar unor prejudecăţi destul de răspândite, aceste aspecte par să indice faptul că regimurile bazate pe competiţia electorală reuşesc să fie dotate cu elite politice care nu sunt nici mai bune, nici mai rele decât cele apărute în alte regimuri. S-a specificat totuşi faptul că rivalitatea dintre categoriile conducătoare comportă riscul permanent al „dezintegrării consensului social". Competiţia elitelor conducătoare oferă, poate, anumite garanţii cetăţeanului, dar nu-i dă nici impresia că poate influenţa cursul evenimentelor, nici sentimentul libertăţii. De aceea, anumiţi comentatori apreciază că definiţia democraţiei propusă de Schumpeter este prea minimalistă. Pentru Peter Bachrach, această reducere a democraţiei la rangul de „metodă politică" implică o evaluare a caracterului democratic al unui sistem politic în funcţie de beneficiile de care s-ar putea bucura „omul de rând". Interesele politice ale acestuia din urmă sunt concepute exclusiv în termeni de avantaje oferite de sistem, de securitate, de servicii, de susţinere materială etc. Definiţia intereselor politice astfel sugerată este „unidimensională"; ea neglijează o altă dimensiune, pusă în evidenţă de clasici, şi anume că participarea la luarea deciziilor de natură politică este o sursă de dezvoltare şi de îmbogăţire pentru cetăţean (Bachrach, 1967, p. 95). Fără îndoială că Schumpeter ar fi recuzat această obiecţie, care i s-ar fi părut că ţine de gândirea utopică, dar Raymond Aron a fost sensibil la pericolul pe care „neputinţa

resimţită de cei mulţi" îl prezenta pentru ordinea democratică. Pentru el, acest fapt favorizează succesul unei foarte tenace „mitologii a elitelor suverane şi clandestine" (Aron, 1960, p. 278).

Precaritatea elitelor democratice

Un alt autor care s-a preocupat de raporturile dintre elită şi democraţie este Karl Mannheim (1893-1947). Ca şi Schumpeter, el constată decalajul dintre doctrina clasică a democraţiei şi realitatea empirică a regimurilor calificate drept democratice. Nu putem să ne sustragem de la procedurile de delegare a puterilor şi de la consecinţele lor: existenţa unor elite care să controleze pârghiile de comandă este inevitabilă. Acest fapt rămâne compatibil cu idealul democratic dacă, într-un fel sau altul, elitele sunt somate să „dea socoteală" alegătorului. Mannheim analizează această situaţie într-o perspectivă istorică pe termen lung. De-a lungul secolelor, s-au produs schimbări în principiile de selecţie a elitelor. S-au succedat trei principii generale: selecţia pe bază de rudenie, de proprietate şi de performanţă (*achievement*). După stabilizarea ei, societatea aristocratică îşi alegea elitele mai ales după principiul rudeniei. Societatea burgheză i-a adăugat progresiv principiul proprietăţii sau al bogăţiei. Acesta a demonstrat că poate fi aplicat şi elitelor intelectuale, în măsura în care posibilitatea de a studia era mai mult sau mai puţin rezervată copiilor din categoriile sociale favorizate. Principiul performanţei – sau al meritului – a intrat foarte devreme în combinaţie cu celelalte principii, dar a devenit criteriul decisiv al succesului social acolo unde democraţia este viguroasă. Societatea democratică modernă este o maşinărie selectivă, care combină cele trei principii. „Elitele sale sunt constituite dintr-un amestec de bărbaţi şi femei care au ajuns în această poziţie datorită unuia dintre cele trei principii sau a mai multora dintre ele" (Mannheim, 1940, pp. 89-90).

Mannheim adaugă că, oricare ar fi aprecierea făcută din perspectiva justiţiei sociale, trebuie să recunoaştem că aceste trei principii

oferă combinaţii destul de fericite de criterii restrictive, conservatoare şi de criterii dinamice, progresiste, elementul dinamic fiind selecţia pe baza performanţei sau a meritului. Dacă selecţia ar avea la bază exclusiv performanţa, succesiunea elitelor ar deveni prea rapidă şi ar avea loc în detrimentul continuităţii sociale, care pretinde „o lărgire lentă şi treptată a influenţei grupurilor dominante" (*ibidem*, p. 91). Pe de altă parte, ar fi o eroare să credem că civilizaţia occidentală a evoluat liniar, de la culturile regionale la ansamblurile culturale (mai întâi naţionale, apoi internaţionale). Umanismul laic ce a urmat celui creştin a luat în mod cert forma unei mişcări culturale internaţionale. Însă reacţia postrevoluţionară şi mişcarea romantică au antrenat o înnoire a regionalismului şi a localismului. De atunci, selecţia elitelor oscilează între tendinţa spre provincialism şi deschiderea spre comunitatea internaţională (*ibidem*, pp. 92-96).

Pentru Mannheim, istoria ne dezvăluie existenţa unui dublu proces evolutiv, consemnat şi de alţi autori : o tendinţă fundamentală spre democratizarea vieţii politice şi o alta, la fel de pronunţată, spre diversificarea corpului social. A avut deja loc o democratizare, pentru că unele categorii ale populaţiei, care nu jucaseră anterior decât un rol pur pasiv în afacerile publice, iau acum parte la viaţa politică. Consecinţa acestui fapt este o creştere a volumului elitelor în raport cu restul populaţiei. Mai târziu, Kaare Svalastoga (1939, p. 14) va redescoperi această tendinţă pe căi pur deductive. Diversificarea corpului social antrenează o multiplicare a elitelor cu vocaţie specifică : politice, organizaţionale, intelectuale, artistice, morale şi religioase (Mannheim, 1940, pp. 82-83).

Diversitatea crescândă a elitelor provoacă o slăbire a puterii fiecăreia în particular. În primă instanţă, „varietatea este rodnică", dar, dincolo de un anumit punct, ea generează o situaţie difuză, prin care diferitele elite se neutralizează unele pe altele (*ibidem*, p. 86). Alţi factori au şi ei rolul lor. Unul dintre aceştia este pierderea caracterului exclusivist al elitelor. Caracterul „deschis" al „societăţii democratice de masă" privează elitele de caracterul exclusivist minimal

de care au nevoie pentru a realiza modele şi a exercita o influenţă reală (de exemplu, în privinţa gusturilor şi a opiniilor). Rezultă o stare de indecizie şi o lipsă de *leadership*. Această „lipsă generală de direcţie" oferă diferite posibilităţi minorităţilor organizate, indiferente faţă de constrângerile legale ale unei ordini democratice. Ele întâmpină relativ puţină rezistenţă acolo unde elitele nu mai sunt în măsură să orienteze opinia (*ibidem*, pp. 87-88).

Această dublă tendinţă remarcată de Mannheim (democratizare şi diversificare) se grefează pe succesiunea a trei tipuri de orânduire socială: o solidaritate difuză (pe care Mannheim o califică drept „solidaritatea hoardei"), o stare de intensificare a competiţiei individuale şi, în sfârşit, o situaţie de interdependenţă a unor grupuri cu preocupări distincte (*ibidem*, p. 68). Sarcina de a promova organizări sociale eficiente revine elitelor. Totuşi, societăţile liberale democratice sunt blocate la cea de-a doua etapă a dezvoltării istorice, fiind dominate de un foarte viu spirit de competiţie individuală; de aceea, viaţa acestor societăţi de masă de tip liberal este caracterizată prin slăbirea reglementărilor sociale. În schimb, în societăţile de masă cu caracter autoritar, instituţiile sunt cele care domină ordinea socială, strivind-o, de altfel, sub greutatea lor (*ibidem*, p. 81).

Mannheim era preocupat mai ales de viitorul societăţilor pluraliste (de tip liberal), de posibilităţile reorganizării lor. În contextul ascensiunii regimurilor dictatoriale şi al celui de-al doilea război mondial, problema societăţilor moderne (care au devenit de masă) este, în opinia sa, aceea de a găsi o cale de mijloc între liberalismul întemeiat pe *laissez-faire* şi regimurile autoritare sau totalitare. Reorganizarea societăţii implică posibilitatea apelului la elite, pentru a realiza o ordine socială planificată, evitându-se astfel extremele anarhiei liberale şi ale organizării dictatoriale. Influenţat de concepţiile weberiene, Mannheim e conştient de faptul că orice formă de planificare implică o extindere a raţionalităţii birocratice în noi domenii ale vieţii. Or, acest lucru pune problema controlului democratic al birocraţiei. Însă, în opinia sa, trebuie să ne ferim de

supraestimarea stabilităţii elitelor în societăţile pluraliste moderne, precum şi a capacităţii lor de a se sustrage judecăţii opiniei publice, cu atât mai mult cu cât ele se slăbesc reciproc. Elitele politice şi organizaţionale au ca funcţie principală integrarea diverselor programe într-un consens acceptabil. Elitele intelectuale, artistice şi religioase aduc un element de reflexivitate indispensabil oricărei ordini sociale; ele sunt producătoare de sens. Un anumit echilibru al sistemului social este asigurat atunci când există o convergenţă a influenţelor exercitate de diferite elite. Când nu putem vorbi despre aşa ceva, ne găsim într-o situaţie de criză endemică. Mannheim îşi pune speranţele în elitele intelectuale, cărora le revine sarcina depăşirii intereselor categoriale şi a creării condiţiilor echilibrului social. Intelectualii îi apar ca fiind realmente cei a căror cunoaştere este cel mai puţin influenţată de o perspectivă de clasă; acest aspect îl determină să împrumute de la Alfred Weber noţiunea de *inteligenţie liberă* de legăturile sociale sau *freischwebende Intelligenz* (Mannheim, 1936, pp. 136-140).

Democratizarea culturii şi rolul elitelor

Factorii care provoacă slăbirea poziţiei elitelor induc ideea de pesimism. În eseul intitulat „Demokratisierung des Geistes" (1933), unul dintre textele scrise de Mannheim înainte ca instaurarea nazismului să-l alunge din Germania şi care va fi reluat ulterior cu titlul „The Democratization of Culture" (Mannheim, 1956b, pp. 171-246), găsim totuşi ideea unui antidot pentru pesimismul cultural, plecând de la noţiunea de elite capabile să reconcilieze speranţa democratizării culturii cu ideea de excelenţă. Puternica tendinţă spre democratizare nu se observă doar în politică, ci şi în viaţa culturală şi în cea intelectuală. În primele faze ale democratizării, deciziile cu caracter politic erau luate de elite economice şi intelectuale mai mult sau mai puţin omogene. Înaintea introducerii votului universal, masele n-aveau nici o posibilitate de a exercita vreo influenţă asupra politicilor

guvernamentale. Cei care deţineau puterea erau familiarizaţi de multă vreme cu problemele guvernării şi aveau o concepţie realistă în privinţa evantaiului de posibilităţi ; ei nu aveau încredere în planurile utopice. Apariţia maselor pe scena politică a antrenat o ruptură în omogenitatea elitei guvernării. Unor persoane şi grupuri prea puţin familiarizate cu realităţile politice li s-au încredinţat sarcini guvernamentale. Încă de atunci, elitele instituite, ale căror concepţii politice erau orientate către organizarea prudentă a realităţii, au fost confruntate cu elite concurente, care nu aveau aceeaşi experienţă îndelungată a problemelor publice şi „a căror gândire politică se afla încă în stadiul utopic" (*ibidem*, p. 172). A rezultat o modificare a proceselor de luare a deciziilor şi a modurilor de selecţie a elitei guvernamentale.

Dar dincolo de aceste mecanisme ale funcţionării instituţiilor, se înfruntau două concepţii, în privinţa elitei fundamental diferite şi care datau din epoci diferite. În culturile predemocratice de tip aristocratic sau monocratic, caracteristica socioculturală esenţială este „distanţa verticală dintre dominatori şi dominaţi" (*ibidem*, p. 210). Distanţa verticală obţinută prin mijloace materiale sau simbolice este „principiul constitutiv", care asigură existenţa şi perenitatea unor diferite grupuri aflate faţă în faţă. Când, spre sfârşitul Evului Mediu, s-au manifestat primele tendinţe democratice (concretizate în „democraţia urbană"), diferitele moduri de expresie artistică şi culturală au dat semne de „de-distanţare", scoţând în evidenţă perspectiva vieţii cotidiene (*ibidem*, p. 220). Cu maxime şi minime, aceste tendinţe s-au prelungit până în epoca modernă, ajungându-se la o „negare radicală a distanţei" atât în relaţiile sociale, cât şi în domeniul culturii (*ibidem*, p. 225). Aşadar, o concepţie a culturii de factură aristocratică, fondată pe un ideal umanist, se opune unei concepţii mai democratice, aceste două concepţii fiind tipice pentru diferitele elite aflate faţă în faţă. Idealul umanist este ancorat în valorile Antichităţii clasice şi vizează favorizarea înfloririi idealului de *honnête homme*, cu o cultură vastă şi preocupări multiple. Este idealul grupurilor dominante, care dispun de timp liber pentru a se

deda preocupărilor culturale îmbogăţindu-şi personalitatea, dar şi pentru a se consacra problemelor publice. Dimpotrivă, individul mediu, care trebuie să muncească pentru a trăi, este îndrumat către specializare. Idealul cultural democratic este orientat către activitatea profesională. Cultura se dobândeşte prin activităţi a căror ultimă finalitate este de ordin practic. Din această nouă perspectivă, „cultura politică se dobândeşte mai degrabă prin participarea la activităţile concrete ale grupărilor politice decât prin familiarizarea cu doctrinele (*ibidem*, pp. 230-235). Există şi un ideal de „perfecţionare" democratică, ce vizează depăşirea orizontului îngust al unei specializări profesionale sau nu. Concepţia „culturii pentru cultură" concordă mai puţin cu idealul democratic.

Aceste concepţii divergente îşi găsesc reflectarea în viaţa politică. În lumea predemocratică, politica nu este o activitate specializată. Viaţa parlamentară a epocii cenzitare rămâne ocupaţia unor amatori care nu fac din politică o profesie, însă au timpul şi mijloacele să i se consacre. Discursurile fac apel la erudiţia clasică şi la principii filosofice generale ; ele vizează obţinerea adeziunii unor colegi care sunt atenţi la argumente şi care au toată libertatea de a lua decizii conştiente, în funcţie de nişte opţiuni asupra cărora s-a reflectat. Lupta politică nu este deocamdată oglinda unor interese economice de masă. Când va deveni astfel, va apărea şi specialistul în probleme diverse, care va fi şi un politician de profesie. Astfel, susţine Mannheim, interacţiunea dintre elitele politice instituite de multă vreme şi cele aflate în ascensiune poate avea, în anumite condiţii, efecte benefice pentru funcţionarea democratică a instituţiilor. Aşadar, efortul comisiilor capătă mai multă importanţă decât şedinţele plenare, ce tind tot mai mult să apară ca un spectacol de teatru lipsit de semnificaţie reală şi care contribuie mai curând la desconsiderarea instituţiei parlamentare. În diverse ocazii de discuţie şi de confruntare a opiniilor, punctele de vedere diferite sunt reprezentate în mod documentat. Acest fapt constituie o excelentă şcoală pentru noii politicieni porniţi de jos, „de la bază". Dseori, ei îşi încep cariera

politică ca reprezentanţi ai unor interese sectoriale, dar, încet-încet, pot să ajungă la nivelul unor oameni de stat responsabili, dovedind că au simţul compromisului şi al interesului general. Această evoluţie îi expune acuzaţiilor de trădare a intereselor bazei politice din care s-au format (*ibidem*, pp. 236-237). Totuşi, ea reprezintă un câştig pentru democraţie.

Capitolul 3

Elitele ca grupuri de influenţă

Oricare ar fi diagnosticul pus asupra gradului de omogenitate sau de diversitate al elitei conducătoare, se pot distinge întotdeauna fracţiuni mai mult sau mai puţin autonome ale acesteia. În acest capitol, vom opta pentru forma de plural a termenului şi vom postula existenţa unor elite distincte, fiecare exercitându-şi, în diferite sensuri, influenţa asupra masei populaţiei. Adoptând acest punct de plecare, ne confruntăm din nou cu noţiunile de *excelenţă* şi *preeminenţă*. Nişte elite în competiţie, în concurenţă sau în opoziţie îşi justifică poziţia preeminentă prin pretenţia la o formă sau alta a excelenţei, bazându-se pe principii de legitimare diferite. Desigur, când există o diversitate a legitimărilor, nu putem decât să ne aşteptăm la tentative de descalificare a legitimărilor concurente.

Elite productive şi neproductive

Se întâmplă ca dihotomia „dominatori/dominaţi" să ia forma unei opoziţii între neproducători şi producători. Deci, ar exista o elită stabilă, parazitară şi una nerecunoscută ca atare, dar revendicând totuşi mai multe drepturi la excelenţă. Primul care a văzut astfel lucrurile a fost Claude-Henri de Saint-Simon (1760-1825), precursor al sociologiei şi teoretician al industrialismului, a cărui operă a fost

analizată în detaliu de către Emile Durkheim în *Le Socialisme* şi căruia Pierre-Jean Simon (1991, pp. 191-206) i-a consacrat câteva pagini inspirate. Pentru Saint-Simon, ceea ce subzistă din elitele conducătoare ale Vechiului Regim la începutul secolului al XIX-lea constituie un conglomerat de categorii parazitare lipsite de orice spirit de întreprinzător. Este vorba despre pături sociale în situaţie de preeminenţă de pe vremea Restauraţiei, dar excelenţa la care au ele pretenţii nu se referă decât la activităţi neproductive: preocuparea pentru a-şi asigura o viaţă plină de „distincţie" le ţine loc de raţiune a existenţei. În faţa acestei clase de trândavi se află o „clasă industrială" (*classe industrielle*), pe care ar fi mai exact s-o numim „clasă întreprinzătoare" (*classe industrieuse*). Membrii acesteia sunt veritabili „producători" sau creatori, care, prin activităţile lor, contribuie la îmbogăţirea patrimoniului naţional. Este vorba despre lucrătorii din agricultură, din comerţ şi din industrie, dar şi despre savanţi, artişti şi scriitori. Din câte se vede, noţiunea de *activitate productivă* este, în acest caz, foarte cuprinzătoare.

Parabola albinelor şi a trântorilor

Pentru a ilustra această opoziţie între producători şi neproducători, Saint-Simon ne propune parabola albinelor şi a trântorilor, apărută în 1819. Trântorii sunt categoriile celor care nu fac nimic, proprietarii-rentieri. Albinele îi reprezintă pe adevăraţii producători, fără de care naţiunea n-ar putea subzista. Să presupunem, scrie Saint-Simon, că Franţa îi pierde subit pe primii trei mii de „savanţi, artişti şi meseriaşi" ai ţării. O astfel de pierdere ar fi catastrofală pentru Franţa, pentru că aceştia sunt, „la modul superlativ, francezii esenţialmente producători". În schimb, continuă Saint-Simon, „să presupunem că Franţa îşi păstrează toţii oamenii de geniu pe care-i are în ştiinţe, în artele frumoase, în alte arte şi în meserii", dar că are nefericirea să piardă în aceeaşi zi toţi prinţii şi toate prinţesele din familia regală, precum şi o întreagă serie de personaje importante în

diverse funcţii. Această pierdere de treizeci de mii de indivizi recunoscuţi drept cei mai importanţi în stat nu i-ar întrista pe francezi „decât sub raport pur sentimental, căci n-ar fi nici un rău politic pentru stat" (Saint-Simon, 1819, 1966, pp. 17-21). În enumerarea „albinelor", găsim prefigurarea ordinii excelenţei propuse mai târziu de Pareto, aşa cum am văzut în capitolul 1 : „primii cincizeci de fizicieni, primii cincizeci de chimişti etc.". Totuşi, este vorba despre o ordine a excelenţei în activităţile care se pretează cel mai puţin atribuirii frauduloase a „etichetelor" de apartenenţă la o elită (Pareto, 1916, § 2035). Aşadar, Saint-Simon enumeră nişte categorii care duc la îndeplinire sarcini indispensabile prosperităţii economice şi progresului ştiinţific. În opinia sa, aceasta este adevărata elită a ţării. În privinţa trântorilor, Saint-Simon nu se gândeşte nicidecum să le atribuie vreun „scor de excelenţă". Este vorba despre bărbaţi şi femei care au dobândit o poziţie preeminentă în societate sau care au moştenit-o (prinţi şi prinţese). Este, fără îndoială, nedrept să-i punem pe toţi în categoria trândavilor, dar excelenţa lor – dacă se poate vorbi de aşa ceva – se manifestă în domenii de activitate care aduc puţine servicii prosperităţii ţării. Acest dispreţ faţă de activităţile nelegate direct de producţie sau de creaţie este în concordanţă cu concepţia saint-simoniană conform căreia „guvernarea oamenilor" trebuie să fie înlocuită treptat de „administrarea lucrurilor". În epocă, opiniile lui Saint-Simon nu erau împărtăşite decât de o mică parte a contemporanilor. Ele au exercitat, totuşi, o mare influenţă asupra politicii de expansiune economică a celui de-al Doilea Imperiu (Clifford-Vaughan, 1960, p. 319). Ulterior, ideile saint-simoniene ilustrate de parabola albinelor şi a trântorilor au avut ecouri în două direcţii care, de altfel, nu sunt cu totul străine una de cealaltă, în măsura în care opun şi ele elitele „utile", care îşi obţin legitimitatea dintr-o activitate productivă sau creatoare, unora „parazitare", a căror preeminenţă este bazată pe un statut obţinut cu multă vreme în urmă. Prima dintre aceste orientări este cea care asociază noţiunea de *elită* celei de *timp liber*.

Parabola albinelor şi a trântorilor

Presupunem că Franța îi pierde subit pe primii săi cincizeci de fizicieni, pe primii săi cincizeci de chimişti, pe primii săi cincizeci de fiziologi, pe primii săi cincizeci de matematicieni, pe primii săi cincizeci de poeți, pe primii săi cincizeci de pictori, pe primii săi cincizeci de sculptori, pe primii săi cincizeci de muzicieni, pe primii săi cincizeci de literați; pe primii săi cincizeci de mecanici, pe primii săi cincizeci de ingineri civili şi militari, pe primii săi cincizeci de arhitecți, pe primii săi cincizeci de medici, pe primii săi cincizeci de chirurgi, pe primii săi cincizeci de farmacişti, pe primii săi cincizeci de marinari, pe primii săi cincizeci de ceasornicari; pe primii săi cincizeci de bancheri, pe primii săi două sute de negustori, pe primii săi şase sute de cultivatori, pe primii săi cincizeci de fierari, pe primii săi cincizeci de fabricanți de arme, pe primii săi cincizeci de tăbăcari, pe primii săi cincizeci de boiangii, pe primii săi cincizeci de mineri, pe primii săi cincizeci de fabricanți de pânzeturi, pe primii săi cincizeci de textilişti, pe primii săi cincizeci de țesători de mătase, pe primii săi cincizeci de fabricanți de postav, pe primii săi cincizeci de fabricanți de articole de fierărie, pe primii săi cincizeci de fabricanți de faianță şi de porțelan, pe primii săi cincizeci de fabricanți de sticlărie şi cristaluri, pe primii săi cincizeci de armatori, primele sale cincizeci de ateliere de rotărie, pe primii săi cincizeci de tipografi, pe primii săi cincizeci de gravori, pe primii săi cincizeci de aurari, argintari şi alți lucrători în metale; pe primii săi cincizeci de zidari, pe primii săi cincizeci de dulgheri, pe primii săi cincizeci de tâmplari, pe primii săi cincizeci de potcovari, pe primii săi cincizeci de lăcătuşi, pe primii săi cincizeci de fabricanți de cuțite, pe primii săi cincizeci de turnători şi alte câteva sute de persoane din diverse domenii neprecizate aici, cei mai capabili în ştiințe, în artele frumoase, în arte şi meserii, totalizându-i pe primii trei mii de savanți, artişti şi meseriaşi din Franța.

Cum aceşti oameni sunt, la modul superlativ, francezii esențialmente producători, cei care fac produsele cele mai importante, cei care îndrumă lucrările cele mai utile pentru națiune şi care o fac productivă şi în ştiințe, în arte frumoase, în arte şi meserii, ei sunt cu adevărat floarea societății franceze; dintre toți francezii, ei

sunt cei mai utili țării lor, cei care-i aduc cea mai multă glorie, care-i aduc cel mai grabnic civilizația și prosperitatea; națiunea ar ajunge un trup fără suflet în chiar clipa când i-ar pierde; ar cădea imediat într-o stare de inferioritate față de națiunile cărora le este azi rivală și ar continua să le fie supusă până când va recupera această pierdere, până când îi va crește iarăși un cap. I-ar trebui Franței cel puțin o generație întreagă pentru a-și reveni de pe urmele acestei nenorociri, pentru că oamenii care se disting în lucrările de utilitate pozitivă sunt veritabile anomalii, iar natura nu-i prea darnică în anomalii, mai ales de felul acesta.

Să trecem acum la o altă presupunere. Să admitem că Franța îi păstrează pe toți oamenii de geniu pe care-i are în științe, în artele frumoase, în arte și meserii, dar că are nenorocul să-i piardă în aceeași zi pe fratele Regelui, pe monseniorul duce d'Angoulème, pe monseniorul duce de Berry, pe monseniorul duce d'Orleans, pe monseniorul duce de Bourbon, pe doamna ducesă d'Angoulème, pe doamna ducesă de Berry, pe doamna ducesă d'Orléans, pe doamna ducesă de Bourbon și pe domnișoara de Condé. Că îi pierde în același timp pe toți marii ofițeri ai Coroanei, pe toți miniștrii de stat (cu sau fără departamente), pe toți consilierii de stat, pe toți raportorii la Consiliul de Stat, pe toți mareșalii, pe toți cardinalii, arhiepiscopii, episcopii, marii vicari și canonici, pe toți prefecții și subprefecții, pe toți funcționarii din ministere, pe toți judecătorii și, mai presus de toți, pe cei mai bogați zece mii de proprietari dintre cei care duc acum o viață de gentilomi.

Desigur, acest incident i-ar întrista pe francezi, pentru că ei sunt buni la suflet, pentru că n-ar putea asista cu indiferență la dispariția subită a unui număr atât de mare de compatrioți. Dar această pierdere de treizeci de mii de indivizi recunoscuți drept cei mai importanți în stat nu i-ar întrista pe francezi decât sub raport pur sentimental, căci n-ar fi nici un rău politic pentru stat.

Claude-Henri de Saint-Simon, *L'Organisateur*, în *Oeuvres de Saint-Simon*, publicate de membrii Consiliului instituit de Enfantin, vol. 4, Dentu, Paris, 1869, pp. 17-21 (ediție nouă, t. II, Anthropos, Paris, 1966).

Teoria clasei timpului liber

După felul în care este definită burghezia în optica marxistă, drept o clasă care prosperă prin însuşirea unei părţi a plusvalorii rezultate din activitatea productivă, este posibil să descriem întreaga elită ca pe o clasă care-şi consolidează puterea datorită unui surplus de timp liber rezultat din activitatea altora. Această concepţie se cristalizează în teoria clasei timpului liber, datorată lui Thorstein Veblen (1857-1929). Acest sociolog american caracterizează elita timpului său drept o „clasă a timpului liber" (Veblen, 1899). Statutul dobândit şi averea acumulată îi permit să ducă o viaţă neproductivă. Mediul social constituit din familii de rentieri este unul în care munca e considerată degradantă. La fel ca în cercurile aristocratice, preocuparea pentru prezervarea statutului social impune o viaţă plină de divertismente. Activităţile cele mai populare sunt acelea care se îndepărtează cel mai mult de îndeletnicirile utilitare, cum ar fi jocurile sau practicarea sportului amator ; astfel de priorităţi se manifestă până şi în alegerea studiilor, cu atât mai prestigioase, cu cât acestea nu sunt orientate prioritar spre necesităţi ale pieţei locurilor de muncă. Atunci când oamenii trăiesc din produsul muncii lor (mai ales în cazul categoriilor inferioare ale populaţiei), o anumită „mândrie a emulaţiei" le este oferită de reputaţia eficacităţii în muncă. În rândul claselor superioare, dimpotrivă, emulaţia este de ordin pur „pecuniar". Bogăţia şi puterea trebuie puse în evidenţă.

Aşadar, obişnuinţele legate de consum sunt cele ce caracterizează elita, fie că e vorba despre preferinţe culinare, fie că e vorba despre modă vestimentară. Într-un asemenea context, modelele sunt orientate către consumul ostentativ, pentru că ele au, înainte de toate, funcţia de a marca diferenţierile sociale sau, ca să adoptăm conceptualizarea mertoniană, funcţia *latentă* de diferenţiere socială (Merton, 1968, pp. 123-124). Rezultă o mentalitate cu răsfrângeri până şi în tendinţele demografice : numărul de copii dintr-o familie

este limitat în aşa încât să se păstreze un maximum de resurse pentru consum. Dar şi unele activităţi de petrecere a timpului liber orientate către diferenţiere au tot o funcţie de integrare a elitei conducătoare. Aşa cum arăta Charles Wright Mills în prefaţa scrisă de el pentru cartea lui Veblen, „acestea constituie o modalitate de a asigura coordonarea deciziilor între diferitele elemente şi segmente ale clasei superioare" (Mills, în Veblen, 1953, p. XVI). De altfel, acest fapt l-a incitat pe Mills să acorde o anumită importanţă sentimentului de conivenţă dintre diferitele sectoare ale elitei, contribuind astfel la statuarea unei singure „elite a puterii".

De la industrialism la ideologia tehnocratică

Teoria „clasei timpului liber" completează concepţiile lui Saint-Simon despre elitele trândave sau neproductive. Un alt curent de gândire ce s-ar putea reclama din teoriile sale este „industrialismul", ce corespunde unuia dintre aspectele majore ale doctrinelor saint-simoniene – cealaltă fiind socialismul – şi care a furnizat o bază intelectuală adepţilor ideologiei tehnocratice. În această perspectivă, care se prelungeşte până la Comte şi Cournot, politica este menită să se transforme într-o „ştiinţă pozitivă"; atunci, „capacităţile" se vor substitui „puterilor", iar „direcţia" – „comenzii" (Saint-Simon, 1966, p. 86 şi pp. 150-151). În secolul XX, în perioada interbelică, se va răspândi ideea că are loc o disociere a capitalismului financiar de inteligenţia tehnică. În Statele Unite a apărut grupul „tehnocraţilor", al căror purtător de cuvânt a devenit Howard Scott (1933). Acesta îşi propunea să le formeze inginerilor conştiinţa de clasă care le lipsea pentru a pune mâna pe pârghiile de comandă ale economiei. În paralel cu reflecţia asupra evoluţiei capitalismului, s-a dezvoltat un curent de repunere în discuţie a regimului parlamentar. În decursul anilor '30, această dublă evoluţie a căpătat adesea o tentă fascizantă. În Franţa, sub regimul de la Vichy, s-au făcut eforturi pe „temele antiparlamentarismului, anticapitalismului şi anticolectivismului",

pentru a constitui „o elită tehnicistă în sânul aparatului de stat" (Birnbaum, 1978, p. 84). Imediat după cel de-al doilea război mondial, într-un context economic profund modificat, au reapărut concepţii „organizatoare" ce vizau subordonarea opţiunilor politice „imperativelor tehnicii". Tipică pentru această orientare a spiritelor – şi a epocii – este mica lucrare a lui Louis Armand şi Michel Drancourt, *Plaidoyer pour l'avenir* (1961). Conform autorilor, omul politic „nu trebuie să demonstreze, prin aplicarea ideologiilor, obligaţiile care decurg din veritabile teoreme" (*op. cit.*, p. 25). Tot pe atunci, Jean-Marie Domenach declara că regăseşte în lucrarea lui Armand şi a lui Drancourt „imnul producţiei [...], vechi cântec din secolul al XIX-lea pe care-l credeam uitat" (Domenach, 1916a) şi încheia cu o „pledoarie pentru politică", observând în treacăt că optimismul tehnicist *este* o ideologie (Domenach, 1916b). Persistenţa unei ideologii tehnocratice a avut în Franţa un dublu efect. Ea a contribuit la întărirea „coeziunii funcţionarilor de rang înalt în raport cu oamenii politici tradiţionali". Dar, în egală măsură, ea „i-a apropiat pe conducătorii sectorului privat de cei ai aparatului de stat" (Birnbaum, 1978, pp. 86-87).

Opoziţia dintre producători şi neproducători pusă în evidenţă de Saint-Simon tinde să identifice excelenţa cu un aport productiv sau creativ şi să confunde orice alt criteriu de preeminenţă cu „etichetele" dobândite în mod fraudulos despre care vorbeşte Pareto. În optica tehnocratică, competenţa tehnică este asimilată dinamismului şi creativităţii, în vreme ce mandatul politic conferă un statut ambiguu, greu de justificat în termeni simpli. Totuşi, această întâietate acordată tehnicii comportă riscul evident al neglijării problemei reglajelor sociale, care nu se reduce la organizare sau la administrare.

Teoriile despre „noua clasă" tehno-birocratică

Pentru teoreticienii elitelor, prezența unei anumite caracteristici (dinamism, simțul organizării, voința de putere, credința într-o ordine a valorilor) este cea care certifică vocația unui grup sau a unei categorii sociale de a accede la statutul de clasă conducătoare. În tot cursul secolului al XIX-lea, această clasă conducătoare părea să poată fi recrutată din rândul notabilităților epocii. Desigur, funcționarea statului modern antrenează un proces de birocratizare ce pare să meargă mână în mână cu stabilizarea unei puteri de tip legal-rațional. Dar, de obicei, se consideră că formația generală a amintitului *honnête homme* e suficientă pentru a depăși problemele care se ridică și pentru a impune o voință politică tuturor corpurilor de funcționari publici. Cât despre cei care contestă ordinea stabilită din perspectiva luptei de clasă, aceștia consideră ca firească apariția din rândurile lor a unor elite democratice apte să se substituie notabilităților de la putere. În anii '30 și '40, două elemente noi au zdruncinat încrederea în posibilitățile de control democratic prin „amatorii luminați" ce acționau ca delegați ai corpului electoral. În țările cu tradiție liberal-democratică, pe măsură ce funcțiile atribuite statului se înmulțesc, luarea deciziilor pare să ceară tot mai mult competențe tehnice. În același timp, regimurile totalitare instituie instrumente de planificare ce sustrag complet marile opțiuni oricărei forme de dezbatere publică.

Burnham și „revoluția managerială"

În acest context istoric, apare un curent de gândire critică a dominației „tehnicii", și emergenței unei „noi clase" cu vocație pentru activitatea de conducere. Cel mai celebru reprezentant al acestei orientări teoretice și ideologice este James Burnham (1905-1987), a cărui lucrare *The Managerial Revolution* (1941) a avut un mare

fenomenul invers : „Am putut observa cu toţii că guvernarea oamenilor a devenit un înlocuitor al posesiei unor puternice mijloace de producţie şi al capacităţii de a le mânui" (1963, t. II, p. 432). Aceasta îl face să atragă atenţia asupra diverselor grupuri „de specialişti, deţinători de secrete tehnice, de dispozitive atotputernice, de competenţe de prim rang şi având putere de decizie de fapt, iar uneori chiar şi de drept" (*ibidem*). Dar în anii '50 şi '60 se raţionează în termeni de clasă mult mai dezinvolt decât în termeni de elită, iar Gurvitch se întreabă dacă „grupurile tehno-birocratice" se pot „structura în clase independente", ţinând cont de faptul că, anterior, „ele au servit întotdeauna alte clase". În opinia sa, apariţia acestor grupuri „este legată de constituirea capitalismului organizat şi, mai pe larg, de societăţile dirijiste şi planificatoare" (*ibidem*, p. 433). Pentru Gurvitch, constituirea grupurilor tehno-birocratice în clase conducătoare „duce, în capitalismul organizat, la diferite forme de fascism" ; de asemenea, aceste grupuri pot căpăta importanţă în regimurile „etatiste colectiviste", corespunzătoare „primei etape a structurii globale comuniste" (*ibidem*, pp. 433-434). Chestiunea îl preocupă suficient de mult încât să-şi adapteze, în consecinţă, tipologia societăţilor globale (1963, t. I, p. 506 ; 1967, t. I, p. 218).

Teoriile manageriale moderne

Mult mai târziu, John Scott (1990) – din care ne-am inspirat în cele ce urmează – va face un bilanţ al teoriilor manageriale. În această privinţă, el distinge o teorie clasică, foarte apropiată de Berle şi Means, şi nişte versiuni simplificate, derivând direct din Burnham. Poziţia clasică pleacă de la principiul că societatea pe acţiuni reprezintă sfârşitul clasei capitaliste şi emergenţa unei noi clase de *manageri*. Această inovaţie juridică antrenează o disoluţie a dreptului de proprietate tradiţională, în care dreptul „pasiv" al acţionarului de a primi un venit sub formă de dividende este separat

de dreptul „activ" de control prin conducerea întreprinderii însăşi. În afară de aceasta, odată cu creşterea în dimensiuni a întreprinderii, dispersarea acţiunilor atinge un asemenea grad, încât acţionarul individual este efectiv înlăturat de la orice participare la controlul real al întreprinderii.

Rolul acţionariatului instituţional

Unele versiuni mai recente ale teoriei manageriale comportă o modificare a acestui tip de argumentaţie, impusă de schimbările din structura acţionariatului survenite începând cu anii '30. Din ce în ce mai frecvent, pachete importante de acţiuni au fost transferate de la indivizi spre instituţii financiare, cum ar fi băncile, companiile de asigurări sau fondurile de pensii. Aşadar, am asistat la o răsturnare a tendinţei de dispersare a acţiunilor, aflată în centrul argumentaţiei lui Berle şi Means. Dimpotrivă, acţionariatul s-a concentrat din ce în ce mai mult. Această creştere a acţionariatului instituţional nu fusese prevăzută de Burnham şi nu joacă un rol important în gândirea lui Berle şi Means ; implicaţiile ei pentru puterea din domeniul afacerilor au reprezentat obiectul unor numeroase controverse. S-a făcut observaţia că instituţiile financiare respective au plasat efectiv sub un strict control autonomia managerilor. Managerii moderni nu mai pot ignora interesele acţionarilor. Acţionarii importanţi nu mai sunt nişte indivizi izolaţi şi lipsiţi de competenţele necesare pentru a controla acţiunea managerilor ; dimpotrivă, instituţii importante sunt acum capabile să mobilizeze competenţele indispensabile controlului gestiunii întreprinderilor. Aşadar, ceea ce este caracteristic pentru economia modernă nu mai este managementul pe cale de autonomizare, ci, dimpotrivă, managementul controlat îndeaproape de acţionari instituţionali puternici, adică de influenţa reală a unor interese care sunt capitaliste, chiar dacă au acum o altă formă decât altădată. O altă versiune a teoriei manageriale contestă faptul că interesele acţionarilor instituţionali ar putea fi asimilate pur şi simplu

unor interese capitaliste. Dimpotrivă, în această perspectivă, creşterea puterii instituţiilor financiare ar constitui realmente sfârşitul capitalismului, ca expresie a intereselor de clasă. Într-adevăr, departe de a reprezenta instrumentele unei înnoiri a capitalismului, aceste instituţii ar fi nişte instrumente de control. Ele ar opera în interesul masei populaţiei care le furnizează capitalurile. Companiile de asigurări ar trebui să ţină cont de interesele celor pe care-i asigură, fondurile de pensii tinzând să adopte punctul de vedere al pensionarilor actuali sau viitori. Această viziune armonioasă asupra unor instituţii care acţionează pur şi simplu în interesul celor care le aduc capital se pretează discuţiilor. Oricare ar fi obiectivele acţionarilor instituţionali, ne putem imagina că ei nu fac decât să reproducă distincţia între cei care furnizează capitalurile şi cei care le gestionează. În acest caz, cea mai importantă diferenţă s-ar situa în altă parte. Dată fiind natura colectivă a intereselor aflate în joc, intervenţia puterilor publice tinde să devină mai puternică în cazul instituţiilor. Aşadar, managerii lor se află efectiv „sub presiune", dar pentru alte motive decât o pretinsă identitate de interese cu masa populaţiei. Vedem astfel cum reapare o linie de tensiune între elitele politice şi cele economice.

Teoriile manageriale şi marxismul

Cea mai mare parte a teoreticienilor marxişti au respins teza „revoluţiei manageriale" şi au rămas fideli ideii că proprietatea asupra mijloacelor de producţie rămâne determinantă. Totuşi, unii marxişti au acceptat ideea înlocuirii antreprenorilor capitalişti cu o nouă elită managerială. Dar, paradoxal, ei au văzut în asta o întărire a raporturilor capitaliste de producţie. Dimpotrivă, alţii au pretins că schimbările în structura clasei capitaliste au dat naştere unei mici elite de capitalişti financiari ce domină în prezent economia. Într-o versiune marxistă a teoriei manageriale, se admite fără înconjur că forma familială a capitalismului a dispărut din marile întreprinderi moderne. Totuşi, nu se întrevede nicăieri o evoluţie care să ducă la o ieşire din

capitalism. Dimpotrivă, managerii sunt obligați să-și utilizeze puterea pentru a face sistemul capitalist să funcționeze eficace în etapa capitalismului monopolist. O clasă de acționari bogați poate subzista, dar ea nu participă în nici un fel la exercițiul puterii în sânul marilor întreprinderi. Teoria „capitalismului financiar" continuă să se inspire din principiile marxismului clasic, dar pune accentul mai mult pe sistemul de relații în centrul căruia se află întreprinderea capitalistă. În această optică, întreprinderea modernă este ancorată într-o densă rețea de relații financiare. Întreprinderile au încetat de mult să mai fie centrele autonome de luare a deciziilor care făceau din ele niște actori clar identificabili pe piață; ele au devenit elemente ale unui sistem global al capitalismului financiar. Industria și banca se inserează din ce în ce mai adânc într-un sistem de monopoluri, iar aceste două sectoare de activitate sunt strâns legate unul de celălalt în interiorul marilor grupuri financiare. Rivalitatea și conflictele dintre grupurile financiare sunt cele care determină evoluția economică generală.

Sistemul pus în mișcare de capitalismul financiar este dirijat de o oligarhie rezultată din grupuri rivale, ce reușește, de bine, de rău, să introducă între ele un anumit grad de coordonare. Această elită economică conduce lumea afacerilor în interesul unei clase capitaliste luate în ansamblul ei. Există o teorie a controlului bancar ce rezultă din cea a capitalismului financiar. Teoreticienii controlului bancar estimează că băncile acționează asemeni unor centre de control ale capitalismului financiar și că, la urma urmelor, ele sunt acelea care domină industria. Economia modernă ar fi deci dominată de o elită restrânsă de bancheri, care ar controla afacerile tuturor marilor întreprinderi. Acestei viziuni a lucrurilor i se opune adesea ideea că băncile însele rămân supuse controlului unor capitaliști individuali ce întreține o veche tradiție familială. Așadar, mecanismele capitalismului familial ar fi fost mai degrabă restructurate decât nimicite.

Dincolo de marxismul clasic: elita întreprinderilor

Confruntarea dintre marxism şi teoriile manageriale a suscitat apariţia unor teorii care se îndepărtează tot mai mult de marxismul clasic. A existat mai întâi o teorie a *hegemoniei financiare*. Aceasta admite simbioza sectorului bancar cu industria şi recunoaşte poziţia centrală a băncilor în fluxurile de capitaluri. Marile instituţii financiare domină fluxurile de capitaluri, dar nu-şi exercită controlul direct asupra gestiunii întreprinderilor care depind de ele. Totuşi, prin controlul colectiv asupra disponibilităţilor de capital, ele au posibilitatea să determine condiţiile generale în cadrul cărora întreprinderile trebuie să-şi formuleze strategiile. Aşadar, ele pot să exercite o putere incontestabilă fără a interveni direct. În acest caz, împletirile mai multor direcţii permit identificarea unui cerc restrâns de directori în poziţii-cheie, dar ele arată, de asemenea, unitatea şi coeziunea clasei capitaliste din care au rezultat. Teoria *constelaţiei de interese* dezvoltată de John Scott coincide în mare parte cu cea a hegemoniei financiare, dar, cu toate acestea, ea este interesată de controlul efectiv al întreprinderilor luate separat. Dezvoltarea acţionariatului între firme a produs un sistem unificat de capitalism financiar, însă a creat şi un sector dominant de întreprinderi a căror proprietate este complet depersonalizată. Astfel, ne găsim în faţa unei situaţii care nu ţine nici de „controlul bancar", nici de „controlul managerial", însă care participă la o formă de control printr-o „constelaţie de interese". Un număr mic de acţionari instituţionali posedă pachete de acţiuni ce permit intervenţii în gestiunea a numeroase întreprinderi mari, dar ei nu au coeziunea necesară pentru a forma un grup ce vizează totalitatea controlului activ. Ei formează doar o constelaţie de interese financiare diferite, neavând decât o capacitate redusă de acţiune coordonată, în afara unor circumstanţe excepţionale. Acţionarii principali ajung să coopereze pentru definirea compoziţiei consiliului

de administrație, dar le este greu să meargă mai departe în această privință. Într-o astfel de situație, consiliul de administrație și conducerea unei întreprinderi nu sunt simpli executanți în serviciul intereselor acționarilor dominanți, dar nici nu dispun de o autonomie completă în fața influențelor venite din partea acționarilor. Din toate acestea a rezultat o teorie a *grupurilor financiare* ce acordă mai puțină importanță decizională reprezentanților capitalului instituțional. Întreprinderile industriale, la fel ca și băncile sau companiile de asigurări, dețin acțiuni, dar tind să le păstreze pentru ele, în loc să asigure gestionarea lor și pentru alții. Aceste forme de participare sunt definitorii pentru grupuri de interese solid structurate în sânul cărora interesele industriale și cele financiare se împletesc. Aceste diverse dezvoltări teoretice constituie un progres și în raport cu teoria managerială clasică, și în raport cu viziunea marxistă tradițională. Astfel, se vorbește acum despre elita întreprinderilor (sau *corporate elite*), vizând categoria directorilor generali și cadrele superioare din marile întreprinderi. Pentru a pune în evidență configurații ale unor direcții articulate unele cu altele (*interlocking directorships*), tehnicile analizei rețelelor s-au dovedit a fi foarte utile (Scott, 1990, p. XV).

Elitele și capacitatea lor de influență

Dacă vrem să depășim modelul sumar al „clasei dominante", e cazul să ne aplecăm asupra capacității de influență a fiecărei elite particulare sau a fiecărui segment de elită. În legătură cu acestea, Robert Dahl atrage atenția în privința mai multor erori de judecată, care incită, în opinia sa, la formularea cu prea mare ușurință a concluziei existenței unei clase dominante omogene (Dahl, 1990). Înainte de toate, Dahl ne invită să nu confundăm un potențial de influență cu capacitatea de influență reală. Să presupunem, scrie el, că un ansamblu

de persoane influente au aceeaşi părere în privinţa unei probleme de rezolvat. Să presupunem, de asemenea, că ele sunt în măsură să-şi impună părerea acţionând în mod coordonat. Aceste persoane constituie un posibil grup influent şi puternic. Dar mai trebuie ca ei să-şi unească eforturile, astfel încât potenţialul lor de influenţă să fie actualizat cu succes. Într-o societate modernă complexă, există fără îndoială numeroase grupuri de acest tip. Astfel, într-o colectivitate dată, se poate imagina că oamenii de afaceri influenţi, uniţi cu cei din conducerea partidelor politice celor mai importante, dispun împreună de un potenţial ridicat de influenţă. Mai trebuie ca ei să-şi dorească unirea eforturilor şi să se organizeze în acest scop. Aşadar, potenţialul de influenţă nu este totuna cu influenţa reală (Dahl, 1990, p. 63). În ciuda posibilităţilor obiective, militarii americani par puţin preocupaţi să se organizeze pentru a monopoliza puterea executivă în ţara lor. Nu este cu totul exclus ca unii dintre ei să viseze uneori la aventura unei lovituri de stat. Dar nu există nici o condiţie pentru ca astfel de veleităţi să se transforme într-o acţiune reală. Un anumit grup poate avea un potenţial de influenţă ridicat, dar o slabă propensiune spre unitatea de acţiune. Capacitatea de influenţă reală, conchide Dahl, este o funcţie nu numai a potenţialului de influenţă, ci şi a potenţialului unităţii şi a acţiunii coordonate. În opinia lui Dahl, o altă eroare posibilă constă în a trage concluzii pripite asupra capacităţii inegale de influenţă a diferitelor grupuri sociale. Faptul că această capacitate de influenţă este inegal repartizată nu ne permite să preliminăm existenţa unei „clase conducătoare", ce are oricând şi în orice privinţă o capacitate de influenţă care se exercită întotdeauna în acelaşi sens (*ibidem*). Jocul influenţelor şi al posibilităţilor de acţiune poate fi foarte fluctuant. În sfârşit, o a treia eroare ce trebuie evitată constă în a generaliza abuziv plecând de la o formă şi de la un domeniu de influenţă. Nimic nu ne permite să ne imaginăm, consideră Dahl, că o influenţă mare într-un domeniu antrenează acelaşi grad de influenţă şi în alte domenii (*ibidem*, pp. 63-64).

Aceste considerente îl împing pe Dahl să se exprime critic la adresa lui Mills, care i se pare că subestimează diversitatea grupurilor influente și că prelimină – imprudent, după părerea lui – existența unei pături conducătoare ce apără o ierarhie de interese unică și ușor de identificat. În opinia sa, capacitatea de influențare a diferitelor grupuri nu poate fi decât o problemă de cercetare empirică. Mai întâi, aceste grupuri trebuie definite cu o precizie chirurgicală. Apoi, trebuie să raționăm asupra unei serii de studii de caz care ne-ar permite stabilirea voinței care a prevalat în fiecare caz în parte. Numai descoperirea unui unghi de atac sistematic, orientând întotdeauna deciziile în sensul aceloraşi interese, ar sugera existența unei clase conducătoare în măsură să-şi impună punctul de vedere asupra tuturor celorlalte. În absența unei asemenea coerențe constatate empiric, trebuie să ne limităm la constatarea existenței unor elite cât se poate de diversificate pentru o societate modernă.

Difuzarea inovațiilor

O modalitate de a aprecia influența unei elite oarecare este aceea de a examina rolul pe care ea este capabilă să-l joace în difuzarea unei inovații, fie ea aceasta ordin material sau sociocultural. Se știe că fenomenul de difuzare a inovațiilor este un proces colectiv de tip „epistemologic", fiind reprezentat grafic printr-o curbă logistică în formă de *S* (Mendras și Forsé, 1983, cap. 3). De altfel, aspectul acestei curbe este acela care ne permite să concluzionăm că fenomenul este colectiv și că nu se limitează la o succesiune de decizii individuale fără influența contextului social. Dacă ar fi așa, curba s-ar reduce la o dreaptă cu înclinația variabilă ; nici un mecanism de influențare difuză a mediului n-ar suscita curburi care să transforme dreapta într-o curbă logistică. Procesul de difuzare reprezentat de curbă aduce în scenă categorii de actori cu caracteristici diferite (vezi schema 1).

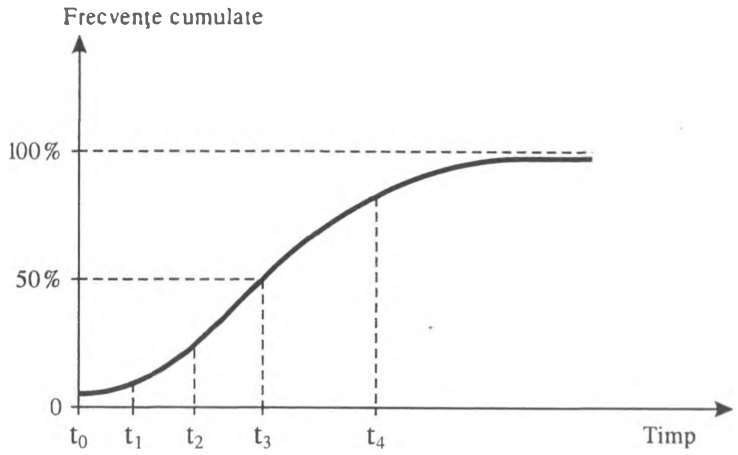

Schema 1. *Procesul de difuzare a unei inovaţii*
(Henri Mendras şi Michel Forse, 1953, p. 75)

„Pionierii" sunt primii care adoptă inovaţia între t_0 şi t_1. Ceva mai târziu, „inovatorii" li se alătură între t_1 şi t_2, exercitând, la rândul lor, o influenţă în jurul lor ; am putea zice că ei „fac şcoală". Urmează apoi o „majoritate precoce" între t_2 şi t_3, o „majoritate târzie" între t_3 şi t_4 şi, în sfârşit, „codaşii". Aşa cum notează Mendras şi Forsé, „pentru cel care observă cu atenţie, jocurile sunt făcute în t_2" (*ibidem*, pp. 75-77). Aşadar, „inovatorii" sunt cei care joacă un rol decisiv din acest punct de vedere. Cine sunt ei? Acumularea de cercetări empirice în legătură cu toate acestea ne permite să conchidem că ei au un statut social elevat, spre deosebire de „pionieri", care sunt „de un nivel social mai apropiat de medie". Statutul lor le conferă un rol de formatori de opinie şi sunt în măsură să legitimeze inovaţia în ochii concetăţenilor (*ibidem*, pp. 78-79). Distanţa socială dintre minoritatea „inovatorilor" şi masa chemată să-i calce pe urme este o variabilă de o importanţă crucială. O anumită distanţă conferă responsabilitatea ce asigură influenţa, însă o distanţă prea mare ar descuraja imitarea. În societăţile de tip

tradiţional, „notabilii" sunt cei care se profilează drept potenţialii „inovatori". În societăţile moderne diversificate, regăsim unul dintre termenii dublei definiţii paretiene: avem de-a face cu nişte elite multiple, care-şi exercită influenţa în domenii foarte diferite. Astfel, un studiu al lui Katz şi Lazarsfeld (1964) asupra mecanismelor alegerii a permis distingerea reţelelor de influenţă diferite, în special pentru „cumpărăturile de obiecte casnice", pentru „moda vestimentară" şi pentru „problemele civice şi politice". Pentru acestea din urmă, statutul social şi gradul de participare socială sunt criterii de influenţă decisive (Mendras şi Forse, 1983, p. 83).

Conflict, competiţie, coaliţii: poliarhia

Într-o societate modernă complexă, elita conducătoare este diversificată şi comportă grupuri ce apără interese specifice. Astfel, elitele economice şi cele politice sunt confruntate cu mize diferite şi se reclamă de la legitimităţi specifice. În gestionarea curentă, ele au totuşi relaţii foarte strânse. Dar, în aceste condiţii, o schimbare notabilă afectând una din aceste două elite nu poate decât să aibă repercusiuni asupra celeilalte.

Cazul Franţei

În 1981, victoria electorală a stângii a antrenat în Franţa o înnoire a personalului politic. Cercetătorii s-au întrebat în privinţa consecinţelor pe care această înnoire le putea provoca în strategiile lumii patronale (Bauer, 1985). O schimbare de acest ordin poate „sta la originea unei redefiniri, parţiale sau totale, a alianţelor şi a coaliţiilor ce structurează elitele la putere". Şi o astfel de redefinire pare din primul moment consecinţa cea mai probabilă. Totuşi, nu putem exclude faptul că „o asemenea schimbare nu poate coexista cu reproducerea şi/sau consolidarea dinamicilor sociale anterioare" (*ibidem*, p. 263). Aşa cum notează Bauer, faptele au arătat că trebuie

abandonată conceptualizarea simplistă „a unei clase conducătoare structurate de o elită economică recunoscută ca fiind omogenă" şi a unei „elite politice care ar apăra sau ar pune în cauză prerogativele deţinătorilor puterii economice" (*ibidem*, p. 269). Conducătorii patronatului, ca şi responsabilii politici, trebuie (şi unii, şi alţii, chiar dacă în modalităţi diferite) să acţioneze într-un câmp de tensiuni între „conservarea" şi „transformarea" ordinii sociale. Şi de o parte, şi de alta, „modernizatorii" se opun „conservatorilor", pentru că această opoziţie se regăseşte şi în sânul lumii patronale, şi în rândul clasei politice (*ibidem*, pp. 265-266). În 1981-1982, clasa conducătoare părea profund şi durabil divizată. Totuşi, în spatele unei faţade de înfruntări manicheene, s-au manifestat mişcări în sensuri diferite în fiecare dintre taberele aflate faţă în faţă. „Unele alianţe se desfac. Se formează noi coaliţii. Noi clivaje structurează puţin câte puţin elitele conducătoare ale ţării" (*ibidem*, pp. 267-268). Cu un anumit recul, observăm un contrast între situaţia anilor '80 şi cea de la începutul anilor '70 ; acest contrast pare indicele unei transformări a „dinamicii raporturilor sociale". Concret, unii stimuli ai schimbării încetează să mai fie provocaţi de revendicările claselor inferioare şi, dimpotrivă, sunt propagaţi dinspre elită înspre putere. Cât despre rezistenţele la schimbare, ele nu vin atât din partea unei elite instituite, ce rezistă la contestaţia pornită de jos, cât din partea unor pături sociale inferioare ce încearcă să-şi apere avantajele obţinute până acum. În afara efectelor crizei economice, putem vedea în această evoluţie rezultatul „accederii în posturi influente sau chiar la putere" a unor oameni care, înainte, se aflau, mai degrabă, în tabăra contestatară, iar acum vin să sprijine acţiuni iniţiate de mediile conducătoare (*ibidem*, p. 306).

În opinia lui Birnbaum, odată cu victoria stângii în 1981, s-au produs schimbări în recrutarea elitelor politice. Pentru a relua termenii utilizaţi de Bourdieu şi de Passeron (1964), proporţia „bursierilor" din rândurile personalului politic a crescut în detrimentul celei a

„moştenitorilor", chiar şi atunci când este vorba despre absolvenţi ai marilor şcoli. Înalţii funcţionari proveniţi de la ÉNA (École Nationale d'Administration) au făcut loc pe lângă ei unor nou-veniţi cu o altă formaţie, în special literară. Profesorii din învăţământul preuniversitar şi universitar şi-au intensificat şi ei prezenţa. Aşa cum remarca Birnbaum, trebuia să convenim că „cei care guvernează nu sunt întotdeauna aceiaşi" şi că ar fi exagerat să spunem că aşa-numiţii *énarques roses*[1] i-au înlocuit pur şi simplu pe cei de altădată (Birnbaum, 1985, p. 307). Teoreticienii clasici ai elitelor de pretutindeni n-au pretins niciodată că la putere s-ar afla întotdeauna aceiaşi indivizi: dimpotrivă, ei au sugerat că o elită nouă, confruntată cu presiuni structurale, sfârşeşte întotdeauna prin a adopta comportamente asemănătoare celor ale elitei pe care a înlăturat-o. În conjunctura politică studiată de Birnbaum, noul personal politic este net mai marcat de angajarea politică sau sindicală. Din acest punct de vedere, compoziţia cabinetelor ministeriale este edificatoare. Continuăm să găsim aici mulţi funcţionari proveniţi din Marile Şcoli, dar şi membri ai profesiunilor liberale sau persoane venind din lumea sindicală şi asociativă. Aceasta înseamnă că reprezentanţii mediilor rămase până acum „la marginea puterii politice" au pătruns până la „un nivel foarte înalt, dacă nu chiar la cel mai important, al puterii" (*ibidem*, p. 308). Totuşi, dacă amploarea anumitor schimbări este reală, permanenţa logicii statale şi a ascendentului său rămâne la fel de clară. Nu putem spune că trăsăturile caracteristice ale nou-veniţilor în cercurile puterii se traduc prin comportamente noi sau prin noi modalităţi de a-şi concepe rolurile. S-a produs mai degrabă un fenomen contrar: noul personal politic pare să se fi conformat modelelor de comportament oferite de instituţii. Membrii cabinetelor ministeriale au adoptat rapid concepţia tehnocratică a „serviciului public" şi fac apel cu şi mai mare dezinvoltură la argumente de ordin

1. *Énarque* (fr.) = fost elev al „École Nationale d'Administration" (n. tr.).

tehnic decât la considerente politice sau ideologice. Nou-veniţii se identifică rapid cu interesele şi punctele de vedere ale administraţiei lor şi tind să se suprapună afinităţilor politice. Aşadar, totul s-a petrecut ca şi cum „forţa instituţiilor, caracterul decisiv al funcţionării structurii statale" ar fi limitat considerabil „ponderea evenimentului". totuşi deloc neglijabil, provocat de „schimbarea majorităţii politice". Mai general vorbind, noua majoritate nu a răsturnat ierarhia cadrelor din înalta funcţie publică. Nimic nu seamănă cu *spoil system*, sistemul de tip american de însuşire a trofeelor de la cei învinşi (*ibidem*, p. 309). Prin urmare, schimbările în elita politică nu au antrenat o modificare a rolurilor politice şi administrative. Nici logica partizană, nici, în mod mai general, valorile politice n-au fost finalmente determinante în acţiunea noilor elite. Confruntate cu presiunile instituţionale, acestea s-au adaptat unor roluri performante (*ibidem*, pp. 310-311).

Cazul Marii Britanii

Logica statală ce influenţează comportamentele indivizilor şi ale grupurilor îşi are originile în istorie. După Stanworth şi Giddens (1974), evoluţia configuraţiei elitelor din Marea Britanie nu poate fi înţeleasă decât pe fondul dezvoltării industriale din secolului al XIX-lea. Dintre toate ţările europene, Marea Britanie s-a angajat prima pe calea industrializării. Totuşi, antreprenorul sau directorul întreprinderii nu avea un statut particular în sine. Din acest punct de vedere, evoluţia socială britanică se deosebeşte de cele două cazuri extreme între care se situează. Încă nu se crease „o etică a afacerilor", în care succesul în afaceri să confere un prestigiu deosebit (ca în Statele Unite, de exemplu). Şi nici nu avem situaţia în care o nouă elită industrială să nu fie lăsată să se afirme de către o elită tradiţională care îşi bazează influenţa pe proprietăţile funciare. Dimpotrivă, în Marea Britanie am asistat la un proces de adaptare reciprocă între elitele stabilite şi cele emergente, proces pe care nu l-am mai găsit

nicăieri în alte țări. Acest proces de adaptare a fost posibil datorită procesului de socializare oferit de sistemul școlilor publice (*public schools*), aflat ulterior în conjuncție cu studiile continuate la Oxford sau Cambridge : formația „Oxbridge" (Stanworth și Giddens, 1974, p. 99). Persistența titlurilor aristocratice nu este doar o reminiscență a vechii orânduiri : ea a constituit și un important mijloc de integrare socială. Dacă am compara situația din Marea Britanie cu cea din Statele Unite, constatăm că, peste Atlantic, s-a dezvoltat o „aristocrație a afacerilor", în vreme ce, în Marea Britanie, avea loc o dublă evoluție : oamenii de afaceri erau înnobilați, iar nobilii deveneau oameni de afaceri. Sau, folosind cuvintele autorilor noștri, *„Britain made both gentlemen of businessmen... and businessmen of gentlemen"* (*ibidem*, pp. 99-100). În ciuda tensiunilor dintre cele două grupuri, găsim în Marea Britanie de la începutul secolului XX o elită unificată și ferm stabilită (*ibidem*, p. 100). Putem spune despre o elită că este unificată atunci când este o elită economică a cărei origine și formație nu diferă semnificativ de cele ale elitelor politice, administrative sau religioase. După cel de-al doilea război mondial, a avut loc o anumită diversificare, fără a se putea însă vedea în asta indiciile unei transformări semnificative (*ibidem*, p. 101).

Noțiunea de poliarhie

Oricare ar fi raporturile dintre elitele în confruntare, s-a propus ca regimurile pluraliste să fie calificate mai degrabă ca poliarhii decât ca democrații. Noțiunea se înscrie într-o schemă de clasificare propusă de Robert Dahl (1971, pp. 5-16). Această clasificare a regimurilor politice – și a rolurilor elitelor politice corespunzătoare – se bazează pe două dimensiuni distincte : *contestarea* și *participarea*. Aceste două noțiuni, independente una de cealaltă, chiar dacă se întâmplă să coincidă, definesc un spațiu cu două dimensiuni (vezi schema 2).

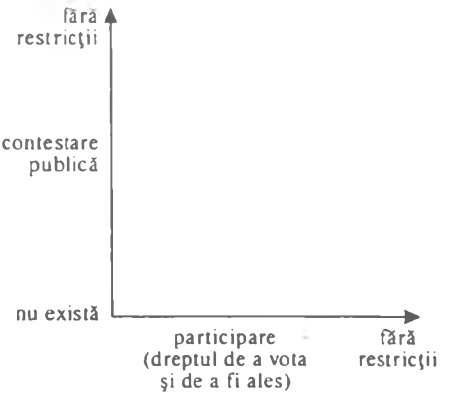

Schema 2. *Două dimensiuni teoretice ale democratizării*
(Robert Dahl, 1971, p. 6)

Emergenţa posibilităţilor de contestare a unui regim nu este echivalentă cu lărgirea posibilităţilor de participare la procesele instituţionale definite de acesta : acestea sunt două aspecte diferite care se concretizează prin două procese diferite. Mişcările pe cele două axe ; „contestare" şi „participare", definesc porţiunile unui spaţiu cu două dimensiuni ocupate de regimuri diferite (vezi schema 3).

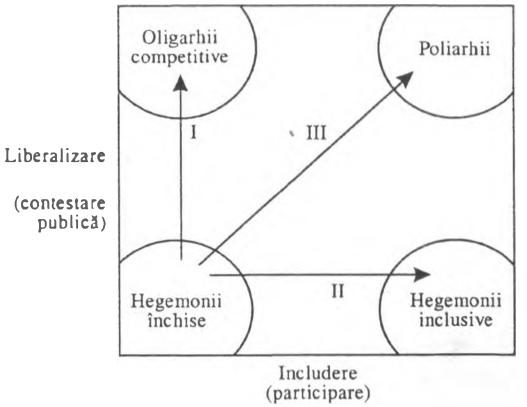

Schema 3. *Liberalizare, includere şi democratizare*
(Robert Dahl, „Polyarchy", *op. cit.*, p. 7)

Regimul situat în colţul din stânga jos al tabloului nu comportă nici o posibilitate de participare, nici de contestare. Este ceea ce Dahl califică drept hegemonie închisă (*closed hegemony*). Dacă regimul se liberalizează şi tolerează din ce în ce mai mult forme de contestare publică, ne deplasăm de-a lungul traseului I, pentru a ajunge, în colţul din stânga sus, la o situaţie în care se află în competiţie mai multe oligarhii ; ne aflăm deci în prezenţa oligarhiilor competitive (*competitive oligarchies*). Dacă hegemonia închisă îşi lărgeşte baza şi se deschide unei mai mari participări, însă fără creşterea posibilităţilor de contestare, înseamnă că ne deplasăm spre dreapta pe axa orizontală, de-a lungul traseului II, pentru a ajunge la o hegemonie mai deschisă, pe care o calificăm ca fiind inclusivă (*inclusive hegemony*). Orice schimbare ce comportă simultan o creştere a participării şi a posibilităţilor de contestare trebuie considerată ca implicând un anumit grad de democratizare ; ea poate fi reprezentată printr-o deplasare în diagonală de-a lungul traseului III, pentru a ajunge în colţul din dreapta sus. Aşadar, am fi tentaţi să rezervăm democraţiei această porţiune de spaţiu. Totuşi, Dahl preferă să utilizeze termenul de *poliarhie* (*polyarchy*), pentru că, în opinia sa, „în lumea reală, nici un sistem de mari dimensiuni nu este complet democratizat" (Dahl, 1971, p. 8). Aşadar, subiacentă acestei distincţii terminologice, găsim o concepţie comparabilă cu cea a lui Joseph Schumpeter sau a lui Raymond Aron, conform căreia idealul de democraţie se traduce empiric prin regimuri sau elite aflate în competiţie pentru putere. Dahl se explică : observând că unii cititori vor rezista cu siguranţă ideii de a utiliza termenul *poliarhie* în locul celui de *democraţie*, el consideră importantă „menţinerea distincţiei dintre democraţie ca sistem ideal şi aranjamentele instituţionale care au ajuns să fie socotite un fel de aproximaţie imperfectă a acestui ideal, după cum o arată şi experienţa" (*ibidem*, p. 9).

Formarea „complexelor dominante"

Se întâmplă ca nişte elite eterogene, operând în domenii de activitate diferite, să formeze o alianţă relativ stabilă şi să creeze astfel un „complex dominant". Gradul de coeziune al unui astfel de complex nu este suficient pentru a se putea vorbi despre el ca despre o clasă dominantă sau una conducătoare. Scări de valori diferite, ierarhii ale preocupărilor diferite menţin specificitatea acestor elite, dar un interes comun le face asemănătoare (uneori, chiar foarte asemănătoare). Este ceea ce Charles Wright Mills a crezut că poate observa într-o oarecare măsură în Statele Unite, în domeniul armatei, al economiei şi al administraţiei publice. În etapa istorică a Statelor Unite studiată de Mills, elita puterii are toate trăsăturile unui „complex dominant" relativ stabil. Dar Mills nu merge până la tratarea în termeni de clase, exceptând momentul când spune că elita puterii are conştiinţa de sine şi că putem să-i recunoaştem, aşadar, echivalentul unei conştiinţe de clasă.

Într-o manieră care se pretează mult mai puţin la discuţii în zilele noastre, existenţa unui „complex dominant" a caracterizat multă vreme regimul comunist din Uniunea Sovietică. O „formulă politică" înglobând un ansamblu de prescripţii ideologice referitoare la organizarea vieţii economice conferea un rol conducător Partidului Comunist. Astfel, monolitismul aparent era menţinut prin adeziunea formală la ideologia de stat (Coenen-Hunther, 2000, pp. 136-137). A rezultat din ea teoria troţkistă a apariţiei unei noi clase cu caracter birocratic. Cu toate acestea, când „formula politică" sovietică şi-a pierdut credibilitatea, s-au profilat trei segmente ale elitei conducătoare, strâns legate unul de altul, dar totuşi distincte: Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, KGB şi complexul militaro-industrial (Albats, 1995, pp. 261-262). În martie 1990, când a fost abrogat articolul 6 din Constituţia sovietică ce legitima rolul conducător al Partidului, declinul instituţional al PCUS ca putere federatoare s-a

produs în folosul altor segmente ale oligarhiei dominante: responsabilii organelor de securitate şi conducătorii unor importante sectoare ale aparatului economic (*ibidem*, p. 264). Atunci, au apărut foarte clar la lumină - şi, uneori, într-un mod extrem de brutal - divergenţele de interese foarte reale şi ierarhiile ale diferitelor preocupări. De altfel, lupta pentru influenţă în diferite segmente autonomizate ale vechii pături conducătoare nu s-a terminat nici în Rusia şi nici în celelalte republici ale fostei URSS. Aşadar, a trebuit să aibă loc mai întâi o zguduire, iar, mai apoi, chiar prăbuşirea regimului sovietic, pentru a vedea confirmată şi întărită viziunea paretiană a diversităţii păturilor conducătoare - inspirată din „diversitatea multiplelor grupuri sociale" (Pareto, 1916, § 2025) -, şi nu concepţia monolitismului totalitar ce făcuse să dispară complet specificitatea diferitelor segmente ale elitei.

Mai mulţi autori au crezut că pot identifica şi în Franţa, într-un context politic şi instituţional complet diferit (un regim pluralist deschis competiţiei libere a elitelor), emergenţa progresivă a unui „complex dominant", care ar fi produsul unui sistem de formare reunind candidaţii la posturi înalte în administraţia publică şi viitoarele cadre superioare din sistemul privat. S-a remarcat în nenumărate ocazii că Marile Şcoli (îndeosebi l'École Polytechnique şi l'École Nationale d'Administration) „joacă un rol fundamental în formarea unei mari părţi a clasei conducătoare franceze" (Birnbaum *et al.*, 1978, p. 125). Aceste instituţii formează „o fracţiune din ce în ce mai importantă a elitelor administrative, politice şi economice ale ţării", după cum o dovedeşte „locul considerabil ocupat în rândul clasei conducătoare franceze de membrii marilor «corpuri» ale statului [...], Garda Financiară, Consiliul de Stat şi Curtea de Conturi, pentru corpurile care recutează cadre provenite de la ENA, Direcţia Minelor şi Direcţia Drumuri şi Poduri, pentru cele provenite de la l'École Polytechnique" (Bauer şi Bertin-Mourot, 1997, p. 48). Rezultă că o proporţie deloc neglijabilă a cadrelor superioare din sectorul public şi cel privat au fost marcate de experienţe de socializare

comune ce asigură „o viziune a lumii uniformă, o mare competenţă şi un ascuţit simţ al eficacităţii [care se crede] neutră din punct de vedere politic" (Birnbaum, 1977, p. 61). Aceasta asigură o „legătură strânsă între lumea afacerilor şi personalul superior al aparatului de stat" şi o „veritabilă rotaţie a anumitor fracţiuni ale spaţiului conducător" (Birnbaum *et al.*, 1978, p. 81). În ciuda unor răsturnări de majoritate politică adesea spectaculoase, ceea ce era valabil în urmă cu un sfert de secol rămâne valabil şi la ora actuală: marile corpuri ale Statului continuă să fie nişte „rezervoare privilegiate de conducători de întreprindere", iar fenomenele de migraţie către sectorul privat au o asemenea stabilitate, încât ENA a putut fi calificată drept o „adevărată *business school*" (Bauer şi Bertin Mourot, 1997, p. 52). Omogenitatea formaţiei şi întrepătrunderea carierelor în sectorul privat şi în cel public pare să aibă o dublă consecinţă. Pe de o parte, asigură adeziunea la ordinea socială existentă (Suleiman, 1978, 1979, p. 89). Pe de altă parte, ele transformă puţin câte puţin noţiunea de *serviciu public*, supunându-o unui imperativ al „competenţei tehnice", care nu poate să nu amintească, din anumite puncte de vedere, de ideologia tehnocratică apărută în anii '30 şi reapărută după cel de-al doilea război mondial (Birnbaum, *et al.*, 1978, pp. 84-85).

Elitismul republican

În modelul nostru de elitism republican, veritabilele rezervoare din care provin cei mai înalți funcționari de stat, responsabilii politici cei mai reputați și conducătorii de întreprinderi cei mai importanți trebuie căutate în promoțiile Politehnicii și ale ENA [...]. Doi dintre cei patru președinți ai celei de-a V-a Republici Franceze, majoritatea prim-miniștrilor din ultimele două decenii, majoritatea covârșitoare a celor mai înalți funcționari ai țării și mai mult de o treime dintre conducătorii a două sute dintre cele mai mari întreprinderi ale noastre (jumătate dintre conducătorii celor mai mari bănci, peste 40% dintre patronii a cincizeci dintre cele mai

mari întreprinderi industriale şi două treimi din douăzeci dintre cele mai mari) provin din astfel de rezervoare ce selectează şi formează anual mai puțin de şaptezeci de persoane cu vârsta de aproximativ 25 de ani, adică 0,01% din fiecare generație.

A asigura înnoirea unei fracțiuni atât de importante a elitelor noastre administrative, politice şi economice dintr-un rezervor atât de restrâns şi la o vârstă atât de precoce conferă Franței un record mondial care, până astăzi, n-a fost niciodată egalat în țările dezvoltate.

Michael Bauer şi Benedicte Bertin Mourot,
„La triple exception française. À propos de la formation des élites", *Esprit*, nr. 10, 1997, p. 50.

Elitele puterii şi elitele notorietăţii

Dacă excelenţa şi preeminenţa sunt noţiunile-cheie care nu încetează să ne vină în minte atunci când este vorba despre elite, modalităţile de a le aprecia şi pe una, şi pe cealaltă sunt extrem de variate, aşa cum am avut deja ocazia s-o constatăm. În plus, diferitele domenii de activitate sunt inegal valorizate. Timp de mai mult de un secol, indicatorii prestigiului au rămas relativ stabili, fie că e vorba despre activităţi de ordin intelectual sau artistic, ludic sau sportiv. Capacitatea unei pături sociale privilegiate de a-şi impune gusturile şi de a conferi o dimensiune universală preferinţelor sale n-a fost deloc repusă în discuţie. Această capacitate era indicele clar al existenţei unei clase sociale (burghezia) care a câştigat o poziţie dominantă în toate domeniile vieţii. Desigur, puteai să nu aderi la judecăţile ei de gust (să preferi, de exemplu, acordeonul în favoarea unor instrumente mai nobile), dar asta însemna să te descalifici ca lider de opinie.

Restructurarea elitelor tradiţionale

De câteva decenii, influenţa crescândă a mass-media, în principal audiovizuale, a „contribuit masiv la răsturnarea scărilor de valori tradiţionale" (Boudon şi Bourricaud, 1982, p. 215). Fenomene istorice noi (cum ar fi dezvoltarea artelor sau a sporturilor de masă, propagată de mass-media) au dus la apariţia de noi grile de apreciere. A rezultat apariţia unor noi elite, care nu mai sunt în mod direct elite ale puterii, ci, înainte de toate, ale notorietăţii. Aceste elite ale notorietăţii se impun prin tehnicile specifice vedetelor. Ne gândim, în primul rând, la vedetele spectacolelor de varietăţi sau la cele ale competiţiilor sportive. Excelenţa în domenii apreciate odinioară ca fiind minore le conferă un renume care-l eclipsează de departe pe cel al unor elite mai tradiţionale. Bineînţeles, puterea ce decurge din asta nu-i decât una produsă de fascinaţie. Dar această enormă influenţă asupra unor largi sectoare ale opiniei are efecte de contagiune foarte reale. Statutul de vedetă cucereşte sectoare pe care le-am fi putut crede imune în această privinţă, iar fuga universitarilor către ceea ce Raymond Boudon numeşte „cea de-a doua piaţă a intelectualilor" este unul dintre indicii. „Universitarul", scrie Boudon, „visează [...] să devină gânditorul, un guru despre care înalta societate să vorbească măcar timp de câteva luni". S-a creat astfel un „sistem de vedetariat" care tinde să genereze „situaţii de tip monopolist". Dar, adaugă Boudon, „este vorba despre un monopol al prestigiului, şi nu de tipul celui care include resurse simbolice şi materiale". Deducem că mandarinii de altădată sunt înlocuiţi de „guru" (Boudon, 1979, p. 92). Puterea de fascinaţie exercitată de elitele notorietăţii asigură şi vedetelor sportului şi ale mass-media un rol de model cultural care-i nelinişteşte pe educatori. Într-adevăr, în ochii tinerei generaţii, „cântăreţii care percep onorarii imense, sportivii cu salarii lunare de milionari dobândesc „prestigiul banului câştigat uşor şi fără diplome". În locul reuşitei şcolare şi a căilor clasice de promovare socială,

succesul „starurilor de toate categoriile" îi face pe tineri să viseze și le apare ca fiind o „cale regală" atât din punct de vedere al gratificațiilor simbolice, cât și al celor materiale (Roussel, 2001, pp. 63 și 95).

Revendicarea unei noi legitimități

În zilele noastre, competiția dintre elitele puterii și cele ale notorietății se înscrie în cadrul mai larg al schimbărilor survenite la nivelul ansamblului instituțiilor actuale. Legitimității oferite odinioară de respectul normelor instituționale în sfera politicului i se opune acum revendicarea unei noi legitimități, asigurată de recursul direct la opinia publică, fără a ține seama de echilibrul tradițional al puterilor specifice regimurilor de democrație liberală. Putem vedea în asta realizarea profeției lui Tocqueville, conform căreia democrațiile moderne sunt sortite să suporte presiunea tot mai apăsată a opiniei. În mod cert, mijloacele mass-media joacă un rol în această evoluție, impunând, după formula lui Bourdieu, regulile câmpului jurnalistic altor domenii de activitate. Dar fenomenul nu poate fi redus la o „mediatizare" a spațiului public. Grupuri apărute la marginea organizațiilor și asociațiilor tradiționale au intuit foloasele pe care le puteau obține din publicitatea asigurată de mass-media, cu condiția ca acțiunile lor să capete un caracter spectaculos. Astfel, s-au creat alianțe între actorii care au înțeles că puterea este dată astăzi de notorietate. Un exemplu ne este furnizat de ceea ce Alain Minc califică, într-un stil pamfletar, drept „Sfânta Alianță dintre judecători și ziariști" (Minc, 2002, p. 196). Debarasată de aspectele sale polemice, teza lui Minc se referă la convergența de interese dintre judecătorii de instrucție și ziariștii de investigație. Și unii, și alții își lărgesc spațiul de libertate în care se mișcă, servindu-se de cutia de rezonanță mediatică și alimentându-se reciproc cu fapte de natură să faciliteze progresul anchetei. Procesul a avut repercusiuni indirecte și pe plan legislativ, în special în ceea ce privește finanțarea partidelor politice și a cheltuielilor electorale ale acestora. În schimb,

consecinţa supărătoare a acestei alianţe *de facto* dintre puterea juridică şi mass-media este supunerea oricărui caz examenului „tribunalului de opinie" înainte chiar ca instrucţia să fi fost dusă până la capăt. Prezumţia de nevinovăţie la care orice acuzat are dreptul înaintea unei eventuale condamnări devine, în aceste condiţii, o garanţie derizorie. Convergenţa intereselor dintre judecători şi ziarişti îşi are propria logică. Pentru a continua să beneficieze de sprijinul mass-media şi de protecţia astfel oferită, magistratul instructor nu poate decât să alimenteze mereu mai mult „maşina mediatică". Pentru a continua să beneficieze de colaborarea binevoitoare a magistratului, ziaristul nu poate decât să reziste cu greu la a da o importanţă exagerată informaţiilor care-i sunt comunicate. Această evoluţie alimentează la rândul ei o revendicare privind transparenţa care, în limite rezonabile, ţine de o concepţie sănătoasă a democraţiei, dar care, în absenţa unor norme deontologice suficiente, îl expune pe cetăţean la linşare morală. Astfel, ne găsim într-o situaţie în care „publicitatea făcută plângerilor penale deschide o dezbatere în faţa opiniei publice înainte de începerea celei mai mici proceduri". Din punct de vedere instituţional, ne-am putea îndrepta astfel către „o societate în care jocurile de puteri şi contraputeri nu s-ar mai exercita între instituţii, ci între cetăţeni" (Minc, 2002, pp. 196-215). Aceasta ar însemna trecerea de la puterea opiniei la tirania ei, asupra căreia ne avertiza Tocqueville.

Democraţie de confruntare şi democraţie de imputare

Pierre Rosanvallon defineşte procesul pe care tocmai l-am evocat drept o trecere de la o „democraţie de confruntare" la o „democraţie de imputare". Democraţia de confruntare este un regim în care competiţia partidelor întreţine o dezbatere publică structurată de programe sau de proiecte. Acest sistem politic este actualmente în criză. Confuzia reperelor dezbaterii politice a făcut posibilă apariţia unei democraţii de imputare în cadrul căreia nu mai sunt judecate

programe sau proiecte, ci persoane; „trecem, astfel, de la un regim politic al responsabilităţii la un regim individual al responsabilităţii" (Rosanvallon, 1977, p. 60). De fapt, este vorba despre o întoarcere la o situaţie veche de două secole, în care gândirea liberală încă nu stabilise clar distincţia dintre judecarea persoanelor şi judecarea politicienilor. Această evoluţie are drept consecinţă „punerea sub analiză permanentă a responsabililor politici" şi are, deci, o foarte mare influenţă asupra situaţiei actuale a elitelor. Influenţa mijloacelor mass-media întăreşte acest „regim de acuzare a persoanelor", dar nu îi dă naştere (*ibidem*, p. 61). În acest context nou, asistăm la un fenomen de „unificare a elitelor" ce rezultă nu dintr-o apropiere a puterii, ci din prăbuşirea structurilor intermediare oferite de sindicalism şi de viaţa asociativă sub toate formele ei. Rezultă un declin al elitelor specializate legate de aceste corpuri intermediare. La aceasta se adaugă faptul că, din punct de vedere istoric, întreg sistemul francez a contribuit la existenţa unei elite unice" (*ibidem*, p. 62). Odată cu sfârşitul Vechiului Regim, evoluţia politică franceză a fost orientată către „o definire raţionalistă a democraţiei". Nu se mai cultivă o concepţie a democraţiei fundamentată pe „confruntarea intereselor" sau pe „negocierea cererilor şi a nevoilor"; lumea înţelege să se bazeze pe „o imagine obiectivă a interesului general", rezultând nu din confruntarea punctelor de vedere, ci din recursul la raţiune. Spre deosebire de concepţia britanică în privinţa democraţiei, bazată pe „expansiunea libertăţilor individuale" şi pe „reprezentarea politică a diferenţelor sociale", modelul republican francez este axat pe un proiect raţionalizator. Iar obiectivul „guvernării raţionale" explică în mare parte „organizarea marilor şcoli" şi, în general, sistemul francez de formare a elitelor (*ibidem*, pp. 62-63). Acest obiectiv al guvernării raţionale justifică tipul de elită care ocupă posturile de conducere ale politicii şi ale economiei, dar ne ajută, de asemenea, să înţelegem de ce această elită face obiectul unei contestări tot mai intense. Ambiţia reformistă nu se poate sprijini, ca altădată, pe voluntarism politic sau tehnocratic. În climatul de suspiciune creat

de „democraţia de imputare", la ora actuală el nu se poate fonda decât pe „capacitatea de a remodela compromisurile sociale" (*ibidem*, p. 65). A contribui la reuşita unei reforme înseamnă, în zilele noastre, nu doar a-i pune la dispoziţie resursele bugetare suficiente, ci a-i da o şansă de izbândă negociind cu succes şi făcând-o acceptată de grupurile interesate. În această privinţă, elitele guvernamentale franceze au fost formate mai defectuos decât cele din alte ţări europene.

Evoluţia raportării la normă

Această interpretare a evoluţiei în curs se poate reclama de la teoria lui David Riesman, aşa cum a expus-o el în *The Lonely Crowd* (1950). Ceea ce oferă Riesman, într-o perspectivă istorică pe termen lung şi acordând o prea mare importanţă variabilei demografice este o teorie a evoluţiei în raport cu norma. În societăţile de tip tradiţional, ordinea socială prezintă o stabilitate relativă. Procesele de socializare au drept efect încercarea de a inculca o supunere cvasiautomată faţă de normele stabilite şi de autorităţile constituite. Este epoca omului aşa-zis *tradition-directed* („cu determinare tradiţională"). Conformitatea sa e dictată de relaţiile de putere „ce există de secole şi pe care succesiunea generaţiilor le-a modificat foarte puţin sau deloc" (Riesman, 1964, p. 32). Odată cu instaurarea modernităţii, apar noi metode educative, ce antrenează interiorizarea controalelor şi a noilor modalităţi de conformitate. Astfel, în secolul al XIX-lea, am remarcat apariţia individului *inner-directed* sau „intro-determinat", care a interiorizat profund o serie de norme de comportament. Pentru acest individ, „sursa determinării este «interioară», în sensul că ea este indusă de timpuriu de cei mai în vârstă şi este orientată spre scopuri generale şi totuşi inevitabile" (*ibidem*, p. 37). Societatea în care trăieşte prezintă „un larg sortiment de finalităţi", dar, odată orientat către anumite scopuri şi spre anumite mijloace de a le realiza, individul nu mai revine deloc asupra acestei orientări. El dă impresia că este condus de o busolă internă. Pe măsură ce controlul

social exercitat de grupul primar este tot mai relaxat, se elaborează, efectiv, „un nou mecanism psihologic adaptat unei societăţi mai deschise", pe care Riesman preferă să-l numească „giroscop psihologic" (*ibidem*, p. 38). Tipul social cel mai reprezentativ pentru intro-determinare este animat de etica protestantă descrisă de Max Weber. Pe măsură ce societatea industrială evoluează către o societate de consum, apare o „nouă clasă de mijloc" hedonistă, mai îndepărtată de valorile tradiţionale, mai puţin pătrunsă de etica muncii şi preocupată mai mult de consum şi de bunăstare. În acest moment, apare individul *other-directed* („extro-determinat"), mult mai atent la aşteptările mediului social în care evoluează şi foarte dependent de el. Acest tip social prezintă un comportament mai gregar şi este puternic influenţat de mijloacele de comunicare în masă. Pentru Riesman,

> ...toţi extro-determinaţii au în comun faptul că atitudinea individului este orientată de contemporanii săi, cei pe care-i cunoaşte personal şi chiar cei pe care nu-i cunoaşte decât indirect, prin intermediul unui prieten sau al mijloacelor de comunicare în masă.

Rezultă din aceasta „o strictă conformitate a comportamentului, nu atât printr-o disciplină conştientă, cât, mai ales, printr-o excepţională sensibilitate la actele şi la dorinţele celorlalţi (*ibidem*, p. 45).

Comparate între ele, cele trei tipuri diferă prin natura sancţionării comportamentului în afara normei. Individul cu determinare tradiţională încearcă un sentiment de ruşine faţă de cei care aşteaptă de la el un comportament admisibil. Individul intro-determinat, subordonat „pilotului său intern", încearcă un sentiment de culpabilitate dacă se îndepărtează de la calea trasată „ca răspuns fie la un impuls personal, fie la vocile fluctuante ale contemporanilor săi". Individul extro-determinat „învaţă să reacţioneze la semnalele" unui mediu social mult mai larg decât acela al părinţilor şi al apropiaţilor săi. Principala sa pârghie psihologică este „o angoasă difuză" faţă de solicitările de tot felul a căror ţintă este (*ibidem*, pp. 49-50). În acest

context nou, instituţiile altădată centrale şi-au pierdut ascendentul asupra individului. Grupul său de apartenenţă devine instanţa cea mai influentă, fapt care duce direct către comunitarism. Diferitele grupuri de faţă se centrează pe apărarea intereselor categoriale. Alegerile politice sunt din ce în ce mai mult nişte compromisuri între diferitele centre de decizie. Elitele conducătoare îşi pierd din putere şi sunt obligate la negocierea unor compromisuri. Grupurile de presiune capătă o influenţă enormă, astfel încât ne putem întreba dacă mai există într-adevăr o clasă conducătoare. Confuzia din structurile puterii contribuie la orientarea indivizilor extro-determinaţi spre o atitudine de consumator. Politica însăşi devine un obiect de consum, iar ideile politice sunt considerate „simple opinii". Individul extro-determinat, „atunci când se ocupă de politică, o face prin intermediul unui grup de presiune", căruia îi încredinţează, pasiv, grija de a-i apăra interesele (*ibidem*, pp. 279-295).

„Revolta" elitelor

Procesul de restructurare a instituţiilor şi a elitelor descris mai sus are un ecou în ultima carte a lui Christopher Lasch, *La Révolte des élites* (1996). Titlul lucrării este voit inspirat din cel al lui Ortega y Gasset, *La Révolte des masses* (1937). Termenul *revoltă* trebuie luat aici în sens ironic. Este vorba despre elite ce refuză să mai joace un rol de autoritate morală şi se „revoltă" faţă de ideea unei astfel de obligaţii. Pentru Lasch, dacă odinioară ordinea socială şi civilizaţia occidentală puteau fi ameninţate de „revolta maselor", în prezent, principalul pericol constă în „revolta elitelor". Pe când scria Ortega, se considera, în general, că elitele culturale au o responsabilitate deosebită, care consta în „asumarea responsabilităţii unor norme obligatorii fără de care civilizaţia e imposibilă". Aceasta presupunea constrângeri, iar elitele „erau în slujba unor idealuri severe", implicau o selecţie riguroasă a scopurilor şi a mijloacelor (Lasch, 1996, p. 38). În zilele noastre, elitele, pătrunse de o sensibilitate

hedonistă „liberal-anarhistă", se văd chemate să „lărgească sfera alegerii personale prin aspecte pe care cea mai mare parte a oamenilor simt nevoia să le acorde orientări morale solide". De aceea, prăpastia dintre noile elite ale puterii, ale bogăției și ale notorietății și masa oamenilor obișnuiți, mult mai atașați de reperele morale tradiționale, care se îndoiesc de influența în creștere a experților, se tot adâncește (*ibidem*, p. 58). Pentru Lasch, aceasta implică necesitatea unei reformulări a însăși ideii de democrație. Ar fi „o greșeală să fundamentăm apărarea democrației pe ficțiunea sentimentală potrivit căreia toți oamenii sunt la fel". De fapt, „oamenii n-au toți aceleași capacități", și trebuie să recunoaștem cu luciditate acest lucru. Așadar, „cetățenia este cea care conferă egalitatea, și nu egalitatea creează dreptul la cetățenie" (*ibidem*, p. 97). Și nici nu este posibil ca democrația să se rezume la o atitudine tolerantă: „în lipsa unor norme comune", toleranța devine indiferență. „Suspendarea oricărei judecăți etice" și trimiterea comodă la „o pluralitate de angajamente etice" au drept consecință faptul că „noi nu mai cerem nimic de la nimeni și nu recunoaștem nimănui dreptul de a pretinde ceva de la noi". Atunci când elitele încetează să se mai considere niște grupuri de influență, are loc o șubrezire socială și o sărăcire a formelor de viață ce rezultă din aceasta.

Capitolul 4

Încercări de tipologie şi abordări empirice

Folosirea foarte frecventă a pluralului noţiunii de *elită* sugerează un ansamblu compozit, alcătuit din grupuri distincte. Apare, aşadar, tentaţia de a formula o definiţie cuprinzătoare, care să ţină cont de toate aspectele obiectului. Astfel, pentru Hans Dreitzel...

> ...o elită este formată din cei care, ocupând poziţiile cele mai proeminente într-un grup, într-o organizaţie sau într-o instituţie, au ajuns la aceste poziţii în principal datorită unei selecţii bazate pe capacităţi personale. Ei au putere sau influenţă graţie rolului legat de poziţia lor. Dincolo de interesele lor de grup, contribuie nemijlocit la menţinerea sau la schimbarea structurii sociale şi a normelor pe care aceasta se bazează. Prestigiul de care se bucură le permite să joace rolul de model, contribuind, împreună cu grupul, la influenţarea normativă a comportamentului altora (Dreitzel, 1962, p. 3).

Evident că o definiţie de acest gen nu face decât să producă din nou o confuzie pe care încerca s-o depăşească şi nu contribuie deloc la clarificarea chestiunilor teoretice şi metodologice care apar. Diversele încercări de a schiţa o tipologie şi lucrările empirice referitoare la obiecte scrupulos delimitate vizează risipirea impresiei de complexitate de nedepăşit lăsată de teoriile cu finalitate generală.

Elita: un obiect socialmente preconstruit

După cum notează Lewandowski (1974), este adevărat că „diversitatea fenomenală" a elitelor pare să se impună oricărui observator. Pentru acest autor, principiul complementarității funcțiilor oricărei societăți nu este totuși suficient pentru a ne face să ne gândim la această diversitate. Pentru a construi un concept științific, nu este de ajuns încercarea de a elimina judecățile de valoare. Astfel, demersul propus de Pareto (a forma „o clasă a celor cu cei mai înalți indici în domeniul în care-și desfășoară activitatea" și a da „acestei clase denumirea de elită") nu are sens decât dacă se poate preciza cum au fost atribuiți acești indici și cum sunt evaluate domeniile de activitate. De exemplu, trebuie selectat „scriitorul de avangardă recunoscut într-un cerc foarte restrâns, membrul Academiei Franceze sau scriitorul cu tirajele cele mai mari"? Cu alte cuvinte, ce grup de referință a fost ales și pe seama cui a fost lăsată grija judecării excelenței? În plus, ce loc trebuie acordat diferitelor domenii? În lipsa unui răspuns, teoretic fundamentat, la chestiunea principiului de notare și la cea a principiului de ponderare a domeniilor de activitate, „elita rămâne un obiect socialmente preconstruit" (*ibidem*, p. 44). Iar când suntem întrebați pe cine să includem acolo, suntem în mod inevitabil puși în fața nevoii de a răspunde la întrebarea: „În funcție de părerea cui?". Ceea ce înseamnă că noțiunea de *elită* trimite la „imaginea socială a elitei".

Așadar, pentru Lewandowski, a studia elita înseamnă a studia simultan „procesul de constituire socială a elitei și rezultatul acestui proces". În această privință, lucrarea sa de referință, *Who's Who in France*, oferă exemplul foarte interesant al unei „aproximări a imaginii sociale a elitei pentru clasa conducătoare" sau, în orice caz, pentru o parte importantă a acesteia (*ibidem*, p. 45). Spre deosebire de *Bottin mondain*, „care caută mai degrabă să adune familiile din

lumea mondenă a înaltei societăţi şi corespunde noţiunii de *grup cu statut deosebit*", *Who's Who* vizează selectarea din toate domeniile...

> ...a celor care fac efectiv ceva, a celor mai buni sau, cel puţin, a celor recunoscuţi ca atare, şi corespunde mai degrabă, în privinţa scopului său, noţiunii paretiene de *elită* (în toate domeniile, indicii cei mai înalţi) (*ibidem*, p. 47).

Un lucru trebuie totuşi subliniat: editorul faimoasei *Who's Who* recunoaşte explicit că „nu face decât să înregistreze o judecată socială preexistentă". Aşa cum se va vedea mai departe, metodologia studiilor despre elită distinge cel mai adesea trei criterii în selectarea unor personalităţi: poziţia, reputaţia şi luarea de decizii. Într-adevăr, putem tria personalităţile în funcţie de poziţia instituţională, dar şi în funcţie de reputaţia puterii pe care o deţin, aşa cum a făcut-o Floyd Hunter (1953), sau studiind influenţa lor asupra unui anumit număr de decizii importante în mai multe domenii, aşa cum a procedat Robert Dahl (1961). Un dicţionar biografic ca *Who's Who* corespunde cu „ceva mai vag, mai apropiat" de definiţia generală a elitei dată de Pareto. În plus, în acest caz, selecţia a fost mult mai empirică. Informaţiile din notiţa respectivă sunt furnizate în mod esenţial chiar de către personalităţile în cauză, ca răspuns la un chestionar trimis de editor. Diversele nomenclaturi şi presa sunt cele care decid cui trebuie trimis chestionarul. Totuşi, doar un mic număr de personalităţi situate „la un înalt nivel de reputaţie" sau în anumite poziţii instituţionale eminente (Senatul, Camera Deputaţilor, Curtea de Conturi, Consiliul de Stat, Institutul etc.) sunt considerate ca „indispensabile", iar dacă personalitatea omite din neglijenţă să răspundă la întrebările chestionarului, editorul redactează el însuşi notiţa respectivă (*ibidem*).

Observăm, aşadar, întreaga ambiguitate a acestui proces. Selecţia din *Who's Who* presupune o „judecată socială preexistentă", dar *Who's Who* se situează în acelaşi timp în amonte şi în aval. El este

utilizatorul datelor, dar şi sursa de informaţie : participă deci la „acest proces de ansamblu de definire socială a elitei" (*ibidem*, pp. 48-49). Diversele sectoare de activitate nu sunt reprezentate în mod egal în *Who's Who*, iar acest fapt corespunde unei disimetrii fundamentale. Agricultura, industria şi comerţul sunt subreprezentate. Ceea ce implică faptul că aici nu figurează persoane din domenii independente de o ierarhie socială. Simpla comparare a indicelui de reprezentare a lumii artistice şi a celui al lumii industriale scoate în evidenţă „caracterul sociologic abstract" al oricărei împărţiri în sectoare de activitate economică ce ar fi separată de indicarea nivelului social în care a fost definită. Un industriaş nu este cel mai îndemânatic dintre muncitori, ci şi proprietarul sau gestionarul unor mijloace de producţie. Invers, un artist nu este nominalizat ca atare decât dacă a reuşit în asemenea măsură încât să încerce să trăiască doar din arta sa. La fel se întâmplă şi în cazul sportivilor, care nu sunt luaţi în considerare decât începând de la un anumit nivel al performanţei şi al reputaţiei. Aşadar, împărţirea în sectoare şi stratificarea nu pot fi considerate două variabile independente (*ibidem*).

Pentru a înţelege evidenta diversitate a categoriilor ce aderă la titlul de *elită* fără a cădea în capcana unei foarte mari diversităţi, putem, bineînţeles, să adoptăm o procedură analitică, dând o serie de definiţii corespunzătoare diferitelor faţete ale obiectului ce trebuie descris.

Elitele: criterii de clasificare

Un astfel de demers a fost cel adoptat de sociologul german Günter Endruweit într-un text de sinteză care se sprijină mai ales pe lucrările lui Urs Jaeggi (1967) şi pe care-l adoptăm aici ca fir conducător (Endruweit, 1998, pp. 245-269). De asemenea, putem distinge elitele purtătoare de valori (*Wertelite*), elitele fondate pe performanţe (*Leisungselite*), elitele create prin poziţionare (*Positionselite*), elitele

puterii (*Machtelite*) şi elitele de funcţie (*Funktionselite*). Fără îndoială că, în studiul grupurilor observabile empiric, aceste diferite elemente de clasificare sunt menite să se combine, să se suprapună sau chiar să se substituie unul altuia. Totuşi, aşa cum vom vedea în continuare, ele capătă semnificaţie şi câştigă în importanţă dacă sunt luate separat tocmai în practica cercetării. Nu este deci lipsit de interes să le trecem în revistă şi să le supunem unei examinări critice.

Elitele purtătoare de valori

Putem vorbi despre o *elită purtătoare de valori* atunci când membrii ei pot fi asociaţi, prin formaţia sau prin activităţile lor, cu valorile dominante ale unei societăţi. Aşadar, după tipul de societate avut în vedere, se va putea vorbi despre un grup religios, despre un grup de personalităţi din lumea culturii, dar şi despre membri ai unor mişcări politice sau sociale. În tot cursul secolului al XIX-lea a persistat concepţia tradiţională a elitei Vechiului Regim. Era, mai ales, concepţia lui Le Play, care nu defineşte elitele („autorităţile sociale") decât făcând referinţă la valorile Vechiului Regim:

> Autorităţile sociale se recunosc, în orice loc ar fi, după aceleaşi caractere. Ele păstrează cu religiozitate cutuma strămoşilor, pentru a o transmite descendenţilor. Sunt legate de muncitorii lor prin relaţii de afecţiune şi respect. În toate ţările şi în toate profesiile, ele nu numai că au aceeaşi practică, dar rezolvă în acelaşi fel chestiunile de principiu care dau prilejul, în zilele noastre, unor nesfârşite discuţii; iar acest acord este el însuşi cel mai sigur criteriu al adevărului (Le Play, 1941, II, p. 15).

În această optică, în opoziţie cu concepţiile saint-simoniene, principala funcţie a elitelor este conservarea şi restaurarea unei ordini sociale stabile, prin repunerea la loc de cinste a valorilor tradiţionale. În aceeaşi epocă, în privinţa republicanilor, accentul era pus pe responsabilitatea elitelor în privinţa educării maselor. Aici, însă, înregistrăm o alunecare de sens a ideii de elită politică spre cea de

elită administrativă, orientată spre servirea eficientă a statului, privit în continuitatea sa. Se consideră că numai elita administrativă poate asigura această continuitate, nu şi cea politică, din cauza instabilităţii politice şi instituţionale şi din lipsa consensului în ceea ce priveşte forma de guvernământ. Această instabilitate are drept consecinţă faptul că elita politică nu poate fi definită prin participarea la guvernare. În schimb, administraţia, prevalându-se de ideologia serviciului public ce o caracterizează, se impune puţin câte puţin ca întruchipare a statului. Această evoluţie a conferit şi ea un prestigiu neegalat elitei intelectuale, dedicată unor valori intens vehiculate (cultura şi inteligenţa) şi care apare ca o formă de elită republicană prin excelenţă, întrucât face obiectul unei selecţii considerate ca democratică, bazată pe concurs, şi îşi asumă o funcţie democratică, respectiv răspândirea culturii (Clifford-Vaughan, 1960, p. 328).

Într-o societate pluralistă şi laică, noţiunea de *elită purtătoare de valori* va putea corespunde pur şi simplu cu ceea ce uzul comun defineşte drept „persoanele cele mai cultivate". Totuşi, slăbiciunea majoră a acestui criteriu constă în faptul că este în mod inextricabil legat de alte criterii, foarte eterogene: autoritatea morală, notorietatea, averea, dar şi capacitatea de coerciţie. În afară de asta, criteriul duce uşor la căutarea - nesociologică sau presociologică - a „celor mai buni", în sensul filosofiei platoniciene. Din acest moment, ne îndepărtăm de orice posibilitate de a prezerva o formă oarecare de neutralitate axiologică: În această privinţă, Endruweit se prevalează de un exemplu în care termenul *elită* este în mod deliberat legat de o judecată de valoare; este vorba despre un text referitor la tentativa unei lovituri de stat antihitleriste din 20 iulie 1944, în care revolta contra lui Hitler este descrisă ca „o revoltă a elitei contra deţinătorului puterii" (Gerstenmaier, 1958, p. 1691). Această formulă îmbină, în mod implicit, mai multe dintre criteriile eterogene mascate de noţiunea de *categorii cultivate* ale unei populaţii. Conjuraţia din 20 iulie grupa, într-adevăr, oameni care beneficiau de o autoritate morală incontestabilă şi oameni - indispensabili în acest gen de

întreprindere - care dispuneau de o capacitate de coerciţie. În afară de aceasta, şi unii, şi alţii deţineau resurse simbolice şi materiale care făceau din ei nişte notabili tipici.

Acest fapt ne aminteşte că valorile deosebit de apreciate într-o societate anume (putere, bogăţie, talent, cultură etc.) nu sunt lipsite de legătură cu tipul de persoane considerate a fi deosebit de apte să conducă societatea. Din acest moment, faptul că cei chemaţi în posturi de conducere sunt şi principalii beneficiari ai ordinii sociale este o consecinţă foarte probabilă a recrutării lor şi ar fi surprinzător dacă aşa ceva nu ar avea loc. Numai că, pe măsură ce timpul trece, elitele se tot succed, iar noile valori, corespunzând unor noi nevoi sociale, capătă prioritate. Odată cu aceasta, procesul de formare a elitelor este dictat de necesitatea de a vedea ajunse în posturi de responsabilitate persoane purtătoare de valori prioritare, cu capacităţi şi atitudini legate de acestea. Aşadar, într-un fel, elitele nu sunt selectate, ci apar dintr-un proces de transformare socială, pe măsură ce noile valori vin să constituie bazele puterii. Procesul de emergenţă a elitelor este universal, deşi poate fi facilitat sau, dimpotrivă, blocat de structura de oportunităţi prevalentă. Evident, această structură nu este neutră, ci constituie ea însăşi o funcţie a distribuţiei valorilor la un moment dat. Sistemele democratice diferă de alte sisteme de guvernare prin faptul că încearcă să reducă ocolişurile inerente structurii de oportunităţi (Eulau, 1976, p. 24).

Elitele fondate pe performanţe

S-a încercat frecvent delimitarea elitelor dându-le o definiţie bazată pe *nivelul de performanţă*, înţelegându-se prin aceasta, cel mai adesea, aptitudinea pentru performanţă, şi nu realizarea efectivă a acesteia (Endruweit, 1998, p. 253). Astfel, ajungem din nou la una dintre cele două definiţii paretiene, fixându-ne ca obiectiv concilierea folosirii pluralului cu un criteriu unificator. Totuşi, problema este aici incomensurabilitatea diferitelor sectoare de activitate şi valorizarea

lor inegală. Aşadar, orice tentativă de clasificare globală ajunge, *nolens volens*, la combinarea unui criteriu de performanţă cu unul de valoare. De asemenea, trebuie notat că anumite sectoare de activitate se pretează mai bine decât altele la operaţiuni de măsurare univocă. Rezultă că elitele sportului (sportivii de înaltă performanţă) sunt cel mai uşor reperabile pe baza exclusivă a performanţelor lor (*ibidem*, p. 254). În alte sectoare de activitate, nivelul performanţei unor membri ai elitei nu este direct măsurabil. El nu poate fi dedus decât din funcţionarea organizaţiei sau a instituţiei în sânul căreia activează aceste persoane. Este de la sine înţeles că nivelul de performanţă al elitelor este relativ şi trebuie deci apreciat în funcţie de epocă şi de context. Aşa cum aminteşte Svalastoga atunci când se referă la situaţiile observate, în unele ţări în curs de dezvoltare, faptul că cineva ştie să citească poate fi considerat drept un criteriu de apartenenţă la elită, atât timp cât aceştia reprezintă mai puţin de 10% din populaţie (Svalastoga, 1969, p. 15).

Elitele create prin poziţie

În ciuda ambiguităţilor create prin interferenţele excelenţei cu preeminenţa, o abordare ispititoare din punct de vedere sociologic este cea care constă în a lua ca punct de plecare al analizei poziţiile dintr-o structură. În felul acesta, sunt puse în evidenţă *elitele create prin poziţie*. Este cazul unei elite definite ca grup, ce ocupă poziţii strategice care-i permit să exercite o influenţă perceptibilă asupra unor procese de luare a deciziilor. Aşadar, poziţia strategică este legată de un statut ce exprimă valoarea care i se atribuie. Simbolurile statutului, prestigiul şi privilegiile devin tot atâtea semne distinctive ale elitei. Bineînţeles, acest mod de definire nu poate rezolva în nici un fel problema relaţiei dintre excelenţă şi preeminenţă, în măsura în care privilegiază de la început preeminenţa. Totuşi, el se pretează cel mai bine abordării modelizatoare sugerate de Lopreato şi Alston, cu referire la opera lui Pareto.

Totuşi, pentru unii autori, un studiu strict descriptiv al elitelor, fundamentat pe poziţie (care nu pare întotdeauna un element pur faptic), nu scapă încorporării unei judecăţi de valoare implicite (Clifford-Vaughan, 1960). Într-adevăr, un asemenea demers se bazează în mod necesar pe supoziţia că elitele pot fi realmente definite în termeni de poziţie, că există adică elite ale puterii care să fie în acelaşi timp nişte aristocraţii ale influenţei, ale bogăţiei şi ale rangului social. Dar o asemenea concepţie nu poate fi considerată drept universală. Într-adevăr, ea predomină în anumite ţări. Puterea antrenează prestigiul, pentru că există un larg consens cu privire la structura politică şi economică, precum şi o completă unanimitate în ceea ce priveşte valorile pe care se bazează acţiunea elitelor instituţionalizate. În alte ţări, dimpotrivă, nu există nici un acord fundamental cu privire la forma de conducere a organizării producţiei. În acest caz, statutul nu antrenează o recunoaştere socială implicită, fie din cauza absenţei încrederii în valorile reprezentate de instituţii, fie din cauza unui scepticism mai general în ceea ce priveşte orice ierarhie stabilită. Într-o societate în care puterea este considerată o sursă de corupţie, deţinătorul puterii poate inspira diverse sentimente (printre care şi frica) dar el nu inspiră respectul şi nu suscită vreun sentiment de legitimitate. Cu toate acestea, subliniază Clifford-Vaughan, prestigiul este, la fel de mult ca puterea, un atribut al oricărei elite, pentru că numai prestigiul poate garanta o adevărată stabilitate. Abordarea aşa-zis „obiectivă" a elitelor implică teza că puterea generează prestigiul. În schimb, această abordare nu ţine cont de situaţiile în care, din motive ce ţin de istorie şi de rolul instituţiilor, elementele puterii şi ale prestigiului sunt separate. Această separare are drept consecinţă o disociere a poziţiei ocupate de apartenenţa la o elită acceptată de colectivitate în ansamblul ei (*ibidem*).

Pentru Clifford-Vaughan, Franţa oferă exemplul potrivit pentru o astfel de disociere. Consecinţele ideologice şi politice pe termen lung ale Revoluţiei Franceze au împiedicat crearea unei elite politice

stabile şi larg recunoscute. Într-un mod mai general, persoanele situate în vârful diverselor ierarhii nu sunt unanim recunoscute ca membri ai unei elite. Clasa politică n-a încetat niciodată să facă obiectul unei neîncrederi destul de larg răspândite. Ierarhia militară şi cea ecleziastică au fost privite multă vreme cu suspiciunea pe care o antrenează ideologia republicană. Elita afacerilor se consideră că se dedă unor activităţi productive, dar puţin respectabile. Nici o valoare nu este universal acceptată, nici o funcţie nu este considerată a fi în afara discuţiei ca preeminentă, nici un statut nu garantează recunoaşterea generală. Dezbaterea asupra acestui subiect nu încetează să fie reluată. Într-un asemenea caz, elitele pot fi cu greu definite prin poziţiile pe care le ocupă în ierarhii. În Franţa, tentaţia de a înlocui descrierea elitelor recunoscute cu o căutare neîncetată a unora demne de acest nume rămâne mare. Parabola lui Saint-Simon este tipică pentru atitudinea care constă în a opune elitele „veritabile" celor „aparente". Elitele aparente sunt definite prin criterii obiective de poziţionare, în vreme ce elitele considerate a fi reale sunt cele care îndeplinesc funcţii esenţiale. În cazul Franţei, poate fi susţinută ideea că reticenţa admiterii poziţiei drept criteriu de apartenenţă la o elită este o consecinţă îndepărtată a Revoluţiei Franceze, care n-a însemnat o simplă accelerare a circulaţiei elitelor, ci o adevărată substituţie a acestora. În acest proces, s-a dovedit a fi importantă nu atât schimbarea compoziţiei sociale a elitelor, cât modificarea scării de valori şi a funcţiilor îndeplinite. Cu toate acestea, ierarhia modernă a valorilor şi a funcţiilor nu s-a substituit complet celei vechi. În ciuda tentativei napoleoniene de sinteză, cele două concepţii nu s-au amalgamat niciodată într-un compromis durabil şi au rămas în competiţia pentru recunoaşterea socială. Aşadar, trăim într-o societate în care activităţile şi atribuţiile elitelor se pretează la controverse mai mult decât compoziţia lor.

Elitele puterii

O dimensiune care se impune spiritului atunci când se încearcă o clasificare a elitelor este cea a puterii. Astfel, va apărea tentaţia de a vorbi despre *elitele puterii* fără să se adopte în mod necesar teza lui Charles Wright Mills despre solidaritatea *de facto* a diferitelor elite (politice, economice sau militare), unite de participarea lor directă sau indirectă la puterea guvernamentală (1969). Folosirea pluralului este justificată în acest caz de ambiguitatea noţiunii de *putere*. Într-adevăr, putem – şi trebuie – să distingem, împreună cu François Chazel, o putere relaţională şi una substanţialistă (Chazel, 1992, p. 199). Puterea de tip relaţional se exercită mai întâi într-o situaţie de interacţiune ce introduce o asimetrie relaţională, dar ea depăşeşte apoi cadrul relaţiei iniţiale, pentru a suscita, în forme mai complexe de acţiune organizată, „o dependenţă reciprocă şi dezechilibrată a actorilor" (Friedberg, 1993, p. 116). Atunci când asimetria se înscrie în timp şi în spaţiu, ea devine sursa unei puteri substanţialiste, adică tranzitive : o putere ce se poate transmite de la un eşalon la altul al unui aparat administrativ sau de la un punct la altul al unui teritoriu. Elitele, definite prin putere, apar mai întâi ca nişte grupuri capabile să exercite cu succes o putere substanţialistă : pur şi simplu, ele deţin pârghiile de comandă. Dar membrii elitelor respective pot fi, de asemenea, caracterizaţi printr-un avantaj strategic dobândit sau transmis : cel de a se putea afirma şi de a-şi impune voinţa în contexte relaţionale diverse. De altfel, teza lui Charles Wright Mills despre coeziunea relativă a conceptului *power elite* se bazează, în parte, pe exerciţiul combinat al celor două forme de putere. Într-un mod mai general, distincţia dintre puterea relaţională şi cea substanţialistă trimite la opoziţia dintre mecanismele formale şi informale în diferite tipuri de acţiune organizată. Deţinătorii unei puteri substanţialiste de necontestat sunt membrii unei elite instituite, al cărei statut este fondat pe criterii formale. Beneficiarii unei puteri relaţionale

pot încerca să se impună, la modul informal, ca membri ai unei contra-elite sau ai unei elite aflate în ascensiune. Când reuşesc să-şi consolideze poziţia, puterea lor se afirmă într-un mod din ce în ce mai formal şi capătă puţin câte puţin caracteristicile unei puteri substanţialiste.

Unii istorici leagă apariţia progresivă a unei elite a puterii specifice, în ordinea politicului, de procesul istoric al edificării statului-naţiune. La origine, în secolul al XVIII-lea, „noţiunea abstractă, impersonală de *stat*" nu există decât într-un mod foarte limitat, „serviciul adus statului" identificându-se pe atunci, cel mai adesea, cu „slujirea unei dinastii". Personalităţile conducătoare care susţineau dinastiile în timpul unor crize politice „făceau din creşterea puterii statale cauza lor personală" (Reinhard, 1996, p. 9). Sunt persoane pe care putem să ne punem de acord să le numim „elite ale puterii". Orientarea lor este exclusiv politică, dar ele nu pot fi definite printr-o „poziţie oferită în sânul unui sistem politic". Funcţiile lor evoluează pe măsură ce aparatul de stat se consolidează. Aceste persoane „pot proveni din pături superioare ale ierarhiei averilor, ale ierarhiei prestigiului sau din amândouă". Totuşi, cel mai adesea, tocmai „serviciile aduse suveranului şi statului sunt cele care stau la baza averii şi a prestigiului acestor oameni" (*ibidem*, p. 10). Există, bineînţeles, şi alte elite în societate (economice, religioase şi intelectuale), dar elita puterii îşi păstrează specificitatea ei în ordinea politicului.

Pentru studierea elitelor politice considerate ca „elite ale puterii", Lasswell sugerează adoptarea postulatului potrivit căruia orice actor social în interacţiune cu alţii caută să maximalizeze, prin acţiunea lui sau prin practici instituţionale, rezultatele valorizate (*value outcomes*). Pentru necesităţile analizei, Lasswell distinge opt categorii de rezultate valorizate care pot intra în discuţie : rezultatele acţiunilor în termeni de putere, cultură, bogăţie, bunăstare, calificări, afecţiune, respect şi rigoare morală (Lasswell, 1965, p. 8). Întrucât elitele sunt caracterizate ca grupuri influente, s-ar putea distinge niveluri de influenţă

diferite în raport cu fiecare categorie de rezultate valorizate. Totuşi, potrivit lui Lasswell, putem face, fără prea multe riscuri, o „ipoteză de aglutinare", ceea ce înseamnă că o persoană care ocupă o poziţie la vârf în raport cu una dintre valori are serioase şanse să ocupe o poziţie la fel de favorabilă în raport cu alte valori. Elita puterii, ca şi celelalte elite, are un important potenţial de influenţă. În schimb, ceea ce o distinge de celelelalte elite e faptul că ea dispune de sancţiuni specifice, bazate pe monopolul violenţei legitime. Dar, acest potenţial de influenţă depăşeşte întotdeauna limitele domeniului valorizat luat în considerare. La fel stau lucrurile în ce priveşte orice altă elită. Elita averii, de exemplu, dispune de posibilităţi de influenţă care depăşesc limitele domeniului vieţii economice. Diferitele valori evidenţiate de Lasswell pot juca un rol important atunci când ne punem întrebări asupra apartenenţei de clasă a elitelor politice. Un rezultat frecvent al cercetărilor efectuate asupra elitelor este că deţinătorii posturilor administrative celor mai înalte şi liderii politici de nivel înalt au fost expuşi în cursul anilor de formaţie „culturii de clasă" a elitei puterii. Acest rezultat este supus unor diferite interpretări, pentru că nu este luată în discuţie întotdeauna aceeaşi valoare. De exemplu, a fi descendentul unei vechi familii aristocratice nu înseamnă – sau nu înseamnă neapărat – că eşti descendentul unei familii bogate. De fapt, observă Lasswell, ambiţia a numeroşi lideri politici pare să fi fost stimulată de un decalaj între statutul lor de membri ai unei familii cu renume şi resursele materiale de care dispuneau. În felul acesta, traiectoria lor era dominată de o tensiune între valoarea „respect", datorată prestigiului originilor lor, şi valoarea „bogăţie materială", care putea fi considerată cel mult ca un scop ce urma să fie atins (*ibidem*, p. 13). Printre factorii contextuali care trebuie luaţi în considerare pentru a-i repera pe membrii actuali sau potenţiali ai elitei, trebuie amintită şi noţiunea de *criză*. Atunci când o criză, de orice natură ar fi ea, afectează corpul social, anumite grupuri reacţionează mai eficient decât altele, pentru că scara de valori, precum şi formaţia lor, le predispun în mod expres la înfruntarea

situaţiei astfel create. Acesta poate fi momentul emergenţei unei noi elite, care tinde s-o înlocuiască pe cea care a reacţionat mai puţin viguros sau mai puţin adecvat (*ibidem*, p. 15).

Elitele funcţiei

Aşa cum observa Endruweit, noţiunea de *elită a funcţiei* este strâns legată de conceptul de *elită a puterii* (Endruweit, 1998, p. 258). Puterea, oricare ar fi accepţia acestui termen, este cea care permite exercitarea unei influenţe asupra desfăşurării evenimentelor. Cine nu exercită influenţă nu dispune decât de aparenţa puterii. Or, în fiecare domeniu de activitate, nişte persoane exercită o influenţă decisivă asupra proceselor sociale în curs. Îi putem clasifica aici pe membrii unei elite după funcţia pe care şi-o asumă şi care le permite exercitarea acestei influenţe. Aşadar, e suficient să ne întrebăm pe ce se bazează puterea lor şi în ce scop este utilizată pentru a ajunge la diferite domenii funcţionale care definesc elitele funcţiei. Printre acestea, unii autori disting în mod special *elitele reprezentării*. Îndatorirea lor fundamentală o reprezintă dorinţele şi aspiraţiile anumitor grupuri (Schluchter, 1963, p. 255). Este vorba despre îndeplinirea unei funcţii, dar a uneia de tip special. Într-adevăr, de la o elită de reprezentare se aşteaptă să scoată la lumină interesele latente ale unui grup, să contribuie la formularea lor în mod coerent şi să obţină din asta un proiect politic realizabil. Între elita de reprezentare şi grupul al cărui purtător de cuvânt este se instaurează o legătură ce comportă un element utilitarist, dar şi o componentă emoţională pronunţată (*ibidem*).

În cursul anilor '60, Nicole Delruelle-Vosswinkel a efectuat în Belgia un studiu asupra celor pe care îi numea „notabili" şi asupra accesului la „notabilitate", privit din perspectiva mobilităţii sociale. Autorul evită încă de la început conceptul de *elită*, pe care îl considera prea vag (Delruelle-Vosswinkel, 1972, p. 6), dar notabilii despre care este vorba corespund unei elite „prin funcţie" (*ibidem*,

p. 280). Aproximativ 60% dintre notabilii anchetei exercitau în acel moment o funcţie de o importanţă mai mult sau mai puţin echivalentă cu cea a tatălui lor, în acelaşi sector de activitate sau în altul. Dimpotrivă, circa 40% dintre ei cunoscuseră propria ascensiune socială, funcţia lor fiind mai importantă decât cea a tatălui. Aceste categorii de notabili sunt foarte diferit reprezentate, în funcţie de sectorul de activitate. În mediile economice (mari întreprinderi, bănci, holdinguri, societăţi financiare), avem de-a face cu o ierarhie pe care autorul o califică drept „plutocratică", în care ascendenţa familială joacă un rol important prin transmiterea proprietăţii. Totuşi, această ierarhie bazată pe avere şi pe legăturile familiale se juxtapune unei ierarhii de manageri mai deschise (*ibidem*, p. 279). În magistratură şi diplomaţie, în artele frumoase, în profesiunile liberale şi, într-o oarecare măsură, fundamentată mai ales în învăţământul superior, prevalează o logică de reproducere bazată îndeosebi pe o tradiţie familială. Alte sectoare de activitate sunt mai deschise la mobilitatea inter- şi intragenerațională : este cazul administraţiei publice, al organismelor parastatale, al partidelor politice, al organizaţiilor sindicale şi al clerului (*ibidem*, p. 280). Spre deosebire de Lewandowski, Nicole Delruelle-Vosswinkel n-a utilizat *Who's Who* decât într-un mod cu totul marginal. Întrucât interesul ei era centrat pe modul în care „indivizii îşi repartizează, în structura formală, rolurile oferite de societate" (*ibidem*, p. 108), lista personalităţilor ce urmau să fie supuse anchetei a fost stabilită începând cu nomenclatoare ce utilizează criterii obiective, cum ar fi *Anuarul administrativ şi judiciar al Belgiei*, *Le Moniteur* (adică *Monitorul Oficial* din Belgia), publicaţia *Memento des valeurs boursières*, anuarele partidelor politice şi ale organizaţiilor sindicale, programul Ministerului Apărării Naţionale şi anuarul avocaţilor (*ibidem*, pp. 108-111).

Aşa cum s-a specificat mai sus, abia în practica cercetării empirice aceste diferite criterii evocate pe scurt îşi capătă adevărata lor semnificaţie strategică. Termenul *elită*, utilizat la singular sau la plural, n-are cum să nu ne pună în faţa câtorva chestiuni foarte

generale referitoare la persoanele sau la grupurile care le înlocuiesc pe toate celelalte în materie de putere, influenţă sau notorietate. Iar aceasta nu poate decât să ne aducă o dată în plus la relaţiile dintre excelenţă şi preeminenţă. Dar odată ce am luat hotărârea de a rezolva problemele concrete ale cercetării, putem fi tentaţi să alegem o caracteristică sau alta a grupului avut în vedere, mai pertinentă poate în privinţa problemei puse în discuţie. Dacă, de exemplu, efectuăm o cercetare asupra importanţei universalismului sau a particularismului în orientarea valorilor unei societăţi date, ne putem concentra atenţia asupra unei elite în calitatea ei de categorie purtătoare de valori. De asemenea, putem fi aduşi în situaţia de a privilegia un criteriu particular de identificare, în funcţie de materialul de cercetare cu care lucrăm. Atunci când nu dispunem decât de date statistice obţinute în alte scopuri decât cele ale cercetării, suntem în mod firesc puşi în situaţia de a privilegia noţiunea de *elită a poziţiei*, pentru că ea este cea care se acordă cel mai bine cu elementele de informaţie accesibile.

Dimensiunile pertinente de analiză

Dincolo de criteriile de clasificare trecute în revistă, apare necesitatea de a defini nişte dimensiuni care pot constitui axele analizei sociologice.

Baza conceptuală a lui Anthony Giddens

Potrivit lui Anthony Giddens, există trei dimensiuni elementare ce trebuie luate în consideraţie : recrutarea pentru posturile ocupate de elite, structura grupurilor ce aparţin elitei şi împărţirea puterii între membrii acesteia (Giddens, 1990). Modul de recrutare poate varia în funcţie de dimensiunea *deschiderii/închiderii*. Procedura de recrutare poate atrage persoane din diferite medii socioeconomice sau, dimpotrivă, se poate limita la persoane provenind din clasele privilegiate

ale populaţiei. Totuşi, chiar şi în cazul unei recrutări relativ închise, există căi tipice de mobilitate în sânul claselor privilegiate. Fiind vorba despre structura elitelor, putem fi interesaţi de *nivelul de integrare socială*, dar şi de *cel de integrare morală*. Prin integrare morală trebuie înţeleasă măsura în care membrii elitei au idei şi concepţii morale comune, precum şi sentimentul unei solidarităţi care-i uneşte. Integrarea socială se bazează pe natura şi pe frecvenţa relaţiilor şi contactelor sociale dintre diferitele grupuri aparţinând elitei. Aceste contacte pot lua diverse forme, inclusiv existenţa unor relaţii personale, apariţia relaţiilor de prietenie sau căsătoriile între membrii diferitelor grupuri aparţinând elitei. În cea mai mare parte dintre cazuri, integrarea morală şi cea socială merg mână în mână, una întărind-o pe cealaltă. Totuşi, nu este întotdeauna aşa. Ne putem imagina o elită omogenă din punct de vedere moral care poate să nu constituie un segment social foarte integrat. Cu toate acestea, în general, putem vorbi fără nici o grijă despre o integrare a elitei slabă, sau puternică, fără specificare. În ceea ce priveşte împărţirea puterii, sunt două chestiuni care trebuie să ne reţină atenţia : pe de o parte, difuzarea puterii în societate şi măsura în care este concentrată puterea efectivă între membrii elitei, iar pe de altă parte, specificitatea puterii exercitate de elită (cu alte cuvinte, gama chestiunilor asupra cărora puterea elitei se poate exercita în mod efectiv). În societăţile moderne, puterea elitelor este în general limitată, prin definirea strictă a domeniilor în care aceasta se poate exercita.

Combinând dimensiunile menţionate, Giddens ajunge la o tipologie care poate servi drept cadru conceptual pentru studierea elitelor. În opinia sa, o elită *uniformă* este una care combină o procedură de recrutare relativ închisă, cu o mare densitate de contacte în cadrul ei. Cele două dimensiuni nu sunt independente una de cealaltă. Într-adevăr, sistemul de recrutare relativ închis comportă o mare probabilitate de inducere a unui proces de socializare coerent, ce are ca rezultat un grad înalt de integrare a elitei. Există totuşi şi cazuri în care un sistem de recrutare relativ închis nu antrenează un grad

înalt de integrare. Este ceea ce Giddens numeşte o elită *instituită*. Când sistemul de recrutare este deschis, putem fi confruntaţi cu o elită puternic integrată - o elită *solidară*, potrivit lui Giddens - sau cu o elită slab integrată: o elită *abstractă*, în termenii autorului. Elita abstractă corespunde imaginii pe care o prezintă teoreticienii pluralismului elitelor în legătură cu societăţile occidentale. Elita solidară se întâlneşte în ţările guvernate după un model autoritar sau totalitar, în care partidul aflat la putere asigură accesul la elită unor membri ai categoriilor sociale inferioare, stimulând în acelaşi timp un grad înalt de integrare morală şi socială. Acesta a fost cazul regimului sovietic. O altă tipologie utilă pentru analiza noastră poate fi obţinută prin combinarea difuzării puterii (centralizată sau difuză) cu domeniul său de aplicare (restrâns la anumite domenii). Pentru Giddens, exerciţiul puterii este *autocratic* atunci când este centralizat şi nu este limitat în posibilităţile sale de aplicare; este *oligarhic* atunci când rămâne centralizat, dar supus unor limitări de aplicare. Exerciţiul puterii este doar *hegemonic* atunci când domeniul său de aplicare rămâne larg, dar este supus unor restricţii impuse „de jos". În sfârşit, putem vorbi despre exerciţiul *democratic* al puterii, atunci când puterea elitei este limitată în două moduri: ea este larg difuzată în corpul social şi supusă unor reguli ce definesc strict domeniul său de aplicare.

Aceste dimensiuni analitice, subliniază Giddens, nu constituie o teorie, ci o bază conceptuală pentru a analiza chestiunile ţinând de teoria elitelor. Astfel, teza „managerială" a descompunerii clasei conducătoare capitaliste, prin separarea progresivă a proprietăţii asupra mijloacelor de producţie şi a controlului efectiv asupra acestor mijloace de producţie, a putut fi examinată în mod util din perspectiva celor trei dimensiuni indicate mai sus: recrutarea, structura şi puterea. Mai întâi, emergenţa managerilor ca segment particular al elitei economice a putut fi asociată cu unele modificări în privinţa canalelor şi ritmurilor de mobilitate socială. Împrumutând această idee de la Dahrendorf, Giddens arată că există două moduri de

recrutare a managerilor moderni şi că acestea diferă radical de ceea ce se putea observa în secolul al XIX-lea, în perioada capitaliştilor-proprietari şi a moştenitorilor acestora. Primul dintre aceste moduri de recrutare este calea carierei birocratice. Cel de-al doilea este ajungerea în posturi de responsabilitate prin studii superioare : formare specializată sau studii universitare. Această modalitate de ascensiune socială poate fi, la rândul său, asociată cu un sistem mai deschis de mobilitate intergenerațională. În al doilea rând, emergența sistemului managerial a generat un element de tensiune în rândurile elitei economice. Apariția unei funcții manageriale specifice – şi, deci, a unor roluri distincte în fruntea întreprinderilor – a introdus o diferențiere a scărilor de valori în viața economică. Productivitatea şi eficacitatea se deosebesc de preocuparea față de profit. Uneori, disocierea proprietății şi a controlului a fost asimilată cu o creştere a gradului de centralizare a puterii economice. Dar, din această evoluție, s-a tras şi concluzia că elitele economice sunt acum în situația de a putea influența deciziile politice şi de a le controla direct sau indirect. Totuşi cercetătorii şi-au dat seama că, dacă elementul managerial dispune efectiv de o putere într-adevăr reală în sfera economică, capacitatea lui de influență este limitată de noile prerogative ale elitei politice, care-şi extinde progresiv controlul asupra activităților economice. În afară de aceasta, elita economică nu este nici pe departe singurul grup ce caută să exercite o influență asupra deciziilor politice şi care este în măsură să facă acest lucru (Giddens, 1990, p. 356).

Cadrul de referință al lui G. Lowell Field şi al lui John Higley

G. Lowell şi John Higley au pus în evidență, în 1980, două dimensiuni de bază referitoare la structura şi funcționarea elitelor : gradul de integrare structurală şi gradul de consens în privința valorilor. Prin *integrare structurală*, ei înțeleg nivelul relativ de integrare a

reţelelor de comunicaţie şi a celor de influenţă formale şi informale între persoane, grupuri şi facţiuni ale unei elite naţionale. *Consensul de valori* implică un acord relativ, cuprinzând regulile şi codurile de conduită politică formale şi informale, precum şi acordul asupra valorii instituţiilor politice existente. Servindu-se de aceste două dimensiuni şi bazându-se mai ales pe lucrările lui Sartori, autorii disting trei configuraţii importante de elite naţionale: elitele dezbinate, cele unificate consensual şi cele unificate ideologic.

Elitele dezbinate funcţionează într-o situaţie de integrare structurală şi de minim consens în privinţa valorilor. Reţelele de comunicare şi de influenţă nu depăşesc liniile de demarcaţie dintre diferitele facţiuni. Există un dezacord în privinţa regulilor jocului şi a valorilor instituţiilor. Prin urmare, elitele tind să se suspecteze unele pe altele şi se angajează fără restricţii în lupta pentru dominaţie. Concepţia despre viaţa politică este cea a „politicii ca formă a războiului" (*politics-as-war*), aşa cum afirmă Sartori (1987, p. 224). Se poate vorbi despre *elite unite consensual* atunci când integrarea structurală este cuprinzătoare: reţelele de comunicare şi de influenţă care se suprapun şi se articulează (*overlapping and interconnected*) cuprind toate fracţiunile elitei, când niciuna dintre facţiuni nu domină aceste reţele. Consensul în privinţa valorilor este maximal: dacă diferitele fracţiuni se opun sistematic şi public unele altora în privinţa unor chestiuni de politică şi de ideologie, avem un consens subiacent asupra „regulilor jocului" şi a valorii instituţiilor politice existente. În acest sens, diferitele fracţiuni intră în competiţie pe baza unui spirit partizan moderat şi cooperează tacit pentru a rezolva probleme deosebit de explozive şi pentru a limita conflictele. Concepţia politicii rezultante este cea a unei „politici ca negociere" sau *politics as bargaining* (Sartori, 1987, p. 224). *Elitele unificate ideologic* funcţionează într-un context destul de diferit. Reţelele de comunicaţie şi de influenţă cuprind toate facţiunile elitei, dar sunt puternic centralizate şi organizate de către o facţiune dominantă şi de partidul sau curentul pe care-l dirijează. Consensul valorilor este, de asemenea, maximal,

în sensul că fracţiunile aflate în confruntare nu exprimă public nici un dezacord politic sau ideologic important ci, dimpotrivă, îşi formulează declaraţiile publice în conformitate cu o ideologie unică, ale cărei implicaţii politice sunt elaborate oficial de către pătura superioară a fracţiunii dominante. În consecinţă, diversele fracţiuni ale elitei manifestă public o unitate ideologică monolitică (Field *et. al*, 1990, pp. 154-155). Aceste trei configuraţii trebuie înţelese ca trei tipuri pure destinate să servească drept puncte de reper pentru analiză. De fapt, elitele naţionale empiric observabile, cu toate că tind să se grupeze în jurul a trei forme distincte, pot fi clasificate după un continuum mergând de la extrema dezbinare la monolitismul extrem. De la situaţii de genul celei din Liban până la cele de unificare consensuală de tip suedez, unificarea ideologică este reprezentată de statele totalitare (*ibidem*, p. 155).

Interesul major al configuraţiilor propuse de Field şi Higley este că ele pot fi puse în raport cu tipuri de regimuri politice. În această privinţă, autorii fac deosebirea între regimurile politice stabile şi cele instabile. Pentru nevoile analizei, ei nu consideră drept *regimuri instabile* decât cazurile extreme de instabilitate în care aceasta se manifestă prin lovituri de stat sau prin tentative de acest gen. În această privinţă, un anumit număr de ţări din America Latină sunt sau au fost cazuri-şcoală. De asemenea, putem considera instabile regimurile în care posibilitatea unei lovituri de stat este apreciată drept plauzibilă şi planează ca o ameninţare reală asupra instituţiilor. Regimurile politice în care acest gen de eveniment nu este considerat posibil pot fi socotite regimuri stabile. Totuşi, putem distinge două tipuri de regimuri stabile: regimurile stabile reprezentative şi regimurile stabile nereprezentative. *Regimurile stabile reprezentative* sunt cele în care elitele politice se află în competiţie deschisă şi legală pentru exercitarea puterii. Putem asista la o alternanţă a majorităţilor sau la coaliţii guvernamentale, dar regimul rămâne stabil. *Regimurile stabile nereprezentative* pot avea sau nu instituţii politice de tip reprezentativ, dar în care politica nu este

practicată în mod activ. Aici pot avea loc şi alegeri periodice, dar ele nu fac obiectul unei competiţii reale, iar rezultatul lor nu are o concretă influenţă politică. Puterea executivă este exercitată în secretul deliberărilor unui mic grup de conducători ai regimului. Odată formulate aceste consideraţii, putem asocia fiecare configuraţie a elitelor naţionale unui anumit tip de regim. Elita dezbinată trebuie asociată unui regim instabil, cea unificată consensual - unui regim reprezentativ stabil, iar cea unificată ideologic - unui regim nereprezentativ stabil.

Elitele cu orientare locală sau cosmopolită

La originea dihotomiei local/cosmopolit s-au aflat cercetările întreprinse sub conducerea lui Robert Merton la Rovere, un mic orăşel de 11.000 de locuitori, situat pe coasta estică a Statelor Unite. Cercetările aveau ca obiect rolul jucat de mijloacele de comunicare în masă în modalităţile de influenţare interpersonală. Era vorba, în special, despre descoperirea funcţiilor îndeplinite de un săptămânal naţional faţă de diverse categorii de cititori. S-a observat repede că revista respectivă era utilizată în moduri foarte diferite de categoriile de persoane ce beneficiau de diverse niveluri de influenţă în sânul comunităţii lor (Merton, 1968, p. 441). Aceasta a dus la clasica discriminare dintre elitele cu orientare „locală" şi cele cu orientare „cosmopolită". Aşa cum arată Merton, aceşti termeni nu se referă câtuşi de puţin la zone geografice de influenţă, ci la moduri de orientare înspre propria comunitate. Liderului „local" sau localist îi este propriu patriotismul local. Interesele lui sunt limitate la cele ale localităţii sale, el preocupându-se esenţialmente de problemele locale şi neacordând nici o atenţie celor naţionale sau internaţionale. La polul opus se află tipul „cosmopolit", care, deşi nu manifestă dezinteres faţă de propria comunitate, asupra căreia exercită chiar o

anumită influenţă, nu încetează să situeze problemele locale în contextul mai larg al societăţii globale (*ibidem*, p. 447).

Sociabilităţi contrastante şi moduri de influenţă

Liderii „locali" şi cei „cosmopoliţi" diferă în mod semnificativ în ceea ce priveşte raportul pe care îl au cu oraşul lor de reşedinţă. Cel mai adesea, localiştii s-au născut acolo unde locuiesc şi au legături foarte puternice cu zona lor de origine ; cu greu îşi pot imagina să trăiască în alte locuri. Dimpotrivă, cosmopoliţii sunt mai mobili. Ei îşi consideră localitatea de reşedinţă nimic mai mult decât o chestiune de convenienţă. Formele de sociabilitate ale unora şi ale altora prezintă un contrast marcat. Localiştii caută contactul cu cât mai mulţi oameni posibil, într-o manieră puţin selectivă ; pentru ei, este clar că „numărul contează". Sunt foarte sensibili la funcţia instrumentală a contactelor ; în ochii lor, acestea constituie o resursă potenţială şi, cu cât sunt mai numeroase şi mai variate, cu atât e mai bine. Cosmopoliţii sunt mai selectivi în relaţiile lor. Şi ei sunt foarte conştienţi de valoarea relaţiilor, dar, în general, sunt de părere că *tipul* de persoane pe care le cunosc este mai important decât numărul lor. Din acest punct de vedere, notează Merton, „localiştii sunt cantitativişti", în vreme ce cosmopoliţii sunt calitativişti, (*ibidem*, p. 451). Cele două categorii de lideri (localiştii şi cosmopoliţii) sunt mai angajaţi în viaţa asociativă decât media concetăţenilor lor. Spre deosebire de localişti, cosmopoliţii pun un preţ mai mare pe canalele organizaţionale decât pe contactele personale în exercitarea influenţei lor. Localiştii şi cosmopoliţii nu aderă la aceleaşi tipuri de asocieri. Primii aderă mai degrabă la asocieri a căror raţiune este facilitarea de contacte (Rotary Club, Lions'Club, Kiwanis), pe când cosmopoliţii tind să se afilieze unor asocieri centrate pe exercitarea unei activităţi care solicită punerea în aplicare a unei calificări deosebite : asociaţii profesionale, societăţi savante etc. Un contrast analog apare şi în exercitarea mandatelor publice. Localiştii ocupă cu prioritate

posturi „politice", care pot fi obţinute graţie relaţiilor, în vreme ce cosmopoliţii se orientează cu predilecţie spre participarea în comisii specializate, în cadrul cărora trebuie să facă dovada calităţilor cerute de o expertiză specifică: organisme care gestionează probleme legate de sănătate, de locuinţe, de educaţie etc. Astfel, pentru Merton este clar faptul că participarea la viaţa asociativă are o funcţie diferită pentru cele două categorii de elite: pentru localişti, diversele asociaţii şi organizaţii sunt, înainte de toate, suporturi ale unor relaţii sociale; pentru cosmopoliţi, ele oferă, în principal, ocazia de a-şi pune în valoare cunoştinţele şi competenţele (*ibidem*, p. 453).

Influenţa elitelor localiste se exercită în mod diferit faţă de cea a elitelor cosmopolite. Primele se bazează „pe o întinsă reţea de relaţii personale". Influenţa lor este fundamentată „mai puţin pe *ce* cunosc decât pe *cine* cunosc (*„not so much on what they know but on whom they know*"). Dimpotrivă, cosmopoliţii îşi fundamentează influenţa pe prestigiul pe care li-l asigură performanţele şi competenţele. Pentru aceştia din urmă, relaţiile sunt nu atât rezultatul influenţei lor, cât instrumentul acesteia (*ibidem*, p. 454). Diferitele moduri de influenţare exercitate de localişti şi de cosmopoliţi nu pot fi considerate pur şi simplu consecinţele nivelului de studii sau ale statutului profesional diferit. Ele contribuie la marcarea specificităţilor influenţelor exercitate, dar nu constituie sursa lor. Este decisiv felul de a recurge la statut, şi nu aspectul formal al acestuia (*ibidem*, p. 456). Potrivit formulei mertoniene, cosmopolitul îşi exercită influenţa „pentru că ştie" (*because he knows*), pe când localistul o face „pentru că înţelege" (*because he understands*). Asta înseamnă că ne adresăm primului pentru că îi apreciem experienţa şi competenţele specializate, dar ne încredem mai mult în cel de-al doilea în privinţa cunoaşterii intime a mediului şi a aptitudinilor sale de a aprecia reacţiile unora sau ale altora faţă de o acţiune pe care avem de gând s-o întreprindem (*ibidem*, p. 457).

În cursul studiului condus de Merton la Rovere, cercetătorii s-au străduit să localizeze elitele (adică persoanele ce exercită un maximum

de influenţă asupra concetăţenilor lor) procedând într-o manieră „încrucişată", astfel încât să dispună de evaluări reciproce. Astfel, subiecţii au fost situaţi într-o „structură de influenţă" şi împărţiţi în trei categorii : factorii de influenţă de prim rang (citaţi de cel puţin 15% dintre subiecţi), cei de rang mijlociu (pe care-i citează între 5% şi 14% dintre subiecţi) şi cei de rang inferior (citaţi de mai puţin de 5% dintre subiecţi). La diferitele niveluri ale acestei structuri de influenţă, există un acord larg în privinţa persoanelor situate în vârful structurii : factorii de influenţare de prim rang (*top influentials*). În mare, sunt prezentate ca fiind influente aceleaşi persoane, indiferent de poziţia în structura de influenţă a celor care fac aprecierea (*ibidem*, p. 464).

Influenţă monomorfă şi influenţă polimorfă

Merton operează o distincţie între persoanele ce exercită o influenţă monomorfă şi cele care exercită o influenţă polimorfă. Primele sunt considerate experte într-un domeniu particular. Influenţa lor se exercită, într-o manieră monomorfă, în domeniul considerat a fi câmpul lor de expertiză şi nu se propagă în alte sectoare ce necesită luări de decizii. Cele din a doua categorie beneficiază mai clar de „transferuri de prestigiu" de la un domeniu la altul şi exercită o influenţă „polimorfă" mai difuză (*ibidem*, p. 468). Datele cercetării întreprinse la Rovere sugerează că liderii localişti sunt mai frecvent factori de influenţă polimorfi, în vreme ce liderii cosmopoliţi aparţin, mai adesea, tipului monomorf. Influenţa elitelor localiste, bazată în mare măsură pe o reţea de relaţii personale, ar avea tendinţa să se propage de la un domeniu la altul şi să se ramifice în diverse sfere de influenţă. Dimpotrivă influenţa elitelor cosmopolite, fundamentată pe competenţe definite cu mai multă precizie, ar tinde să se concentreze în domeniul de activitate unde aceste competenţe sunt recunoscute (*ibidem*). Mendras şi Forsé au rezerve în ceea ce priveşte posibilităţile de generalizare a acestor tendinţe şi văd în asta o

trăsătură caracteristică a societăţii din orăşelul american. În legătură cu aceasta, ei atrag atenţia că, „într-un mic oraş european" din secolul al XIX-lea, „notabilii erau polimorfi, iar prestigiul şi influenţa lor erau fondate pe poziţia lor socială" (Mendras şi Forsé, 1983, p. 85). Totuşi, ne putem întreba dacă tendinţele semnalate de Merton nu sunt mai degrabă tipice pentru o societate aflată pe calea diversificării în creştere, în care notabilitatea însăşi prezintă diverse ipostaze. Deşi studiul efectuat la Rovere nu este concludent asupra acestui punct, suntem totuşi înclinaţi să credem că tipul monomorf nu reprezintă un tip stabil în vârful ierarhiei sociale. El ar putea să corespundă unei anumite faze de dezvoltare a influenţei persoanelor respective, monomorfismul transformându-se treptat în polimorfism prin ceea ce Merton califică metaforic drept efectul „de halo" (Merton, 1968, p. 468).

De la nivelul microsocial la nivelul macrosocial

Noţiunile de *elite localiste* şi *elite cosmopolite* au fost elaborate plecându-se de la datele culese cu privire la micromediul unui orăşel. Totuşi, trebuie menţionat faptul că opoziţia localist/cosmopolit are o aplicaţie mai largă. Mai întâi, poţi fi „localist" la mai multe niveluri (oraş, regiune, ţară), în funcţie de limita plasată între mediul „local" şi spaţiul înconjurător. Un om politic învestit cu responsabilităţi naţionale într-o ţară mică va putea apărea ca „localist", în comparaţie cu o personalitate ce evoluează dezinvolt în plan internaţional. Un om de ştiinţă al cărui renume nu depăşeşte graniţele lumii francofone va fi „localist", în raport cu un coleg care se bucură de o audienţă mondială. Invers, „cosmopolitul" dintr-un mic oraş de provincie va deveni localist atunci când îl propulsăm pe scena unei metropole politice, economice sau culturale. Apoi, orientările dobândite în tinereţe pot supravieţui unei transformări geografice şi pot crea un fel de *habitus* „localist" sau „cosmopolit" independent de mediul de

origine. Sub lustrul cosmopolit al membrului elitei de cel mai înalt nivel ar putea fi surprins, din când în când, notabilul de provincie. Iar acest fapt va explica reticenţa pentru formele de comunicare mediatizate, prioritatea acordată relaţiilor personale, grija pentru crearea şi menţinerea reţelelor informale şi polimorfismul influenţei dobândite.

Elitele strategice şi cercetarea empirică

Încă din clipa în care obiectul raţionamentelor noastre devine societatea modernă diversificată, suntem puşi în situaţia să identificăm sectoarele de activitate interdependente, dar autonome, care-şi au propriile canale de acces la excelenţă şi la preeminenţă. Cu alte cuvinte, aceste sectoare de activitate nu pot decât să definească ierarhii particulare de excelenţă şi de preeminenţă. În această privinţă, este tentant să se adopte o modelizare identificând sectoarele de activitate cu câteva mari funcţii societale. Din acest punct de vedere, modelizarea parsoniană citată în capitolul 1 este în continuare operantă, chiar dacă nu resimţim nevoia de a recurge la ilustrarea grafică a schemei A-G-I-L. Rezultă nişte elite distincte, care, până la un anumit punct, pot nutri sentimentul de conivenţă remarcat de Charles Wright Mills, dar care au totuşi ierarhii de preocupări diferite : elite politice, economice, culturale şi elite asociate într-un mod mai direct cu menţinerea ordinii interioare şi exterioare. Ierarhiile de preocupări diferite sunt considerate, în mod frecvent, drept expresii ale unor interese diferite. Fără îndoială că anumite interese personale sau de grup joacă un anumit rol în această privinţă. Însă particularităţile ce ţin de formaţie şi de modurile de recrutare proprii fiecărui sector de activitate au şi ele importanţa lor. În fiecare dintre cazuri, efectele dispunerilor şi cele ale poziţionărilor se combină pentru a crea un *habitus* specific, ce orientează concepţiile şi acţiunile. Este firesc să ne aşteptăm să găsim mai mulţi „tehnocraţi" potenţiali în sânul

elitelor economice decât în altă parte. Elitele politice vor fi mai sensibile la necesităţile „guvernării oamenilor" decât la constrângerile „administrării lucrurilor". Dacă mentalitatea „clasei timpului liber" persistă, probabilitatea de a o întâlni va fi cu siguranţă mai mare în rândul anumitor elite culturale. Cât despre elitele din domeniul juridic şi păstrarea ordinii, logic ar fi ca în cadrul lor să găsim cel mai frecvent opinia potrivit căreia reprezentanţii altor elite prezintă o propensiune exagerată spre angelism în faţa perturbărilor de tot felul. Astfel, diverse elite tind să se constituie în grupuri de influenţă, adesea în serviciul unor interese particulare, dar, în mod fundamental, în slujba unor viziuni distincte despre viaţa în societate şi exigenţele ei.

Pentru a vorbi despre astfel de elite diferenţiate, care-şi exercită influenţele în sensuri diferite la cel mai înalt nivel, mai mulţi autori au propus folosirea sintagmei *elite strategice* (Putnam, 1976, p. 14). Printre aceste elite strategice îi găsim, în afara membrilor „clasei politice" în sens strict, pe înalţii funcţionari, pe managerii marilor întreprinderi publice sau private, pe liderii organizaţiilor de masă (cum ar fi sindicatele sau uniunile agricole), pe militarii de rang înalt, pe cei mai influenţi membri ai profesiunilor liberale, pe experţii de nivel înalt, pe intelectualii de prim-plan, pe ziarişti, dar şi pe înaltele feţe bisericeşti. Enumerate în acest fel, aceste categorii par să acopere, mai mult sau mai puţin, noţiunea anglo-saxonă de *Establishment*. Totuşi, persoanele ce trec drept reprezentanţi ai unei „contra-elite" opoziţionale pot fi şi ele asimilate „elitelor strategice", dat fiind faptul că au, în felul lor, capacitatea de a influenţa procesele de luare a deciziilor, fie şi într-un mod negativ, prin potenţialul de opoziţie pe care-l constituie. Importanţa relativă a diferitelor elite strategice poate varia de la o ţară la alta. Astfel, se va spune că oamenii de afaceri joacă un rol mai mare în Statele Unite şi în Japonia, în vreme ce intelectualii sau persoanele care beneficiază de un nivel superior al formaţiei au mai multă influenţă în Europa. Dacă avem în minte un model fondat pe diferite subsisteme interconectate, vom putea exprima lucrurile diferit, afirmând că aptitudinea diferitelor elite

strategice de a exercita o influenţă în afara propriului sector de activitate variază în funcţie de culturi.

Abordarea poziţională

Pentru identificarea membrilor „elitelor strategice" au fost adoptate trei abordări diferite: abordarea poziţională, cea reputaţională şi cea decizională (*ibidem*, p. 15 *passim*). Abordarea poziţională este cea mai lesne practicabilă, dar şi cea care ridică cele mai multe obiecţii, din cauza ideii preconcepute de a nu utiliza decât date pretins obiective, după cum am specificat în secţiunea „Elitele poziţiei". Această abordare este fondată pe ipoteza că poziţiile atinse în structurile formale ale diverselor organizaţii şi instituţii furnizează o bună aproximare a puterii deţinute de persoanele care le ocupă. O astfel de ipoteză se poate întemeia pe două raţionamente diferite: baza organizaţională sau instituţională este considerată sursa puterii deţinute de individ sau rezultanta acestei puteri, sursa fiind situată în exterior. În afara criticii de ordin epistemologic prezentată în secţiunea antemenţionată, s-a mai amintit că acest tip de analiză se limitează la aspectul formal al lucrurilor şi neglijează în mod sistematic persoanele care joacă un rol ce poate fi calificat drept „eminenţă cenuşie".

Abordarea reputaţională

Analiza reputaţională îşi fixează ca sarcină explicită prevenirea acestei deficienţe şi identificarea persoanelor ce deţin o putere informală bazată pe reputaţia lor. Pe scurt, informatorii care cunosc bine mediul sunt chestionaţi şi li se cere părerea în privinţa diferitelor poziţii de putere presupuse. Abordarea reputaţională reprezintă strategia adoptată de Floyd Hunter într-un studiu efectuat în Atlanta, Georgia, şi inclus în *Community Power Structure* (1953). Unor personalităţi locale li s-a cerut să numească persoanele care, în opinia lor, aveau cea mai mare putere în oraş. A rezultat o listă în

care figurau oameni politici, oameni de afaceri, comercianţi, precum şi lideri ai sectorului asociativ. După cum era de aşteptat, cei chestionaţi au adoptat criterii de apreciere disparate ; ei şi-au întemeiat alegerile pe reputaţie, pe o experienţă sau alta sau, mai banal, pe poziţia instituţională sau organizaţională a persoanelor selectate. S-a extras un eşantion de persoane din această listă, ele fiind rugate să reducă prima listă la aproximativ un sfert din totalul iniţial. Aşadar, a fost constituit un nou clasament, la care s-a ajuns după mai multe etape. Această operaţie a permis identificarea unui număr restrâns de lideri în măsură să ia deciziile sau să intervină în mod eficient în luarea deciziilor. Aceştia constituiau nucleul relativ restrâns al „factorilor de decizie", care formau o reţea destul de densă, caracterizată prin interacţiuni frecvente şi numeroase. Notabilii mai puţin importanţi aveau mai multe contacte cu masa populaţiei, dar mult mai puţine relaţii între ei. Pretutindeni unde se luau decizii, se aflau şi oameni de afaceri, iar aceştia păreau să constituie o subgrupă bine organizată, în stare să exercite o influenţă în sensul intereselor lor. Hunter a dedus de aici existenţa unei elite economice coerente şi a generalizat această concluzie la nivel naţional, aliniindu-se astfel viziunilor lui Charles Wright Mills. Această modalitate de analiză prezintă un impediment invers faţă de cel al precedentei. În afară de aceasta, ea comportă un potenţial de arbitrar mai ridicat decât precedenta : într-adevăr, cercetătorul trebuie să decidă ce întrebare va adresa şi cui, iar dubla interogaţie implică un dublu risc de eroare în apreciere. Acest risc este considerabil redus în cazul abordării poziţionale, care poate fi practicată plecând de la studiul documentelor : organigrame, reglementări, statute, procese-verbale etc.

Abordarea decizională

Cea de-a treia abordare, cea decizională, vizează eliminarea căilor ocolite specifice primelor două şi valorificarea influenţelor formale şi informale. Această abordare, numită şi analiza evenimentelor

(*event analysis*), are ca obiect aprecierea puterii plecând de la manifestările ei observabile, adică aptitudinea de a influenţa cursul evenimentelor exercitând o influenţă asupra unei decizii ce urmează a fi luată. Aceasta implică posibilitatea reconstruirii proceselor de luare a deciziei bazându-ne pe date eterogene, scrise şi orale, pentru a se putea ţine cont de aspectele formale şi informale ale proceselor. Mai mult chiar decât precedenta, această strategie de analiză nu poate fi practicată decât la scara colectivităţilor de dimensiuni reduse. Unul dintre exemplele clasice ale analizei deciziilor de acest tip este cercetarea efectuată de Roberth Dahl la New Haven, Connecticut (1961). Autorul s-a interesat de deciziile luate în materie de amenajare a teritoriului, de învăţământ public şi de numiri în posturi de aprovizionare. El s-a întrebat cum şi de către cine sunt luate deciziile de oarecare importanţă. De asemenea, a căutat să înţeleagă cum poate cineva să ajungă la nivelul posturilor de răspundere. Întrebării „Cine decide?" sau „Cine guvernează?" el i-a dat un răspuns nuanţat, mult mai nuanţat decât cel al lui Floyd Hunter. În opinia sa, nu putem discerne o „elită a puterii" care să-şi impună punctul de vedere în toate situaţiile. Luările de decizii rezultă din interacţiuni constante între masa populaţiei şi lideri. Aceştia din urmă se străduiesc să înţeleagă ceea ce este acceptabil din punct de vedere politic de către masă, acţionează în consecinţă şi, astfel, încearcă să-şi asigure nişte loialităţi care să le întărească poziţia faţă de o eventuală opoziţie.

Astfel de studii pot duce la analize foarte detaliate, dar, evident, nu pot fi făcute decât asupra unui mic număr de luări de decizii. Aşdar, suntem obligaţi să recurgem la generalizări asupra influenţei, plecând de la studii efectuate asupra unor cazuri specifice despre care nimic nu garantează că ar reflecta o structură generală de putere. Aşa cum observă Putnam, calea ocolită în selecţia deciziilor poate fi la fel de gravă ca şi cea a alegerii subiecţilor în cazul abordării reputaţionale (Putnam, 1976, p. 17). O altă limită a abordării decizionale este faptul că ea nu se aplică decât în cazul unor

materii care au fost deja percepute drept problematice şi pentru care se aşteaptă o decizie. Or, o formă deloc neglijabilă a puterii constă tocmai în a evita ca problemele să devină obiectul dezbaterilor. În acest caz, există un potenţial de influenţă ocultă pe care nu-l putem actualiza nicicum prin abordarea decizională.

Abordări combinate şi analiza reţelelor

Date fiind deficienţele diferitelor abordări, s-a recurs la diverse tentative de combinaţii de analize poziţionale şi reputaţionale, pentru punerea în aplicare a metodei numite a „bulgărelui de zăpadă" (Putnam, *ibidem*). Punctul de plecare este „poziţional". Cu alte cuvinte, membrii elitei strategice sunt identificaţi prin poziţia lor într-o structură ierarhică. Apoi, analiza progresează după modul reputaţional. Persoanelor astfel reperate li se cere să numească alte persoane cărora să le solicite părerile sau pe care le consideră în general drept influente. Operaţia este apoi repetată cu persoanele citate. În zilele noastre, tehnicile de analiză a reţelelor pot fi folosite în mod util pentru măsurarea puterii şi a notorietăţii. În legătură cu acestea, Degenne şi Forsé (1994, pp. 170-173) citează un studiu efectuat de Marsden şi Laumann într-un mic oraş din Statele Unite (1977). Aceşti autori au deosebit zece tipuri de resurse ce pot fi puse în aplicare de către actori. Pe această bază, au procedat apoi la o estimare a puterii fiecăruia. Se înregistrează o interesantă convergenţă între capacitatea de influenţare, reputaţia şi poziţia de centralitate în sânul unei reţele de relaţii. Din acest punct de vedere, problema care se pune în privinţa cercetării empirice este de a şti în ce măsură un actor situat în poziţie de centralitate într-o reţea este în stare să convertească această centralitate în putere (Lazega, 1998, p. 107). Abia după 1970 studiile asupra elitelor locale au recurs la analiza reţelelor şi la posibilităţile de cuantificare oferite de aceasta. În legătură cu acest lucru, trebuie să citäm lucrările lui Laumann şi Pappi, care sunt fundamentate pe modelul structural-funcţional al

lui Parsons (1976). Pe baza celor patru funcţii din schema A-G-I-L, a fost elaborată o tipologie a instituţiilor şi organizaţiilor locale. Funcţia de adaptare A (sau subsistemul economic) este concretizată aici de întreprinderi şi bănci ; funcţia de elaborare a finalităţilor G (sau subsistemul politic) - de instituţiile municipale şi de justiţia locală ; funcţia de integrare I (sau subsistemul social *stricto sensu*) - de partide, sindicate şi de sectorul asociativ ; funcţia de menţinere a sistemului de valori L (sau subsistemul cultural) - de biserici, de sistemul şcolar şi de instituţiile din domeniul sănătăţii. Astfel, a putut fi alcătuită o listă a instituţiilor şi a organizaţiilor-cheie, iar conducătorii lor au fost supuşi chestionarului. Cadrul de referinţă parsonian permitea astfel confruntarea reprezentanţilor diferitelor elite sectoriale şi „punerea la punct a unor matrice sociometrice care descriu relaţiile dintre elitele locale". Actorii „cei mai centrali" s-au demonstrat a fi şi „cei mai influenţi în afacerile locale" (Degenne şi Forsé, p. 171). Acest tip de analiză dezvăluie existenţa a „trei subsisteme funcţionale" ce pun în evidenţă trei categorii de elite specializate în colectivitatea studiată : elita tradiţională, activă în domeniul religiei şi al educaţiei, cea ştiinţifică şi cea economică. Aceste trei sectoare de activitate au „un centru comun", constituit din „membri notabili ai consiliului municipal sau ai întreprinderilor celor mai importante". Se pot face şi desface coaliţii între membrii unor diverse elite. Coaliţiile „câştigătoare" sunt cele „a căror sumă a reputaţiilor fiecăruia dintre membrii săi este mai importantă". Se pare că există, într-adevăr, o legătură „între notorietate şi capacitatea de influenţare" (*ibidem*, pp. 172-173).

Criteriul „imitabilităţii"

Pentru ca un grup minoritar cu statut ridicat să poată fi calificat drept elită şi să exercite o influenţă adecvată, este important ca el să fie, într-o anumită măsură, imitabil. În teorie, scrie Nadel, superioritatea unei anumite categorii a populaţiei ar putea fi recunoscută tacit

de restul populaţiei fără ca acest lucru să prezinte nici cea mai mică importanţă din punct de vedere al influenţei unora şi al receptivităţii altora. În schimb, superioritatea unei elite influente trebuie să fie percepută ca tangibilă, cel puţin în parte. Aşadar, se impune ca trăsăturile caracteristice pe care se întemeiază situaţia preeminentă a acestei elite să fie apreciate drept imitabile şi să fie considerate demne de a fi copiate (Nadel, 1956, 1990, p. 35). Asta duce la distincţia dintre două feluri de influenţă care se pot exercita: influenţa directă şi cea indirectă. Cei care beneficiază de respectul sau de consideraţia celorlalţi exercită prin aceasta o influenţă în jurul lor, în sensul că se ţine cont de sfaturile lor şi că directivele pe care le dau sunt urmate. Această influenţă se manifestă cu ocazia luărilor unor decizii: este ceea ce am putea numi influenţă directă. Însă orice elită exercită şi o influenţă difuză, indirectă, prin comportamentele şi atitudinile membrilor săi. Aceştia sunt observaţi şi imitaţi pentru că li se atribuie o formă de excelenţă.

> Astfel, prin simplul ei mod de a acţiona şi a gândi, elita stabileşte norme pentru societatea în ansamblu; influenţa ei – sau puterea – rezidă în faptul că modelul pe care-l prezintă este acceptat şi considerat demn de urmat (*ibidem*).

În acest sens, un grup minoritar care nu ar fi capabil să faciliteze introducerea unor inovaţii sau, dimpotrivă, ar face acceptarea lor mai dificilă n-ar putea avea pretenţii la statutul de elită. Orice elită instituită este în măsură să favorizeze sau să frâneze evoluţia socială.

Capitolul 5

Selecţia, reproducerea şi circulaţia elitelor

Criteriile apartenenţei la elită pot fi foarte diferite, de la legăturile de sânge sau apartenenţa la o etnie până la nivelul calificării sau al performanţei, trecând prin împărtăşirea unei credinţe religioase sau loialitatea ideologică. Rezultă anumite elite diferite, privilegind strategii de putere diverse. În această privinţă, Pareto distinge „leii", care se impun şi se menţin prin forţă, şi „vulpile", ce recurg mai degrabă la şiretenie (Pareto, 1916, § 2178). Această distincţie ideal-tipică sugerează recursul la tipuri umane contrastante, care nu-şi dovedesc în acelaşi mod calităţile, care nu se recrutează pe aceleaşi căi şi nu se menţin în situaţii preeminente prin aceleaşi mijloace. Într-adevăr, după caz, ezitarea în locul recursului la mijloace violente sau, dimpotrivă, înclinaţia spre adoptarea soluţiilor de forţă pot fi considerate semne ale incapacităţii de a exercita funcţii conducătoare. Aşadar, acestor elite de tipuri diferite le corespund proceduri de recrutare distincte, care, la rândul lor, favorizează accederea la nivelurile superioare a unor persoane cu profiluri diferite. Stabilitatea acestor proceduri implică o situaţie de echilibru social (*ibidem*, § 2034). Totuşi, acest echilibru este departe de a fi permanent ; este cazul să ne punem întrebări în privinţa felului în care se comportă elitele în

timp. Cum îşi păstrează sau îşi pierd ele situaţia preeminentă? În măsura în care elita corespunde unei pături sociale superioare, având mai multă putere şi mai mult prestigiu decât restul populaţiei, toate presiunile sociale care tind spre perpetuarea situaţiilor dominante sunt în favoarea reproducerii sale. Cu toate acestea, nu există nici un exemplu de elită care să se fi reprodus identic la infinit. Aşa cum a observat Pareto, „aristocraţiile nu durează" (*ibidem*, § 2053). Aşadar, Pareto s-a interesat şi de „circulaţia elitelor" (*ibidem*, § 2042). În spatele acestei noţiuni generale, putem distinge procese diferite: pe de o parte, deplasări în chiar sânul elitei sau, altfel spus, trecerea dintr-un sector al elitei în altul; pe de altă parte, există şi unele schimburi între elită şi restul populaţiei. Aici e cazul să introducem o nouă distincţie între procesele care-i plasează pe nou-veniţi în elită şi procesele care duc la constituirea unei contra-elite angajate într-o luptă de putere cu elita stabilită. Acestea sunt procesele pe care le vom examina, rând pe rând, în cele ce urmează.

Formarea şi selecţia elitelor

Formarea şi selecţia elitelor constituie aspecte fundamentale ale regimurilor democratice. O regulă de funcţionare a instituţiilor poate fi orientată într-un sens egalitar dacă asigură un acces egal la poziţiile de putere. Într-adevăr, puterea nu este niciodată împărţită în mod egal. Există întotdeauna o elită care dispune de mai multă putere decât altele. Astfel, în această privinţă, avem întotdeauna de-a face cu situaţii de asimetrie. Dar accesul la putere poate fi generalizat. De aceea, modalităţile de selecţie au un rol important. Ele pot oferi posibilităţi foarte largi – sau, dimpotrivă, foarte restrictive – de accedere la putere (Eulan, 1976, pp. 22-23).

Atunci când legăturile de sânge sau de apartenenţă etnică sunt determinante, ne putem aştepta ca modul de recrutare a elitelor să fie mai mult sau mai puţin apropiat de cooptare. Cazul extrem îl

reprezintă aristocrațiile din Vechiul Regim, în cadrul cărora numai filiația garanta accesul legitim la funcțiile asigurate de membrii generației anterioare, precum și la privilegiile respective. Criteriile de ordin religios, politic sau ideologic lasă loc unor proceduri de selecție de tip particularist, care obstrucționează, uneori fățiș, recurgerea la alte criterii de apreciere. Luarea în considerație prioritară a nivelului de competență sau de performanță antrenează instalarea unor mecanisme de evaluare a meritului cu ambiții universaliste. În zilele noastre, în cadrul societăților moderne diversificate există o tendință generală - mai mult sau mai puțin pronunțată, în funcție de țară - de recrutare pe baza unei certificări formale. Astfel, o mare importanță a fost acordată anumitor instituții de învățământ cu caracter elitist, cum ar fi de exemplu, „marile școli" franceze, Oxford sau Cambridge și acele *public schools* britanice, Universitatea din Tokio, academiile militare americane sau Institutul de Relații Internaționale de la Moscova (Putnam, 1976, p. 109). Această evoluție poate fi pusă în relație cu capacitățile de gestionare așteptate în prezent din partea elitelor conducătoare. Domeniile de intervenție ale statului se înmulțesc, iar materiile de studiu sunt mult mai complexe decât pe timpul „statului-polițienesc" cu competențe limitate. În cadrul acestei tendințe generale, putem distinge variante ce oferă posibilitatea unei abordări comparative. Dar, în fiecare caz, sunt specificate relații neechivoce între cadrul instituțional general și modalitățile de recrutare a elitelor.

Logica certificării formale

În Franța, logica recrutării pe baza unei certificări formale s-a extins la cel mai înalt nivel. În această privință, s-a vorbit despre „tripla excepție franceză" în privința „fabricării meritului", constituită din următoarele elemente caracteristice : importanța inițială a diplomei, nivelul ridicat al responsabilității la început de carieră și, în sfârșit, trecerea cu ușurință din administrația publică în domeniul întreprinderilor (Bauer și Bertin-Mourot, 1997, p. 49). Această situație

este legată de existenţa unei rezerve de elite numite şi „republicane", întreţinută de „marile şcoli", mai ales de École Polytechnique - sau X - şi de École Nationale d'Administration, care nu organizează admiteri decât prin concurs. Sistemul de concurs a făcut obiectul unor aprecieri foarte diferite. Pentru unii, este vorba despre elementul esenţial al unui mod de recrutare meritocratic, ce se îndepărtează de logica reproducerii sociale şi a tuturor elementelor particulare (*ibidem*). Pentru alţii, dimpotrivă, este vorba despre un dispozitiv ce asigură perenitatea unei ordini sociale. Cu privire la acestea, Bourdieu afirmă:

> Concursul este o modalitate de a impune o formă de *numerus clausus*, un act de închidere ce instaurează între ultimul ales şi primul exclus discontinuitatea unei *frontiere sociale*... (Bourdieu, 1989, p. 141).

Oricum ar fi, la ora actuală, acest mod de recrutare a elitelor de către marile şcoli este considerat rezultatul „dualismului" învăţământului superior francez. Totuşi, trebuie să observăm că dualismul contemporan este, din punct de vedere istoric, rezultatul eclipsării instituţiei universitare timp de un secol (Renaut, 2002, pp. 75-88). Într-adevăr, considerând universităţile incompatibile cu principiile Revoluţiei, Convenţia le-a suprimat în 1793. Ele n-au reapărut decât în timpul celei de-a Treia Republici, pe la sfârşitul secolului al XIX-lea. În acest interval, „cu o vigoare nemaiîntâlnită în celelalte ţări ale lumii" (*ibidem*, p. 76), s-a impus un tip de formaţie bazat pe „marile şcoli", în prelungirea „şcolilor speciale" moştenite de la Vechiul Regim (*ibidem*, pp. 76-77). Rolul specific al marilor şcoli în formarea elitelor administrative, politice şi economice nu poate fi bine înţeles decât dacă-l situăm în contextul „structurilor organizate ale elitei" (Suleiman, 1979, p. 18). Intrarea într-unul dintre „marile corpuri" ale statului (Garda Financiară, Direcţia Minelor, Direcţia Drumuri şi Poduri, Consiliul de Stat, Curtea de Conturi) este garantată de succesul studiilor efectuate în cele mai bune dintre marile

şcoli, atestat de o absolvire cu succes sau, în limbajul iniţiaţilor, o absolvire *dans la botte* (în vârful elitei) a acestor şcoli. Prin intermediul marilor structuri ale statului, persoanele formate în câteva institute de învăţământ superior cu acces restrâns, care au dobândit aptitudinea de „a câştiga cele mai dificile curse cu obstacole", au „pentru toată viaţa certitudinea că fac parte din elită" (*ibidem*, pp. 278-279).

Trecerea lesnicioasă şi frecventă din funcţiile publice în sectorul privat are ca rezultat faptul că, din ce în ce mai mult, aceeaşi formaţie profesională este asigurată şi marilor funcţionari ai statului, şi cadrelor superioare din întreprinderi. Această situaţie a făcut obiectul criticilor de tot felul. Mai întâi, s-a putut evidenţia faptul că omogenitatea formaţiei, ce conduce la schimbul de elite între aparatul de stat şi lumea afacerilor, tinde să creeze un „ansamblu etanş" (Birnbaum, 1978, p. 187), prezentând caracteristicile unui „spaţiu conducător tehnocratic", în sânul căruia misiunea specifică a „serviciului statului" se degradează puţin câte puţin într-o noţiune de interes general, a cărei ambiguitate se pretează la interpretări diferite ale grupurilor aflate în confruntare (*ibidem*, pp. 84-87). Apoi, au fost formulate îndoieli asupra tipului de formaţie oferit în acest fel. El ar tinde să favorizeze, în cazul minţilor strălucite, aptitudinea de a rezolva „probleme predefinite", legate de reuşita intelectuală izolată, neglijându-se deprinderea muncii în grup, a dezbaterii şi a schimburilor cu persoane care au beneficiat de o altă formaţie (Bauer şi Bertin-Mourot, 1997, p. 54). Într-un mod mai general, s-au emis rezerve şi în privinţa importanţei unei diplome iniţiale prestigioase: „Nu există nici o altă ţară în lume în care diploma universitară să joace un rol atât de important în privinţa reglării accesului în rândul elitelor conducătoare" (*ibidem*, p. 50). În sfârşit – şi această critică este legată de precedenta –, s-a atras atenţia că atribuirea unor înalte responsabilităţi încă de la primul loc de muncă privilegiază o formaţie pur teoretică, face de prisos stagiile în eşaloanele intermediare ale ierarhiilor şi neglijează atuul experienţelor profesionale prealabile,

ca şi „rolul foarte puţin important al activităţii de teren în detectarea viitorilor conducători" (*ibidem*, p. 51).

Formarea prin intermediul marilor şcoli

Oricare ar fi aprecierile la adresa acestei modalităţi de selecţie a elitelor, educaţia asigurată de École Polytechnique şi de École Nationale d'Administration, judecată în termeni de carieră, constituie un succes incontestabil. S-a remarcat o „impresionantă corelaţie" între „carierele reuşite" la nivelurile superioare în domeniile administrativ, politic şi economic şi „rezultatele şcolare". Performanţa şcolară „apreciată prin locul în clasament la absolvirea acestor şcoli" constituie un excelent „predictor al reuşitei profesionale" (*ibidem*, p. 49). Este cazul să ne punem întrebări asupra semnificaţiei acestui succes. Putem vedea în el dovada calităţii unei formaţii, în ciuda criticilor menţionate mai sus. Putem să-l atribuim unei serioase selecţii prealabile, care nu permite accederea decât în cazul elementelor celor mai dotate. De asemenea, putem vedea în el consecinţa unor relaţii sociale ce apar cu prilejul frecventării acestor mari şcoli prestigioase. Pentru unii comentatori, selecţia prealabilă este cel puţin în parte rezultatul strategiilor parentale care-i orientează pe copii către „filierele bune", adică spre câteva licee care garantează cele mai multe şanse în privinţa reuşitei, prelungindu-şi activitatea prin clasele preparatorii pentru marile şcoli. În această optică, parcursurile cele mai reuşite, asigurând o bună situare în clasamente la concursurile de absolvire şi la cele de admitere, ar fi fondate nu atât pe calităţile intelectuale, cât pe un anumit conformism ce favorizează ulterior crearea de reţele de relaţii (Léotard, 2001). Acestea nu sunt în contradicţie cu teza lui Raymond Boudon, potrivit căreia „indivizii se comportă astfel încât să aleagă cea mai «utilă» combinaţie între costuri, riscuri şi beneficii" (Boudon, 1973, p. 74).

Pentru Dagnaud şi Mehl, nivelul de formaţie joacă incontestabil un rol esenţial în accesul la instanţele de decizie rezervate elitei. Totuşi, ar

fi eronat să vedem în asta o variabilă explicativă independentă, pentru că elita însăşi este cea care defineşte tipul de formaţie cerut de posturile de responsabilitate cele mai înalte. Relativ la toate acestea, Bourdieu, cu gustul său obişnuit pentru sarcasm, evocă instituţiile care...

> ...după modelul renumitelor *public schools* engleze sau al Sciences-Po şi al ENA, recrutează atât de evident în funcţie de procedurile cel mai bine elaborate, pentru a-şi asigura elevi deja dotaţi, prin educaţia primită în familie, dispoziţii pe care le pretind, încât eşti obligat să te întrebi dacă, aşa cum spuneau romanii, ele nu se mulţumesc «să înveţe peştii să înoate» (Bourdieu, 1989, p. 101).

Astfel, în ciuda importanţei certificării formale, „sferele decizionale rămân strict limitate la o mică lume socială" (Bourdieu,1985, p. 122). În parte, aceasta se explică prin faptul că elevii proveniţi din alte medii sociale care se orientează către marile şcoli...

> ...trebuie să asimileze un întreg ansamblu de cunoştinţe şi de tehnici care nu sunt niciodată complet disociabile de valorile sociale, deseori opuse celor ale clasei lor de origine. Pentru fiii de ţărani, de muncitori, de funcţionari sau de mici comercianţi, dobândirea culturii şcolare înseamnă aculturare (Bourdieu şi Passeron, 1964, p. 39).

De altfel, persoanele provenite din categorii inferioare aşteaptă de la formaţia şcolară dobândirea unui statut, pe când cei proveniţi din păturile superioare pretind, dimpotrivă, o confirmare a statutului lor (Boudon, 1973, p. 133).

Atuul esenţial care deschide calea spre posturile de comandă este o formaţie generală polivalentă. Într-adevăr, trebuie să fie vorba despre o formaţie care să permită circulaţia între diferitele sectoare ale elitei...

> ...de la vârfurile administrative la posturile din fruntea marilor grupuri industriale şi până la culmile aparatului guvernamental, fără a ignora vîrfurile instituţiilor culturale (*ibidem*, p. 124).

În aceste condiţii, o specializare îngustă sau nişte competenţe pur tehnice ar constitui un handicap în carieră, pentru că ar obstrucţiona mobilitatea intersectorială şi schimburile de funcţii dintre domenii diferite. Desigur, o formaţie mai specializată permite accesul la poziţii înalte, care ţin însă de eşaloanele intermediare şi care-i închid pe deţinătorii lor într-o „sub-elită" menită să alimenteze elita conducătoare cu „idei, propuneri, critici şi contestaţii". Din acest punct de vedere, „sferele conducătoare" sunt „puţin primitoare", dar „deosebit de receptive" (*ibidem*, p. 123). Accesul la cercurile conducătoare nu este închis pentru cei cu altă formaţie decât cea asigurată în marile şcoli, dar aceştia din urmă vor trebui să mobilizeze atuuri suplimentare (relaţionale, politice), pentru a ajunge în vârful diferitelor ierarhii. Calea politică este cea care permite cel mai bine membrilor „sub-elitei" să pătrundă în rândurile elitei, fie şi pe calea ocolită a militantismului şi a alegerilor. Astfel, chiar dacă victoria stângii din 1981 n-a modificat fundamental raportul forţelor politice, ea a permis reapariţia în sferele conducătoare a unui personal politic care beneficiase de mult mai multă influenţă sub Republicile a III-a şi a IV-a (*ibidem*, p. 126).

În arierplanul unei mari stabilităţi a elitei conducătoare, unele variaţii conjuncturale se datorează, în mod esenţial, variaţiilor de importanţă ale „căilor partizane". Instaurarea celei de-a V-a Republici a însemnat creşterea influenţei înalţilor funcţionari şi menţinerea unei mari părţi a personalului politic în poziţia de „sub-elită". După schimbarea majorităţii, în 1981, s-a creat impresia că reapare „republica profesorilor". Totuşi, nu s-a schimbat nimic în privinţa rolului cabinetelor ministeriale în sânul cărora se perpetuează rolul înalţilor funcţionari, chiar dacă aceştia au trebuit să facă loc şi altor categorii profesionale (*ibidem*, pp. 127-128). În ciuda schimbărilor din acest punct de vedere de importanţă relativ secundară, „lumea deciziei, situată la vârful marilor aparate industriale, financiare şi administrative, rămâne un sălaş al fiarelor, de nepătruns pentru cei ce nu sunt chemaţi". În măsura în care membrii „sub-elitei" exercită vreo influenţă din acest

punct de vedere, este vorba „cel mai adesea despre mize împărţite" (*ibidem*, p. 134). Tendinţa către emergenţa unei „elite a culturii" pare, într-adevăr, o „tendinţă profundă a societăţilor moderne", dar capacitatea elitei instituite de a defini cultura pertinentă lasă să se înţeleagă că, orice-ar fi, există o intercorelare a resurselor intelectuale relaţionale şi materiale.

Recrutarea elitelor politice

Potrivit lui Putnam, există cinci teme importante care favorizează abordarea problemelor ridicate de recrutarea elitelor politice în cazul oricărei societăţi: canalele care permit aspiranţilor la *leadership*-ul politic să ajungă în vârf, felul în care acestea sunt alese şi cine sunt cei care le aleg, criteriile la care aceşti aspiranţi trebuie să răspundă, felul în care îşi părăsesc funcţiile deţinătorii posturilor importante şi frecvenţa cu care sunt reacoperite acestea şi felul în care influenţează caracterul elitei şi politica ei modul de recrutare (Putnam, 1976, cap. 3). Să analizăm fiecare dintre aceste teme.

Canalele de acces la elită

Canalele de acces la funcţiile superioare variază mai întâi în ceea ce priveşte permeabilitatea lor. La o extremă se află sistemele ereditare, ce nu presupun decât o singură cale care duce spre vârf. Ea este deschisă sau închisă, în funcţie de nivelul social al familiei. Putem întâlni frecvent şi alte sisteme, mai puţin restrictive. Este vorba despre cele pe care le putem califica drept corporative şi care comportă o îndelungată pregătire în acest sens. Regimurile birocratice sau cele cu un important caracter birocratic îşi recrutează în mod frecvent elitele după un anume sistem. De exemplu, putem analiza cazul înaltei administraţii franceze sau al *civil servants* britanice de rang înalt, ce recrutează specialişti încă de la absolvirea învăţământului

superior. Procedeele de recrutare ce descurajează „intrarea laterală" spre vârful ierarhiilor, fără o perioadă prealabilă în eşaloanele inferioare, sunt valabile şi în cazul elitelor neadministrative. Potrivit lui Putnam, acesta este mai ales cazul Marii Britanii, al Germaniei, al Japoniei, al Italiei sau Norvegiei, unde puţini oameni politici ajung la posturile de miniştri fără a fi fost membri ai Parlamentului cel puţin un deceniu. Unii cercetători estimează că cele mai permeabile canale de recrutare sunt caracteristice ţărilor în curs de dezvoltare, în vreme ce industrializarea şi modernizarea politică impun sisteme de pregătire (Putnam, 1976, pp. 47-48). Totuşi, trebuie menţionat că Statele Unite prezintă unul dintre exemplele cele mai remarcabile de permeabilitate şi de „intrare laterală". Posturile din minister sunt în mod curent ocupate de persoane venite din industrie, comerţ, învăţământ superior şi din profesiile liberale. În cazul schimbării guvernului, aceste persoane se întorc în sectorul privat, pentru a reapărea, eventual, în servicii publice atunci când partidul lor revine la putere. Datele disponibile indică o întrepătrundere constantă între sectorul privat şi cel public. Totuşi, ar fi exagerat ca sistemul american să fie prezentat drept total permeabil. Există ceea ce putem numi cariere parlamentare tipice, bazate pe o ucenicie a vieţii politice în posturi publice la nivel local sau la nivelul unuia dintre guvernele statelor. Posturile cele mai influente din parlamentul federal nu pot fi ocupate decât după mai multe decenii de experienţă de viaţă politică (*ibidem*, p. 48). Canalele de recrutare variază de la o ţară la alta în ceea ce priveşte instituţiile sau organizaţiile specifice care le servesc drept suport. Partidele politice constituie, în mod frecvent, un rezervor de recrutare de unde se pot naşte cariere ascensionale. Administraţia publică, în paralel cu rolul său în slujba statului, este foarte adesea un important traseu de acces spre cele mai însemnate posturi politice. Politica locală este o altă sursă de recrutare şi o trambulină spre funcţiile cele mai influente. Ea este şi locul în care este constituită, uneori în modul cel mai durabil, o bază politică, o *constituency*. Este, mai ales, cazul partidelor de stânga. Acestea

dezvoltă un *leadership* „pe teren", în măsura în care au un acces relativ limitat la sursele de recrutare proprii partidelor de dreapta : mediile favorizate din punct de vedere economic, instituţiile prestigioase de învăţământ superior şi administraţia.

Procedeele de selecţie

Procedeele de selecţie pot fi cvasiautomate sau mai elaborate. Printre cele cvasiautonome remarcăm principiul senioriei, care asigură loialitatea faţă de un anumit ordin instituţional şi, în final, recompensa. Acest principiu, combinat cu loialitatea ideologică, a jucat un rol important în sistemele de tip sovietic. El garantează o anumită stabilitate instituţională, dar constituie o piedică în calea adaptabilităţii sistemului, după cum a arătat-o şi istoria ultimilor ani ai Uniunii Sovietice. Procedurile mai elaborate comportă mecanisme de selecţie. Acestea sunt frecvent controlate de instanţele conducătoare ale partidelor politice. Într-un regim totalitar precum cel sovietic, fusese instaurat şi un sistem foarte particular : cel al nomenclaturii. La mai multe niveluri, existau liste – sau nomenclatoare – ale posturilor influente, pentru care era necesară aprobarea unei instanţe a Partidului. Trebuia asigurată loialitatea politică a persoanelor selectate, oricare ar fi fost, de altfel, domeniul de activitate particular (Voslensky, 1980). În societăţile pluraliste, aparatele de partid joacă şi ele un rol în selecţia candidaţilor pentru posturi politice. În funcţie de importanţa postului, selecţia putea fi făcută de adunarea militanţilor sau de instanţele naţionale ale partidelor. Aceste proceduri interne ale partidelor politice (deşi, în diferite partide, erau considerate un semn al democraţiei interne) au făcut obiectul unor critici numeroase. Astfel, li s-a reproşat că atribuie o influenţă exagerată unor comitete care, la urma urmei, nu reprezentau decât o fracţiune infimă a populaţiei. Cert este că ele reduc considerabil impactul procedurilor electorale, canalizând voturile exprimate spre liste a căror ordine de prezentare a fost predeterminată (Putnam, 1976, pp. 53-55).

Criteriile de selecţie

Criteriile de selecţie variază în funcţie de epoci şi de culturi. Ele sunt foarte elocvente pentru ceea ce este considerat important într-o societate determinată. În această privinţă, o distincţie esenţială este cea dintre criteriile de atribuire (*ascription*) şi cele de performanţă (*achievement*). Societăţile tradiţionale tind să valorizeze unele caracteristici moştenite sau atribuite: eşti ales mai mult pentru *ceea ce eşti*, decât pentru *ceea ce faci*. În principiu, în societăţile moderne, talentele şi performanţele contează mai mult, şi doar criteriile universaliste se consideră că au o aplicabilitate legitimă. Totuşi, în practică, asistăm întotdeauna la o combinaţie de caracteristici moştenite şi de trăsături dobândite, în măsura în care talentele căutate sunt, deseori, rodul unui mod de educaţie pe care numai clasele privilegiate îl pot oferi. În fiecare societate, talentele considerate a fi cele mai importante sunt cele care furnizează criterii de recrutare a elitelor. În societăţile moderne, competenţele tehnice sunt din ce în ce mai apreciate; de altfel, acest lucru face din ce în ce mai problematic controlul democratic al elitelor înzestrate cu competenţe inaccesibile muritorilor de rând. Totuşi, sunt valorizate şi alte talente, care vin să contrabalanseze într-o oarecare măsură ponderea competenţelor tehnice. Este vorba, în primul rând, despre talentele de gestionare şi organizare, apoi despre cele de comunicare, asigurând o aptitudine de a convinge şi a face să fie acceptate nişte măsuri ce nu sunt întotdeauna uşor de înţeles. În această privinţă, putem distinge două forme de „gestionare a relaţiilor": cea care se referă la intrarea în contact cu grupuri mici de colegi şi cea care se referă la intrarea în contact cu grupuri mari de persoane, care nu au în mod necesar acelaşi tip de formaţie. Fie că este vorba despre elite ale lumii afacerilor ori despre elite politice sau administrative, observăm, în general, o proporţie substanţială de persoane cu o formaţie juridică. Remarcând

procentul ridicat de avocaţi din rândul elitelor politice, Max Weber vedea în asta atât o chestiune de competenţe, cât şi una de disponibilităţi. Avocaţii beneficiază de competenţe specializate în materie legislativă, iar exerciţiul profesiei lor impune talente ce ţin de comunicare şi de convingere. În afară de aceasta, ei pot renunţa mai uşor decât alţii la ocupaţiile lor profesionale, pentru a exercita un mandat politic. De asemenea, se pot întoarce la profesia lor mai uşor decât alţii, dacă acest lucru e necesar (Putnam, 1976, pp. 59).

Timpul necesar accederii la elită

Timpul cerut pentru a accede la elita politică şi ritmul de înlocuire a elitelor variază mult de la o ţară la alta. Totuşi, putem identifica două reguli generale. Mai întâi, un ritm rapid de accedere şi de înnoire este, în general, asociat cu o perioadă de criză. Dimpotrivă, în general, un ritm mai lent este mai compatibil cu o perioadă de stabilitate instituţională şi de linişte politică şi socială. La sfârşitul celui de-al doilea război mondial, elita politică franceză a făcut loc în puţin timp nou-veniţilor. Noile elite s-au specializat apoi, puţin câte puţin, iar ritmul lor de înlocuire a scăzut considerabil. În momentul instaurării celei de-a V-a Republici, ritmul de acces şi de înlocuire s-a accelerat din nou, marcând astfel o nouă perioadă de criză politică. În acelaşi timp, ritmul de înlocuire a unei elite instituţionale tinde să încetinească pe măsură ce instituţia îmbătrâneşte. Statisticile referitoare la *Congress* (camera inferioară a parlamentului federal din Statele Unite) arată că procentajul noilor aleşi în urma alegerilor a trecut de la 50% în 1850 la 15% la mijlocul secolului XX. Ca o consecinţă a legăturii dintre *turnover* (frecvenţa şi ritmul înlocuirilor) şi vârsta instituţiei, se constată un ritm al înnoirii mult mai rapid în regimurile „tinere" din ţările în curs de dezvoltare decât în regimurile parlamentare instituite de multă vreme. De asemenea, după o răsturnare revoluţionară ce provoacă o pronunţată accelerare a ritmului de înlocuire a elitelor, asistăm la o fază de stabilizare,

marcată printr-o încetinire a acestui ritm. URSS poststalinistă – şi, mai ales, în cursul perioadei brejneviene, aşa-zisă „de stagnare" – şi China actuală oferă exemple frapante ale acestei evoluţii, mergând până la a consacra puterea unor veritabile elite gerontocratice (Putnam, 1976, pp. 65-66).

Ritmul de înlocuire a elitelor politice este strâns legat de modul de funcţionare a instituţiilor. În numeroase cazuri, un ritm rapid a putut fi asociat cu o creştere a receptivităţii faţă de inovaţie. Totuşi, ar fi eronat să facem din asta o regulă generală; ar fi poate mai prudent să afirmăm – aşa cum s-a spus odinioară comparând Statele Unite cu URSS – că un ritm de schimbare rapid nu garantează inovaţia, dar îi facilitează punerea în aplicare. Orice ar fi, un anumit factor exercită o influenţă în sens contrar. Într-adevăr, cu cât ritmul de schimbare este mai rapid, cu atât se acumulează mai puţină experienţă în sânul elitelor. Asta înseamnă că liderii care au idei noi nu sunt neapărat şi cei mai în măsură să le pună în practică. Când ritmul de înlocuire a elitelor este diferit în sectoare diverse (cum ar fi, de exemplu, puterea executivă şi cea legislativă), acest fapt constituie o sursă de tensiuni recurente în sânul unui sistem sociopolitic dat. În sfârşit, trebuie să specificăm faptul că, cu cât ritmul de înlocuire a elitelor politice este mai rapid, cu atât este mai mare numărul persoanelor ce au posibilitatea să acceadă la posturi de responsabilitate. În general, acest fapt este considerat un element favorabil pentru funcţionarea democratică a instituţiilor. Totuşi, autori clasici precum Pareto şi Mosca au văzut în deschiderea oferită de elita instituită nou-veniţilor un fel de cooptare a unei elite potenţiale, adică o modalitate de a neutraliza riscul de contestare a elitei instituite de către o contra-elită. Cu toate acestea, conştiinţa mai mult sau mai puţin clară a existenţei unei tendinţe generale spre oligarhie a dus frecvent la limitarea duratei mandatelor şi la impunerea unor limitări stricte înnoirii acestora. În acest fel, ca o consecinţă, ritmul de înlocuire este accelerat. Astfel, vedem cum se confruntă două obiective parţial contradictorii: pe de o parte, dorinţa de a beneficia de

experienţa unor oameni aflaţi de multă vreme pe aceleaşi posturi ; pe de altă parte, voinţa de a nu lăsa experienţa şi simţul politic să înăbuşe aspiraţiile democratice şi inovatoare (Putnam, 1976, pp. 65-69).

Modurile de recrutare şi caracteristicile elitei

Modurile de recrutare a elitelor influenţează funcţionarea instituţiilor din mai multe puncte de vedere. Mai întâi, trebuie remarcat un *element de selecţie.* Pentru a decide care sunt carierele în ascensiune ce trebuie încurajate şi care sunt cele care trebuie blocate, nu se utilizează întotdeauna aceleaşi principii. Criterii foarte diferite, cum ar fi competenţa tehnică, talentul oratoric sau calităţile telegenice, pot avea fiecare rolul său. Totuşi, o diferenţă interesantă este cea care opune sistemele de selecţie interne celor externe. Autorii americani care au comparat procedurile de selecţie americane şi britanice au sesizat opoziţia dintre o *selecţie internă* şi una *externă*, cea internă conducând, în opinia lor, la acumularea experienţei, dar şi la conformism şi la o prudenţă adesea excesivă, în vreme ce selecţia externă, deşi facilitează introducerea de idei noi, prezintă şi o anumită doză de dezordine şi chiar, în anumite cazuri, de amatorism. Totuşi, modurile de recrutare nu sunt numai nişte mecanisme de selecţie ; ele constituie în egală măsură o structură de oportunităţi şi de factori incitanţi. Odată ajunse operaţionale, acestea îi obligă pe lideri să se comporte într-un anume fel. Cei care ştiu că restul carierei lor va fi fondat pe alegere vor avea tendinţa să se preocupe mai mult de opiniile, atitudinile şi voturile alegătorilor.

Procesul comportă însă şi un element de socializare anticipată. Oamenii politici în ascensiune către posturile cele mai înalte tind să anticipeze preocupările şi exigenţele legate de nivelul superior. Într-un sistem în care viitorul politic depinde nu de sancţiunea electoratului, ci de bunul-plac al elitelor aflate deja la putere, ambiţioşii înţeleg că trebuie să cultive favorurile celor care sunt deasupra lor, şi nu ale celor de dedesubt. Felul de a părăsi posturile de

răspundere exercită, de asemenea, un rol asupra modalității de îndeplinire a funcțiilor. În această privință, putem distinge *sisteme cu risc scăzut* și *altele cu risc ridicat*. În sistemele cu risc scăzut, sfârșitul (forțat sau nu) al unui mandat politic poate fi compensat prin atribuirea unui post de răspundere într-un alt domeniu de activitate, uneori la fel de important. În sistemele cu risc ridicat, pierderea puterii poate antrena moartea socială sau chiar execuția. Bineînțeles, o mișcare de natură revoluționară poate transforma un sistem cu risc scăzut într-unul cu risc ridicat pentru elitele instituite care vor fi măturate de mișcare. Pentru Robert Michels, una dintre sursele oligarhizării mișcărilor muncitorești constă în costurile ridicate legate de sfârșitul unui mandat electiv în sânul organizației. Într-adevăr, foștii conducători nu puteau decât să se confrunte cu o pierdere însemnată în privința statutului și a veniturilor. În sfârșit, modurile de recrutare a elitelor politice au și ele un *efect de socializare* asupra nou-veniților. Competiția pentru posturile de responsabilitate relativ reduse impune viitorilor lideri anumite moduri de a se comporta. Ceea ce li se inculcă sunt, mai întâi, felurile de a se comporta, care asigură ascensiunea în ierarhie. Numai că, odată însușite, aceste norme devin norme de conduită pentru cei ajunși la vârf. O diferență notabilă între elitele franceze și cele britanice ține parțial de socializările din cadrul instituțiilor de învățământ superior, foarte diferite între ele. Într-adevăr, formația primită la Oxford sau la Cambridge (formația Oxbridge) este una cu caracter umanist, în vreme ce marile școli care constituie rezervorul elitelor franceze sunt instituții cu caracter tehnocratic. Totuși, în ciuda diferențelor dintre ele, elitele franceze și britanice au în comun ceva care le separă de cele americane, dat fiind că acestea din urmă au o formație mult mai diversificată. În plus, efectul de socializare este mult mai evident când ascensiunea socială s-a efectuat în sânul aceluiași sistem politico-administrativ, decât atunci când ea a avut loc în contexte organizaționale diferite. Elitele politice și administrative europene sunt mult mai stabile și

mult mai bine pregătite pentru funcţiile lor decât cele similare americane (Putnam, 1976, pp. 69-70).

Cea mai importantă sau mai puţin importantă aptitudine de a se supune procedurilor de selecţie trebuie pusă în raport cu motivaţiile viitorilor membri ai elitei politice de a ajunge la posturile de conducere cele mai înalte. În legătură cu aceasta, Harold Lasswell a formulat o teză generală a cărei tonalitate este în relativă armonie cu concepţiile paretiene. Pentru Lasswell, motivaţiile unora şi ale altora sunt de ordin privat. Aceste motivaţii personale şi private sunt, în acest caz, aplicate unor cauze publice. Ele sunt apoi raţionalizate în termeni de interes general (Lasswell, 1948). Motivaţiile personale sunt totuşi inseparabile de o anumită concepţie asupra lumii, care le dă un sens. Ideile generale referitoare la funcţionarea societăţii joacă un rol major în această privinţă. Ne putem concentra pe o imagine esenţialmente conflictuală a lumii sau, dimpotrivă, pe o reprezentare armonioasă. Felul de a concepe procesele luării de decizii şi de a participa la ele depinde în mare măsură de acest aspect. *Conflictualiştii* consideră că nu este posibil să fie favorizate anumite interese fără sacrificarea altora ; psihologic şi ideologic, ei sunt pregătiţi să efectueze acest tip de alegere. Dimpotrivă, *consensualiştii* sunt de părere că tocmai simţul politic trebuie să permită depăşirea conflictelor de interese şi să ducă la soluţii satisfăcătoare pentru toată lumea. Cel mai frecvent, liderii orientaţi spre conflict se consideră reprezentanţii şi apărătorii unor grupuri defavorizate vreme îndelungată şi ale căror interese trebuie să aibă prioritate asupra altora. Dimpotrivă, liderii care cultivă o concepţie armonioasă asupra realităţii sociale tind să creadă că orice revendicare particularistă aduce prejudicii cauzei pe care ei o consideră de interes general, dar care, deseori, este doar în interesul unor grupuri multă vreme dominante, ce tind să universalizeze (cel mai adesea, cu bună credinţă) concepţiile lor şi propriile interese. Se pare că guvernele stabile şi receptive la diversele influenţe, care pot influenţa programele lor, sunt alcătuite din lideri cu o

concepţie echilibrată asupra rolului conflictului şi a consensului în societatea în care operează ei (Putnam, 1976, pp. 72-81).

Configuraţiile elitelor şi evoluţia lor

În opinia lui Field şi a colaboratorilor săi, diversele configuraţii ale elitelor despre care a fost vorba în capitolul 4 sunt, în general, durabile ; ele nu evoluează decât pe termen lung (Field *et al.*, 1990). Transformări ale elitei se produc totuşi, iar ele atestă transformări politice dintre cele mai importante. Trecerea de la elite dezbinate la elite unificate prin consens se poate produce în două moduri. Primul este aranjamentul dintre elite, prin care cele aflate în conflict endemic îşi reorganizează relaţiile şi negociază compromisuri asupra celor mai importante puncte aflate în dezacord. În acest fel, ele ajung la o unitate consensuală şi pun bazele unui regim reprezentativ stabil. Acordul constituţional care a încoronat „tranziţia democratică" din Spania postfranchistă oferă un astfel de exemplu. Cealaltă formă de trecere de la dezbinare la unitate consensuală este convergenţa elitelor. Mai multe fracţiuni aflate în competiţie conflictuală descoperă avantajele unei largi coaliţii, care le permite să mobilizeze sprijinul electoral al unei majorităţi stabile de alegători şi să-şi protejeze astfel interesele împotriva fracţiunilor ostile sau disidente prin controlul puterii executive. Înfrângerile electorale succesive pot convinge elitele aflate în minoritate că, pentru a evita excluderea permanentă de la putere, ele trebuie să-şi modereze poziţiile politice şi ideologice şi să-şi asigure o largă bază electorală. O astfel de moderaţie umple puţin câte puţin prăpastia ideologică dintre elitele dezbinate, iar toate fracţiunile importante ajung progresiv la un consens în ceea ce priveşte regulile jocului şi valoarea instituţiilor existente, continuându-şi competiţia pe baza unui „spirit partizan moderat". Găsim exemple ale unui astfel de proces în Danemarca şi în Norvegia în primele trei decenii ale secolului XX, când elitele radicale ale

partidelor socialiste şi ale sindicatelor şi-au moderat poziţiile pentru a pune capăt dominaţiei elitelor liberale şi conservatoare. Transformarea elitelor dezbinate în sensul unităţii ideologice nu se produce decât prin revoluţii. Elitele disidente pun mâna pe putere, lichidează politic sau fizic vechile elite, centralizează activitatea politică în partid sau în mişcarea pe care o conduc şi îşi impun ideologia ca unic cadru de referinţă pentru activitatea politică. Exemplele sunt Rusia (1917-1921), Italia (1922-1926) şi Germania (1929-1933). Din punct de vedere al teoriei elitelor, dacă ne referim la scrierile lui Pareto, revoluţiile înlocuiesc pur şi simplu o elită cu alta. Pentru Field şi colaboratorii săi, ar exista totuşi şi alte aspecte de consemnat. Revoluţiile nu provoacă doar un proces de circulaţie a elitelor ; ele pot duce la transformarea unei configuraţii de elite într-o altă configuraţie, distinctă de precedenta ; mai exact, la trecerea de la o elită dezbinată la o elită ideologic unificată. În acest caz, rezultatul este un regim stabil nereprezentativ, care nu poate evolua decât printr-o nouă transformare a configuraţiei, provocată fie printr-un proces intern, fie printr-o intervenţie exogenă (Field *et al.*, 1990, pp. 161-162).

Deplasările în interiorul elitei

Trecerile individuale de la un sector al elitei la altul (din administraţia publică în lumea afacerilor, de exemplu) pot fi rezultatul unei omogenităţi a formaţiei sau al unui consens asupra valorilor. În acest caz, ele sunt indicele unei puternice coeziuni a elitei conducătoare şi contribuie în egală măsură la menţinerea şi întărirea acesteia. În acest caz, circulaţia în interiorul elitei poate fi considerată o veritabilă strategie de adaptare (Birnbaum, 1978, p. 81 ; Suleiman, 1979, p. 88). Pentru a traduce această adaptare în termenii lui Pareto, „elita guvernamentală este într-o stare de transformare lentă şi continuă. Ea curge asemeni unui fluviu" (Pareto, § 2056). Această adaptare lentă prin resursele interne ale elitei este parte integrantă a fenomenului global al reproducerii sociale, pentru că nu

implică nici o implementare masivă de elemente externe. Se întâmplă însă ca asemenea treceri intersectoriale, departe de a fi de natură pur conjuncturală, să aibă caracteristicile unei schimbări de regim. Comparaţii referitoare la Ungaria, Polonia, Republica Cehă şi Germania de Est arată că, după prăbuşirea regimurilor de democraţie populară, un număr important de foşti membri ai nomenclaturii au intrat foarte repede în posesia unor titluri de proprietate şi s-au transformat în antreprenori capitalişti. Când vechile cadre ale regimurilor comuniste s-au transformat în capitalişti prin dobândirea titlurilor de proprietate, ei şi-au însuşit fără prea multe probleme ideologia liberală a supremaţiei forţelor de piaţă. Pentru elitele economice (managerii întreprinderilor de stat în curs de privatizare) era vorba despre înlocuirea controlului *de facto* al unui bun public prin însuşire privată. Dar ironia istoriei face ca toţi foştii conducători *politici* ai comunismului să aibă mai multe motive să-şi păstreze poziţia privilegiată prin transferul de proprietate, dat fiind faptul că, înainte, nu aveau controlul *direct* al aparatului economic (Windolf, 1998, pp. 369-370; Coenen-Huther, 2000, pp. 142-143).

Introducerea nou-veniţilor în elită

Pentru Pareto, aceste mişcări de ascensiune socială care deschid elita nou-veniţilor trebuie puse în raport cu repartizarea reziduurilor în diferitele categorii ale populaţiei. Pentru Pareto, „reziduurile nu sunt răspândite în mod egal şi nici nu sunt la fel de puternice în diferitele pături ale aceleiaşi societăţi" (Pareto, § 1723). În anumite momente ale istoriei, se schiţează un fenomen de decadenţă, care ameninţă elita conducătoare din interior; „proporţiile de reziduuri" care au ajutat-o „să pună mâna pe putere şi s-o păstreze" se modifică. Din acel moment, preeminenţa elitei în chestiune este supusă unei duble presiuni: pe de o parte, aportul „familiilor care vin din clasele inferioare, care-i aduc energie şi proporţiile de reziduuri necesare menţinerii sale la putere"; pe de altă parte, „pierderea membrilor

săi cei mai decăzuţi". Dacă una din aceste presiuni încetează să se mai manifeste, sau dacă încetează amândouă, „partea rămasă la putere intră în declin" (*ibidem*, § 2055). În opinia lui Pareto, suntem astfel confruntaţi cu deplasări după principiul vaselor comunicante, ce asigură un echilibru permanent înnoit. Când această deplasare capătă prea multă amploare, când „în clasele inferioare se acumulează elemente superioare", iar „în clasele superioare se acumulează elemente inferioare", asistăm la „o perturbare a echilibrului" (*ibidem*, § 2055), pe care n-o putem remedia decât prin reconstituirea unui echilibru pe baze noi. Această formă de circulaţie a elitelor se supune într-o anumită măsură legii cererii şi a ofertei. Pareto atrage atenţia asupra faptului că împrejurările pot să impună o creştere sau o reducere a efectivului unei categorii de persoane. O ţară care beneficiază de o lungă perioadă de pace va avea nevoie de „puţini militari în clasa care guvernează" (*ibidem*, § 2044). În schimb, o situaţie de război sau de tensiuni internaţionale va pune în valoare carierele militare. În această privinţă, Marie Kolabinska, o elevă a lui Pareto de la Lausanne, citează perioada războiului de o sută de ani şi perioada Cruciadelor. În timpul războiului de o sută de ani, scrie ea, „observăm cum valoarea războinică este răsplătită prin ridicarea claselor inferioare înspre clasele superioare" (Kolabinska, 1912, p. 30). În perioada Cruciadelor, „asistăm în permanenţă la promovarea în rangul de cavaler şi la înzestrarea cu pământuri a unor războinici proveniţi din rândurile iobăgimii" (*ibidem*, p. 32). În secolul XX, după ce a demonstrat influenţa din ce în ce mai mare a militarilor în „elita puterii" americane, Charles Wright Mills leagă această evoluţie mai întâi de cerinţele celui de-al doilea război mondial, apoi de cele ale războiului rece (Mills, 1969).

Constituirea unei contraelite

Fenomenele de mobilitate socială care permit unor elemente din categorii sociale inferioare sau de mijloc să acceadă în rândurile elitei pot fi de natură individuală. Ar fi vorba, într-un fel, despre „infiltrarea"

treptată în cercurile clasei conducătoare a unor nou-veniţi. În conformitate cu punctul de vedere al celor care-i observă, ei vor fi priviţi cu simpatie sau admiraţie, ca nişte *self-made men* ce oferă dovada fluidităţii stratificării sociale, sau cu aroganţă şi dispreţ, ca nişte „parveniţi" care nu sunt deţinători ai codurilor mediului social în care s-au infiltrat. Dar există şi fenomene de ascensiune socială de o şi mai mare anvergură. Este cazul legiştilor, categorie socială ascendentă, a cărei importanţă s-a manifestat încă din secolului al XIV-lea, sub Filip al IV-lea cel Frumos. Legiştii au intrat în competiţie cu elitele tradiţionale, nobilimea şi clerul, şi au sfârşit prin a ocupa, în serviciul regelui, un loc preponderent în stat. În opinia lui Kolabinska, este vorba despre „o colectivitate nouă, venită să ia loc în rândul elitei". Membrii ei erau, în general, de origine modestă, dar aveau calităţi eminente şi, „dacă regalitatea îi susţinea, nobilimea războinică, ba chiar şi clerul, îi combăteau din toate puterile" (Kolabinska, 1912, pp. 36-38). Aşa au apărut noi criterii de justificare a preeminenţei: laicitatea, competenţa juridică şi serviciul statului.

Dincolo de luptele pentru putere din sânul elitei, când o mişcare de emancipare modifică raportul de forţe dintre diferitele componente ale unei populaţii eterogene, noi criterii de acces la preeminenţă (religia, etnia, limba) sunt recunoscute ca fiind legitime. Asistăm atunci la emergenţa unor noi elite, care periclitează monopolul celor stabilite la putere. Când acestea pactizează cu noii lor rivali, asistăm la un proces de diversificare a elitei, ce reflectă acceptarea naturii compozite a societăţii respective. Dacă, din principiu, din orbire sau de teamă, elitele instituite refuză această conciliere, înseamnă că a venit timpul unei rupturi de natură revoluţionară.

Evenimentele de natură revoluţionară

Revoluţiile nu constituie decât un caz particular al rupturilor de echilibru despre care vorbeşte Pareto. Reluând metafora fluviului, acesta este momentul când perturbări deosebit de puternice fac

apa să iasă din matcă şi provoacă o inundaţie. Mai târziu, o nouă elită guvernamentală reîncepe să evolueze lent şi continuu : „fluviul, reintrat în matcă, va curge din nou liniştit" (Pareto, 1916, § 2056). Astfel de rupturi subite se pot produce prin „încetinirea circulaţiei elitei". Kolabinska semnalează o asemenea încetinire în secolul al XVIII-lea, în anii care au precedat Revoluţia, în comparaţie cu perioadele mai vechi, în care circulaţia între clase era mai intensă decât au mulţi tendinţa să-şi imagineze :

> Spiritul oligarhic, care se manifestă prin obstacole în calea ascensiunii unor oameni proveniţi din straturile inferioare ale societăţii, pare a fi mai puternic în anii mai apropiaţi de Revoluţie (Kolabinska, 1912, p. 103).

În astfel de împrejurări, un număr mare de membri ai elitei nu mai posedă „reziduurile capabile să-i menţină la putere". Dimpotrivă, în păturile sociale inferioare, numeroşi indivizi posedă „reziduurile necesare pentru a guverna". Primii renunţă să mai uzeze forţa ; ceilalţi sunt dispuşi să recurgă la ea. În legătură cu aceasta, Pareto observă că „efectul nu urmează imediat cauzei". În general, se produce un decalaj între situaţia încărcată de implicaţii revoluţionare şi explozia revoluţionară însăşi. O „clasă guvernantă" care s-a menţinut mult timp la putere prin forţă poate subzista chiar şi renunţând la folosirea forţei ; ea poate „cumpăra pacea de la adversarii ei" nu numai plătind-o, ci şi distribuind onoruri (Pareto, 1916, § 2057-2059). Pareto este însă sceptic în privinţa eficacităţii pe termen lung a acestei strategii : cei mari „păstrează puterea cu preţul concesiilor şi îşi imaginează că pot s-o facă la nesfârşit". El înşiră exemplele ce urmăresc să demonstreze că această speranţă este iluzorie. Imperiul Roman în declin „a cumpărat pacea" de la barbari până la prăbuşirea finală. Ludovic al XVI-lea, mergând dintr-o concesie în alta, a sfârşit la eşafod. Aristocraţia engleză din secolul al XIX-lea şi-a prelungit în acelaşi fel puterea „până în zorii declinului de la începutul secolului XX (*ibidem*, § 2059)".

Istoria, cimitir al aristocrațiilor

§ 2053. Aristocrațiile nu durează. Oricare ar fi cauzele, este incontestabil că, după un anumit timp, ele dispar. Istoria este un cimitir al aristocrațiilor. Poporul atenian constituia o aristocrație în raport cu restul populației, venetici şi sclavi. A dispărut însă fără a avea urmaşi. Diversele aristocrații romane au dispărut şi ele. Aristocrațiile barbare au dispărut. Unde sunt, în Franța, urmaşii francilor? Genealogiile lorzilor englezi sunt foarte exacte: mai subzistă foarte puține familii coborâtoare din gentilomii lui Wilhelm Cuceritorul, celelalte au dispărut. În Germania, aristocrația actuală este în mare parte constituită din descendenți ai vasalilor vechilor seniori. Populația statelor europene a crescut enorm în ultimele secole. Or, este o certitudine faptul că, proporțional, aristocrațiile n-au crescut deloc.

Vilfredo Pareto, *Traité de sociologie générale*, traducere franceză, *Oeuvres complètes*, t. XII, Droz, Geneva, 1968, (prima ediție italiană: 1916).

Acest „decalaj" semnalat de Pareto aminteşte de diagnosticul lui Tocqueville în privinţa Revoluţiei Franceze, chiar dacă termenii diferă. Într-adevăr, pentru Tocqueville, ruptura revoluţionară nu face decât să traducă în termeni politici şi instituţionali o schimbare faptică operată deja cu mult timp în urmă. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, nobilimea se mai bucura de aparenţa puterii, dar, în realitate, aceasta îi scăpase din pricina alianţei monarhiei cu burghezia în ascensiune: „În secolul al XVIII-lea existau încă mari seniori ce purtau titlul de guvernatori ai unor provincii", însă puterea reală aparţinea intendentului. În ochii aristocraţiei, intendenţii erau „reprezentanţii unei puteri intruse, nişte oameni noi, funcţionari ajunşi la guvernare din rândurile burgheziei şi ai ţăranilor... Şi totuşi, aceşti oameni guvernau Franţa". Astfel, Tocqueville ne descrie două elite concurente în confruntare, una câştigând progresiv teren fără a beneficia de gratificaţii simbolice în raport cu puterea ei crescândă, cealaltă cramponându-se de privilegiile avute şi refuzând

strategia deschiderii ce ar fi stimulat circulaţia elitelor (Tocqueville, 1856, 1952, p. 110). În termenii lui Pareto, „elementele superioare" (adică elementele elitei) „se acumulaseră în straturile inferioare ale societăţii", iar tendinţele ascensionale manifestate în secolele precedente deveniseră insuficiente pentru a asigura în continuare echilibrul social. Dimpotrivă, acumularea de elemente inferioare în rândurile vechii elite (nobilimea) era

> demonstrată prin decăderea unui mare număr ai membrilor ei condamnaţi la o viaţă de lipsuri, la calicie sau nemaisusţinându-şi rangul decât mulţumită pomenilor venite din partea regelui : nişte indivizi care ar fi căzut în rândurile claselor inferioare, dacă n-ar fi fost menţinuţi în mod artificial în cadrul elitei" (Kolabinska, 1912, pp. 111-112).

„Speculatorii" şi „rentierii"

În opinia lui Pareto, schimbarea socială şi circulaţia elitelor sunt larg expuse influenţelor exercitate de persoane ale căror venituri au ca sursă, pe de o parte, exploatarea directă a pământului sau economiile şi, de pe altă parte, acţiunile de antreprenoriat. Aceste două categorii de indivizi, scrie Pareto, sunt, în general, asimilate în limbajul curent numelui de „capitalişti", şi unii, şi alţii având interese uneori foarte diferite. Într-adevăr, antreprenorul urmăreşte ca veniturile din economii şi din capitalurile alocate să fie minime, iar preţul bunurilor produse de el să fie cât mai mare posibil. Dimpotrivă, deţinătorul de economii sau al rentei doreşte ca preţurile mărfurilor să fie cât mai mici posibil, iar venitul de pe urma economiilor să fie cât mai mare (Pareto, 1916, § 2231). Şi din punct de vedere sociologic, avem de-a face cu două tipuri sociale opuse. Antreprenorii sunt, în general, persoane cu spirit aventurier, deschişi noutăţii în toate domeniile ; pentru ei, „instinctul combinaţiilor" e foarte dezvoltat. Dimpotrivă, simplii posesori de economii sunt adesea persoane „liniştite, fricoase" ; schimbarea nu-i entuziasmează, pentru că ştiu că ei sunt cei care vor plăti oalele sparte (*ibidem*, § 2232).

Această opoziţie ideal-tipică îl conduce pe Pareto către o clasificare dihotomică mai generală. În categoria „speculatorilor", el include toate persoanele „al căror venit este în mod esenţial variabil şi depinde de abilitatea lor de a găsi resurse de câştig" : antreprenori, deţinători de acţiuni, speculanţi din sectorul imobiliar sau la bursă, bancheri ce obţin profit din împrumuturi de stat şi din camătă, dar şi toate persoanele care depind de ei şi obţin avantaje din operaţiile lor (*ibidem*, § 2233). În categoria „rentierilor" intră „persoanele cu venit fix sau aproape fix, care, prin urmare, depind puţin de combinaţiile ingenioase la care ne-am putea gândi" : posesori de economii, beneficiari de rente viagere sau de pensii, deţinători de titluri cu dobândă fixă, proprietari de imobile şi de terenuri nedestinate speculei ; în sfârşit, agricultorii, muncitorii şi funcţionarii ce depind de aceste persoane (*ibidem*, § 2234, 2235). Speculatorii sunt indivizi la care predomină reziduurile specifice primei clase : instinctul combinaţiilor. Ei se află la baza schimbărilor economice şi sociale. Dimpotrivă, în cazul rentierilor predomină reziduurile din a doua clasă : persistenţa agregatelor. Aceştia din urmă constituie „un puternic element de stabilitate". O societate echilibrată este una în care nici una, nici cealaltă dintre cele două categorii nu predomină în mod exclusiv (*ibidem*, § 2235). Speculatorii nu sunt câtuşi de puţin indivizi care „duc la îndeplinire planuri perverse" ; ei sunt persoane „preocupate pur şi simplu de afacerile lor şi ale căror reziduuri din prima clasă sunt puternice".

Dozajele diferite de speculatori şi de rentieri (cu alte cuvinte, persoane la care predomină reziduurile din prima sau din a doua clasă) în rândurile clasei conducătoare sunt revelatoare pentru stilul de guvernare. Potrivit lui Pareto, în clasa conducătoare găsim indivizi care muncesc cinstit în serviciul unor scopuri ideale (A) şi indivizi mai orientaţi către apărarea sau promovarea intereselor (B). Printre aceştia din urmă, găsim indivizi (B-α) care dispun de putere şi de onoruri aducând în acelaşi timp clienţilor avantaje materiale, precum şi indivizi (B-β) care nu vizează decât avantaje materiale pentru ei

înşişi şi pentru clienţii lor. La cei din grupa A predomină reziduurile din clasa a doua: considerăm aceste persoane „cinstite, fanatice, sectare, în funcţie de punctul de vedere din care sunt apreciate". La indivizii de tip B predomină reziduurile din prima clasă; „de aceea, aceste persoane sunt mai apte să guverneze" (*ibidem*, § 2254, 2268).

Pareto distinge două tipuri de guvernări: cele care utilizează în principal forţa (materială sau a anumitor sentimente religioase sau de altă natură) şi cele care, în principal, recurg la artificii şi la viclenie, utilizate pentru a acţiona asupra sentimentelor sau asupra intereselor. Când guvernările se sprijină înainte de toate pe forţă, reziduurile din clasa a doua (persistenţa agregatelor) predomină asupra celor din prima în privinţa clasei guvernante. Avem de-a face cu guvernări care nu stimulează viaţa economică, fie că noutatea le repugnă la modul general, fie că nu agreează persoanele însufleţite de instinctul combinaţiilor economice. În acest caz, circulaţia elitelor este mai degrabă lentă. Idealul guvernărilor de acest tip este „o naţiune încremenită în instituţiile sale". În această categorie, Pareto include „Sparta, Roma de pe timpul ultimilor împăraţi, Veneţia în declin"; în secolul XX, Uniunea Sovietică a furnizat exemplul unei societăţi în mare parte încremenite timp de şapte decenii. Atunci când guvernările se sprijină înainte de toate pe artificiu şi pe viclenie, în rândurile clasei guvernante predomină reziduurile din prima clasă. Astfel, pentru a acţiona într-un mod eficient, indiferent că este vorba despre a influenţa sentimente sau interese, trebuie într-adevăr „să posezi în cel mai înalt grad instinctul combinaţiilor şi să nu te încurci în prea multe scrupule".

În forma lor modernă, aceste guvernări sunt ale „speculatorilor", în sensul dat de Pareto acestui termen. În acest caz, circulaţia elitelor „atinge un maximum" (*ibidem*, § 2274-2276). Pe această bază, Pareto sugerează existenţa unor mişcări de circulaţie a elitelor care se combină cu ciclurile economice. Perioadele de creştere rapidă a prosperităţii economice sunt favorabile „speculatorilor", care se îmbogăţesc şi pătrund în clasa guvernantă. Dimpotrivă, aceste perioade

sunt defavorabile „rentierilor" cu venituri fixe sau aproape fixe, al căror rol în sânul clasei guvernante se află în declin. În perioadele de stagnare economică, observăm tendinţe inverse. Dacă tendinţa generală este spre accelerarea progresului economic şi dacă perioadele de prosperitate în creştere predomină asupra celor de stagnare, clasa guvernantă atrage tot mai mulţi „speculatori". Aceştia consolidează reziduurile din prima clasă, respectiv instinctul combinaţiilor. În schimb, proporţia de „rentieri" scade, provocând astfel o slăbire a reziduurilor din a doua clasă: permanenţa agregatelor. O astfel de schimbare în compoziţia clasei guvernante are efecte cumulative: ea incită la dinamism economic şi provoacă o creştere a prosperităţii. În acest moment „apar forţe noi, ce neutralizează mişcarea". Ne putem aştepta la un proces invers, atunci când predomină perioadele de stagnare economică (*ibidem*, § 2310, 2311).

Descriind tipurile sociale ale „rentierului" şi „speculatorului", Pareto sugerează insistent că procesul ciclic de circulaţie a elitelor este dublat de unul de reproducere a acestora. „Rentierii" nu joacă în această privinţă decât un rol nesemnificativ: într-adevăr, ei sunt „foarte uşor de guvernat şi de jefuit". În schimb, „speculatorii" sunt descrişi de Pareto drept nişte oameni îndrăzneţi şi abili. „În aparenţă, se supun întotdeauna celui care deţine forţa; dar ei acţionează într-ascuns şi ştiu să stăpânească realitatea puterii, din care alţii n-au decât aparenţa." În acest fel, ei supravieţuiesc tuturor schimbărilor de regim: „dacă bântuie furtuna, ei îşi apleacă fruntea sub vijelie, dar o ridică imediat ce aceasta încetează". Astfel, capacitatea lor de adaptare la noile realităţi este remarcabilă.

> Opiniile lor sunt întotdeauna cele din care pot obţine cel mai mare profit în orice moment: ieri conservatori, astăzi demagogi, mâine anarhişti, dacă anarhiştii sunt cumva pe cale să preia puterea (*ibidem*, § 2313).

Totuşi, asemeni „rentierilor", nici „speculatorii" nu agreează recurgerea la forţă. În afară de „rentieri", prudenţi până la exces, şi

de „speculatori", care nu dau înapoi în faţa riscului, trebuie să ţinem cont şi de „elementele care ştiu şi vor să utilizeze forţa şi în care există puternice persistenţe ale agregatelor". Aceştia din urmă spulberă puterea „speculatorilor" sau, în general, a persoanelor „experte în arta combinaţiilor". Atunci, începe un ciclu de o mai mare amploare. „Astfel, debutează o nouă perioadă, în timpul căreia categoriile învinse revin puţin câte puţin la putere, pentru a fi din nou depo-sedate, şi aşa mai departe." (*ibidem*, § 2319)

În această concepţie ciclică a istoriei, perioadele de tranziţie sunt cele de care „speculatorii" profită, în sens paretian, pentru a-şi pregăti adaptarea la noua ordine socială pe cale de a se naşte. Sunt perioade caracterizate prin răsturnări ale valorilor şi ale normelor, în care, aşa cum afirma Tocqueville, „nimic nu mai pare a fi interzis, nici permis, nici cinstit, nici ruşinos, nici adevărat, nici fals" (1990, pp. 13-14). Vedem atunci elitele instituite pierzându-şi puţin câte puţin influenţa, fragmentându-se şi deschizându-se nou-veniţilor. Tot atunci, fenomenele de reproducere şi de circulaţie a elitelor apar cu tot mai mare claritate.

Circulaţia şi reproducerea elitelor

Pentru Gaetano Mosca, oricare ar fi tipurile de organizare şi modurile de recrutare a elitelor, există o trăsătură dominantă specifică atât fenomenelor de reproducere, cât şi fenomenelor de circulaţie a elitelor : „aptitudinea de a conduce". Ţinând cont de epocă şi de „formula politică", este vorba despre „calităţile personale" prezumate a fi cerute de funcţiile de conducere. Aceste calităţi nu sunt întotdeauna aceleaşi : „ele se modifică pentru că şi condiţiile intelectuale, morale, economice şi militare proprii fiecărui popor sunt în continuă schimbare". Acestor trăsături caracteristice care pot fi apreciate într-un mod mai mult sau mai puţin obiectiv li se adaugă elemente intim subiective : „voinţa de a domina şi conştiinţa posesiei

calităţilor cerute" (Mosca, 1955, pp. 328-329). În opinia lui Mosca, modificările trăsăturilor cerute pentru a face parte din elita conducătoare se efectuează uneori foarte încet. În acest caz, nou-veniţii care se infiltrează unul câte unul în clasele conducătoare nu-i modifică prea curând „caracterul şi spiritul". Dimpotrivă, în anumite epoci, modificările sunt „rapide şi tumultoase". În acest caz, transformarea elitei conducătoare „prin substituirea de elemente noi celor vechi" poate avea loc „în spaţiul uneia sau a două generaţii" (*ibidem*, p. 329). Pentru Mosca, atunci când evoluţia durează mult, tendinţa dominantă este cea „aristocratică"; atunci când este mai rapidă, predomină tendinţa „democratică" (*ibidem*, p. 329 şi 1953, cap. 4). În opinia sa, aceste două tendinţe se află în conflict în orice regim, una fiind în raport de inversă proporţionalitate cu cealaltă. „Triumful absolut al tendinţei aristocratice" i se pare o imposibilitate empirică, pentru că acest fapt ar implica o societate absolut imuabilă. „Triumful absolut al tendinţei democratice" este în egală măsură de neconceput, pentru că aşa ceva ar presupune ca generaţia copiilor să nu mai moştenească „mijloacele materiale, relaţiile şi cunoştinţele de tot felul" care au permis părinţilor să acceadă în rândurile elitei conducătoare (Mosca, 1955, p. 329). Referitor la acestea, Mosca se declară împotriva concepţiilor marxiste, care văd în proprietatea privată (pământuri, capitaluri, mijloace de producţie) principala cauză a reproducerii ereditare a influenţei politice. Consideră că, dacă proprietatea asupra mijloacelor de producţie ar fi transferată statului, asta nu ar atenua deloc transmiterea ereditară a poziţiilor influente. În acest caz, cei care administrează treburile statului (care sunt întotdeauna o minoritate) ar cumula putere politică şi economică. „Prin urmare, ei ar dispune de uriaşe mijloace pentru a facilita carierele propriilor copii şi ale persoanelor pe care vor să le favorizeze" (*ibidem*, pp. 329-330).

În ceea ce priveşte combinaţiile multiple de fenomene care ţin de circulaţia şi reproducerea elitelor într-o perioadă de tranziţie, Europa de Est ieşită din comunism a constituit, în tot cursul deceniului 1990-2000,

un adevărat laborator în mărime naturală (Coenen-Huther, 2000, pp. 135-149). Dacă începutul tranziției pe direcția căreia s-au angajat țările respective este marcat de evenimentul simbolic al căderii zidului Berlinului în 1989, amorsa poate fi considerată *Perestroika* sovietică începută în 1985. „Formula politică" sovietică, înglobând un ansamblu de prescripții ideologice relative la organizarea vieții economice, își pierduse definitiv credibilitatea. Mai înainte, perioada Brejnev (cuprinsă între 1966 și 1982), calificată ulterior ca „perioadă de stagnare", a fost caracterizată nu numai prin epuizare economică, ci și printr-o politică deliberată de „stabilitate a cadrelor", permițând unei generații de conducători în vârstă („cadrele roșii", care aveau calificări rudimentare sau care deveniseră neadecvate) să se mențină pe posturi, în vreme ce elemente mai tinere și mai bine formate se simțeau frustrate în privința speranțelor de promovare (Hanley *et al.*, 1995, pp. 644-647). Între 1985 și 1988, eforturile echipei Gorbaciov vizau înlocuirea „elitei gerontocratice din 1982" cu o nouă nomenclatură, mai tânără, de formație mai recentă, cu calificări adaptate mai bine exigențelor epocii (*ibidem*, pp. 647-648). Dincolo de întinerirea elitei conducătoare, strategia gorbaciovistă a putut fi privită ca o tentativă pragmatică de adaptare la logica globalizării capitaliste, care amenința să marginalizeze complet economiile de tip sovietic. Așadar, era vorba despre o ruptură *de facto* cu o „formulă politică" discreditată de două decenii în chiar ochii celor care continuau să beneficieze de ea, dar care se temeau că nu vor mai putea să aibă multă vreme acest privilegiu (Staniskis, 1991a, pp. IX și 13). În vreme ce pozițiile politice influente încetau să mai ofere aceleași garanții de stabilitate ca în cursul deceniului precedent, proprietatea privată a ajuns să fie considerată o opțiune reală și, în același timp, un instrument de relansare a unei economii stagnante și un suport al unor cariere ascendente (Kryshtanovskaya și White, 1996, p. 716).

Așadar, unda de șoc care a produs schimbări de natură revoluționară în toate țările europene ale fostului „lagăr socialist" a

pornit din Rusia. Şi totuşi, în aceste ţări, cea mai puternică a fost capacitatea elitelor conducătoare de a supravieţui peripeţiilor tranziţiei, ceea ce constituie o veritabilă ilustrare a adevărului paretian potrivit căruia este „greu de înlocuit o clasă conducătoare ce ştie să se servească de viclenie, de fraudă şi de corupţie într-un mod inteligent" (Pareto, 1916, § 2179). Analiza celor trei generaţii de conducători politici (generaţia Brejnev, generaţia Gorbaciov şi generaţia Elţîn) arată că, la mijlocul anilor '90, aproximativ 75% dintre membrii guvernului şi mai mult de 80% dintre elitele regionale erau constituite din membri ai nomenclaturii sovietice. În generaţia Elţîn, mai mult de 30% dintre conducătorii de la nivelul naţional sau regional îşi începuseră cariera de nomenclaturişti sub Brejnev. Cât despre elitele regionale din aceeaşi generaţie, proporţia celor care făcuseră parte din nomenclatură sub Brejnev se ridică la mai mult de 50%; în plus, este vorba despre moştenitori ai unor statute privilegiate dobândite de generaţia anterioară (Kryshtanovskaya şi White, 1996, p. 728). Până la sfârşitul anilor '80, cei care nu erau membri ai Partidului Comunist aveau puţine şanse să acceadă la posturi de comandă în administraţia de stat sau în aparatul economic. În 1988, 97% dintre posturile rezervate nomenclaturii erau încă ocupate de membri de partid. În 1993, situaţia evoluase, dar nu în mod fundamental, pentru că 80% din elita politică sau economică era reprezentată de persoane care, într-un moment sau altul al carierei lor, aderaseră la Partid. De altfel, în anii '90, majoritatea posturilor de conducere din întreprinderile de stat erau ocupate de cadre ce dobândiseră experienţa gestionării sub regimul comunist (Hanley *et al.*, 1995, pp. 655-659). Impresia generală care se degajă din toate acestea este cea a reorganizării unui sistem de putere oligarhic şi autoritar, combinând o mare parte a continuităţii globale (atenuată, la prima vedere, prin efecte de generaţie) cu procese de circulaţie accelerată în chiar sânul elitei conducătoare.

În celelalte state plasate pe orbita sovietică, procesele care anticipau cu mult înainte evenimentele din 1989 au fost, de asemenea, de o

pertinenţă incontestabilă. La modul absolut general, cu variante corespunzătoare fiecărei ţări în parte, am asistat la emergenţa treptată a unei noi elite (atât politice, cât şi economice) relativ indiferentă faţă de principiile ideologice care animau generaţia precedentă. A fost calificată în diferite feluri : elita pragmatică (Rona-Tas, 1994), noua tehnocraţie (Szelenyi şi Szelenyi, 1995), transformatorii (Kabakchieva, 1996), noua nomenclatură (Tilkidjiev, 1996), nomenclatura târzie (Vladimirov, 1996). Acest fapt introduce o distincţie generaţională importantă între vechea elită (a puterii pe bază ideologică) şi cea nouă, combinând trăsăturile unei elite a puterii, ale unei elite de poziţie şi ale uneia de funcţie. Şi, după cum această distincţie este sau nu luată în considerare, putem fi înclinaţi să diagnosticăm destul de diferit capacitatea de adaptare a elitelor comuniste în cursul deceniului postcomunist. Dacă ne centrăm atenţia asupra partizanilor necondiţionaţi ai regimurilor de tip sovietic instalaţi la putere în Europa Centrală şi Orientală după cel de-al doilea război mondial, putem fi tentaţi să aderăm la teza circulaţiei elitelor. Dacă, în schimb, examinăm şi situaţia noii elite (mai calificată şi mai tânără) apărute la începutul anilor '80, judecata nu poate decât să fie mult mai nuanţată (Baylis, 1998, pp. 276-277). Evenimentele perioadei de tranziţie au fost pregătite printr-o fază de degradare a economiei socialiste în ţările respective (Rona-Tas, 1994, p. 47). Aşadar, avem de-a face cu un proces care s-a derulat în doi timpi : teza circulaţiei elitelor conducătoare se aplică fazei de degradare a economiei socialiste, în timp ce teza reproducerii elitei se aplică fazei următoare, cea a tranziţiei (*ibidem*, pp. 47-48).

Datele adunate în Ungaria în 1989 şi în 1991 indicau că vechile cadre ale regimului comunist se adaptau relativ uşor la exigenţele noului sector privat. Ele păreau să beneficieze de un cert avantaj în conducerea afacerilor. Acesta rezulta în parte din nivelul lor de educaţie, însă nu s-ar putea reduce la acest aspect ; faptul de a fi ocupat o poziţie de putere sub regimul comunist constituia în sine o variabilă discriminantă (*ibidem*, p. 58). Datele disponibile sugerează

combinaţia unei incontestabile continuităţi tehnocratice (nivelul şi tipul formaţiei) cu o formă de conversie a puterii : aptitudinea de a transforma puterea politică în atu economic. Cercetări empirice făcute în Ungaria, în Republica Cehă şi în Germania de Est arată că similitudinea formaţiilor cerute pentru a face carieră în Partid şi pentru a accede la conducerea întreprinderilor este sursa principală a continuităţii păstrate. Numai că funcţia de antreprenor (capitalist sau socialist) este larg tributară unei reţele sociale (Grabher şi Stark, 1998, p. 64). De aceea, atunci când ocupă posturi de răspundere în noile întreprinderi private, cadrele vechiului regim sunt mai în măsură decât alţii să se sprijine pe configuraţiile informale ce rezistă la crearea de noi instituţii (Rona-Tas, 1994, p. 62). Ca şi în Rusia, resursele relaţionale, care au permis odinioară exerciţiul funcţiei de direcţie în cadrul economiei socialiste pregătind capacitatea de a face faţă unor solicitări specifice, constituiau un avantaj pentru dezvoltarea strategiilor de întreprindere eficientă într-un context modificat. În afară de aceasta, ele deveniseră un atu esenţial pentru a prospera într-un vag instituţional şi juridic propriu perioadei de tranziţie. Aşadar, noua elită economică nu vine dinspre economia privată marginalizată în cursul deceniilor precedente, ci chiar din rândurile cadrelor socialiste (Grabher şi Stark, 1998, p. 61). În consecinţă, elita comunistă din a doua generaţie a beneficiat din plin de schimbările intervenite în anii '90. În afara disponibilităţii sale ideologice, ea dispunea şi de un nivel de formaţie real, de experienţa gestionării, de resurse relaţionale moştenite din faza precedentă şi de o evidentă absenţă de scrupule în aplicarea metodelor brutale ale capitalismului sălbatic (Juchler, 1994, pp. 117-118). Toate datele referitoare la Europa de Est din anii '90 au un numitor comun : ele arată că evoluţia generală care a afectat elitele combină reproducerea şi circulaţia lor.

Concluzie

În studierea elitelor, ca şi în alte domenii, analizele sociologice au ca punct de plecare noţiuni de bun-simţ şi termeni din limbajul curent. Pareto se putea crede scutit de conotaţiile normative din limbajul obişnuit, dar n-a putut niciodată scăpa cu totul de ambiguităţile conceptuale pe care acest limbaj le vehiculează: dubla definiţie dată de el elitei dovedeşte acest lucru. Desigur, obişnuia să spună că nu cuvintele sunt importante şi că ele ar putea fi înlocuite la fel de bine cu litere ale alfabetului. Dar e foarte improbabil ca o teorie sociologică să poată avea cât de cât rezonanţă fără ajutorul cuvintelor care s-o facă inteligibilă pentru muritorii de rând. Unii dintre ei resimt poate nevoia de a reacţiona la teorii referitoare la elite şi mase sau la elite şi democraţie: o dezbatere despre *x* şi *y* este, în orice caz, mai puţin incitantă. Deşi a contestat în mai multe rânduri importanţa termenilor, Pareto însuşi şi-a formulat întotdeauna propunerile teoretice în termeni presupuşi să provoace la cititorii săi o anumită reacţie normativă.

Aşadar, orice elită constituie un obiect preconstruit din punct de vedere social, pe care ulterior se grefează tentative de analize lipsite de prejudecăţi, departe de pasiunile specifice dezbaterilor publice. Dar, în cazul nostru, enunţul cu pretenţii ştiinţifice evocă în orice clipă discursul încărcat de ideologie. Mai întâi, pentru că interesul faţă de elite izvorăşte în general din preocupări extraştiinţifice, exact ca şi interesul pentru stratificarea socială şi pentru inegalităţile de

clasă. Apoi, pentru că orice expunere legată de acest subiect, în măsura în care pune în discuţie anumite păreri preconcepute, este imediat taxată ca atac normativ pieziş de către cei a căror viziune a lumii este readusă în atenţie. Aşa cum s-a văzut, actualmente, însăşi noţiunea de *elită* (fie ea fondată pe excelenţă sau pe preeminenţă) lezează sensibilitatea unor numeroşi contemporani.

Totuşi, cel puţin dintr-un anumit punct de vedere, teoria elitelor este mai în concordanţă cu concepţiile actuale: în contrast cu optimismul scientist al secolului al XIX-lea, ea se distanţează de ideea de progres moştenită din filosofia Luminilor şi se apropie din nou de o concepţie ciclică asupra istoriei, care pune în evidenţă unele constante ale vieţii în societate. Pentru clasicii teoriei elitelor, nu există o finalitate a istoriei din care să apară o lume egalitară şi o omenire eliberată de adversităţile trecutului. Aceleaşi cauze structurale produc aceleaşi efecte psihologice. Complexitatea socială legată de modernitate aduce cu sine o diferenţiere a poziţiilor şi a funcţiilor ce provoacă numeroase asimetrii de putere. Faptul însuşi al organizării, din cauza unor efecte ale sistemelor, este o sursă de distanţare socială şi de inegalităţi voite sau nu. Puterea antrenează privilegii şi oferă mijloace de a justifica existenţa acestor privilegii. Se întâmplă ca ordinea socială să fie răsturnată, unele privilegii să dispară şi unele categorii favorizate să fie înlăturate de pe scena istoriei. Dar, mai devreme sau mai târziu, privilegiile reapar în forme noi, în profitul altor persoane, având alte justificări.

În această perspectivă „lipsită de iluzii", o societate egalitară este o imposibilitate empirică, chiar dacă există unele societăţi mai puţin inegalitare decât altele şi unele dominaţii mai suportabile decât altele. Orice ansamblu social de o oarecare anvergură comportă nişte persoane care conduc şi altele care se supun mai mult sau mai puţin docil directivelor date de primele. Democraţia, în sensul guvernării „poporului prin popor, de către popor", ţine de utopia socială. Totuşi, poate fi considerat ca democratic un regim bazat pe competiţia liberă a elitelor pentru sufragiile populaţiei. Chiar şi aceste

elite pot fi numite democratice, atunci când nu presupun un acces prea dificil şi rămân supuse unor mecanisme de control. Însă accesul la elită nu este niciodată complet egalitar, chiar dacă anumite obstacole pot fi suprimate : fenomenele de reproducere socială fac echitatea şanselor în mare parte iluzorie. De altfel, existenţa procedurilor de delegare a puterii este în sine creatoare de inegalităţi. Acestea fac în aşa fel încât posibilităţile reale de control să fie foarte aleatorii. Lăsaţi în voia lor, beneficiarii acestor inegalităţi tind, în mod conştient sau nu, să transforme delegarea în dominare. Se poate întâmpla chiar ca unii dintre ei să se trezească în poziţie dominatoare fără s-o fi dorit. Acest fapt a permis să se spună că puterea corupe, iar puterea absolută (neechilibrată de contraputeri) corupe în mod absolut. În măsura în care se înscrie în timp, dominaţia unora de către ceilalţi este totuşi un fenomen relaţional. Ea comportă într-adevăr un element de legitimitate care nu poate apărea decât dintr-o acceptare cel puţin tacită a dominaţiei de către cei supuşi.

Privirea aparent dezabuzată (dar, mai ales, profund realistă şi lucidă) pe care o aruncă teoreticienii elitelor asupra ordinii sociale şi asupra devenirii ei are incontestabile afinităţi cu curentul formalist din sociologie. În această optică, moştenită de la Georg Simmel, ne este posibil să degajăm elemente formale sau structurale care sunt tot atâtea constrângeri pentru acţiunea umană, oricare ar fi obiectivele actorilor. Modalităţile de acţiune colectivă impun de îndată o anumită logică ce se dovedeşte independentă de justificări de ordin ideologic sau doctrinal avansate de cei interesaţi. Aşa se explică paradoxul „legii de bronz a oligarhiei". Organizaţii menite unui proiect sociopolitic egalitar devin din ce în ce mai inegalitare în funcţionarea lor internă, nu în virtutea unei pretinse „naturi umane" de care ar trebui să ne debarasăm, ci în virtutea unor imperative organizaţionale şi a unor efecte de structură imposibil de neutralizat : creştere, diferenţiere şi ierarhizare.

Mesajul sociologiei pare, în această privinţă, foarte pesimist, sugerând, în fond, concepţia arhicunoscută conform căreia „cu cât

ceva se schimbă mai mult, cu atât e mai la fel ca înainte". Oare merită osteneala, se vor întreba unii, să elaborăm o întreagă ştiinţă a vieţii în societate pentru a ajunge la concluzii atât de puţin încurajatoare pentru oamenii de azi, atât de ataşaţi ideilor de dreptate şi progres? Cu siguranţă că sociologia ignoră ceea ce poate însemna libertatea umană. Fiinţele umane sunt libere, iar libertatea lor o include şi pe aceea de a concepe proiecte generoase de societăţi care se îndepărtează tot mai mult de starea naturală. Dar faptul că visele mereu înnoite ale umanităţii se lovesc iar şi iar de aceleaşi obstacole indică faptul că libertatea se exercită în cadrul unor parametri limitativi, pe care zadarnic vrem să-i ignorăm. Sociologia ne ajută să avem o mai clară percepţie a presiunilor structurale ce apasă asupra comportamentelor noastre. Acestea fiind zise, ea nu restrânge spaţiul nostru de manevră în raport cu tot ce ne presează; dimpotrivă, îl lărgeşte şi ne oferă posibilitatea de a-l folosi mai eficient în raport cu propriile obiective. A nu ţine cont de învăţămintele ei ar însemna să renunţăm la raţiune şi să refuzăm acţiunile chibzuite.

Bibliografie

Albats, Evguenia, 1995, *La Bombe à retardement. Enquête sur la survie du KGB*, trad. fr., Plon, Paris (prima ediţie în limba rusă: 1992).

Albertoni, Ettore, 1987, *Doctrine de la classe politique et théorie des élites*, trad. fr., Méridiens-Klincksieck, Paris (prima ediţie în limba italiană: 1985).

Armand, Louis; Drancourt, Michel, 1961, *Plaidoyer pour l'avenir*, Calmann-Lévy, Paris.

Aron, Raymond, 1960, „Classe sociale, classe politique, classe dirigeante", *Archives européennes de Sociologie*, vol. 1, pp. 260-281.

Aron, Raymond, 1967, *Les Étapes de la pensée sociologique*, Paris (reeditat: Gallimard, colecţia „Tel", 1991).

Aron, Raymond, 1968, „Préface", în V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, Droz, Geneva, pp. VII-XXVIII.

Aron, Raymond, 1983, *Mémoires. Cinquante ans de réflexion politique*, Julliard, Paris.

Aron, Raymond, 2002, *Le Marxisme de Marx*, Éditions de Fallois, Paris.

Bachrach, Peter, 1967, *The Theory of Democratic Elitism. A Critique*, Little, Brown and Company, Boston.

Bauer, Michel, 1985, „La gauche au pouvoir et le grand patronat: sous les pavés... des mouvements de la classe dirigeante", în Pierre Birnbaum (ed.), *Les Élites socialistes au pouvoir 1981-1985*, PUF, Paris, pp. 263-306.

Bauer, Michel; Bertin-Mourot, Bénédicte, 1997, „La triple exception française. À propos de la formation des élites", *Esprit*, nr. 10, octombrie, pp. 47-59.

Baylis, Thomas A., 1998, „Elite Change After Communism: Eastern Germany, the Czech Republic, and Slovakia", *East European Politics and Societies*, vol. 12, nr. 2, pp. 265-299.

Beetham, David ; Petrie, Julian, 1983, „Elitism", în Michael Mann (ed.), *The Mac-Millan Student Encyclopedia of Sociology*, The MacMillan Press, Londra, pp. 108-109.

Berle, Adolf A. ; Means, Gardiner C., 1936, *The Modern Corporation and Private Property*, MacMillan, New York.

Birnbaum, Pierre, 1977, *Les Sommets de l'État. Essai sur l'élite du pouvoir en France*, Seuil, Paris.

Birnbaum, Pierre, 1985 (ed.), *Les Élites socialistes au pouvoir 1981-1985*, PUF, Paris.

Birnbaum, Pierre ; Barucq, Charles ; Bellaiche, Michel ; Marié, Alain, 1978, *La Classe dirigeante française. Dissociation, interpénétration, intégration*, PUF, Paris.

Blum, Léon, 1947, „Préface", în James Burnham, *L'Ère des organisateurs*, Calmann-Lévy, Paris.

Bobbio, Norberto, 1972, *On Mosca and Pareto*, Droz, Geneva-Paris.

Bottomore, Tom B., 1964, *Élites et sociétés*, trad. fr., Stock, Paris (prima ediţie în limba engleză : 1964).

Boudon, Raymond, 1973, *L'Inégalité des chances*, Armand Colin, Paris.

Boudon, Raymond, 1979, *Effets pervers et ordre social*, colecţia „Sociologies", PUF, Paris.

Boudon, Raymond ; Bourricaud, François, 1982, *Dictionnaire critique de la sociologie*, PUF, Paris (reeditare).

Bouglé, Célestin, 1908, *Essai sur le régime des castes*, Alcan, Paris.

Bourdieu, Pierre, 1989, *La Noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Éditions de Minuit, Paris.

Bourdieu, Pierre, 1994, *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, Seuil, colecţia „Points/Essais", Paris.

Bourdieu, Pierre, 1996, *Sur la télévision*, Liber Éditions, Paris.

Bourdieu, Pierre ; Passeron, Jean-Claude, 1964, *Les Héritiers. Les étudiants et la culture*, Éditions de Minuit, Paris.

Burnham, James, 1947, *L'Ère des organisateurs*, prefaţă de Léon Blum, trad. fr., Calmann-Lévy, Paris (prima ediţie în limba engleză : 1941).

Burnham, James, 1949, *Les Machiavéliens, défenseurs de la liberté*, trad. fr., Calmann-Lévy, Paris (prima ediţie în limba engleză : 1943).

Busino, Giovanni, 1988a, „Élites et bureaucratie. Une revue analytique des théories contemporaines", *Revue européenne des sciences sociales*, număr special, vol. XXVI, nr. 80, Droz, Geneva.

Busino, Giovanni, 1988b, „La loi d'airain de l'oligarchie de Robert Michels" în Giovanni Busino, *Élites et bureaucratie*, pp. 63-70.

Busino, Giovanni, 1988c, „Premiers jalons d'un élitisme démocratique" în Giovanni Busino, *Élites et bureaucratie*, pp. 97-104.

Busino, Giovanni, 1992, *Élite(s) et élitisme*, PUF, colecţia „Que Sais-je ? ", Paris.

Chazel, François, 1992, „Pouvoir", în Raymond Boudon (ed.), *Traité de sociologie*, PUF, Paris, cap. 5, pp. 195-226.

Clark, Terry, 1973, *Prophets and Patrons : The French University and the Emergence of the Social Sciences*, Harvard University Press, Cambridge.

Clifford-Vaughan, Michalina, 1960, „Some French Concepts of Elites", *British Journal of Sociology*, vol. 11, pp. 319-331.

Coenen-Huther, Jacques, 1984, *Le fonctionnalisme en sociologie : et après ?*, Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles.

Coenen-Huther, Jacques, 1997, *Tocqueville*, PUF, colecţia „Que Sais-je ? ", Paris.

Coenen-Huther, Jacques, 1998, „The Paths of Recognition : Boudon, Bourdieu and the «Second Market» of Intellectuals", *International Journal of Contemporary Sociology*, vol. 35, nr. 2, pp. 208-216.

Coenen-Huther, Jacques, 2000, „L'Europe de l'Est en transition : circulation ou reproduction des élites ? ", *Revue Européenne des Sciences Sociales*, tomul XXXVIII, nr. 118, pp. 135-149.

Czudnowski, Moshe M. ; Eulau, Heinz, 1976, *Elite Recruitment in Democratic Polities*, Wiley and Sons, New York.

Dagnaud, Monique ; Mehl, Dominique, 1985, „Décideurs et sous-élite : distance et connivence", *Sociologie du travail*, vol. XVII, nr. 2, pp. 122-136.

Dahl, Robert A., 1958, „A Critique of the Ruling Elite Model", *American Political Science Review*, vol. 52, nr. 2, pp. 463-469, reluat în John Scott (ed.), *The Sociology of Elites*, vol. 1, *The Study of Elites*, cap. 5, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, 1990, pp. 61-67.

Dahl, Robert A., 1961, *Who Governs ? Democracy and Power in American City*, Yale University Press, New Haven.

Dahl, Robert A., 1971, *Polyarchy. Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven.

Dahrendorf, Ralf, 1972, *Classes et conflits de classes dans la société industrielle*, trad. fr., La Haye, Mouton, Paris (prima ediţie în limba germană : 1957).

Degenne, Alain; Forsé, Michel, 1994, *Les Réseaux sociaux*, Armand Colin, Paris (ediţia a doua: 2004).

Delruelle-Vosswinkel, Nicole, 1972, *Les notables en Belgique*, Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles.

Di Palma, Giuseppe, 1973, *The Study of Conflict in Western Society: A Critique of the End of Ideology*, General Learning Press, Morristown, New Jersey.

Djilas, Milovan, 1958, *La Nouvelle classe dirigeante*, trad. fr., Plon, Paris (prima ediţie în limba engleză: 1957).

Domenach, Jean-Marie, 1961a, „Réponse à Louis Armand", *L'Express*, nr. 456.

Domenach, Jean-Marie, 1961b, „Plaidoyer pour la politique", *L'Express*, nr. 457.

Dreitzel, Hans P., 1962, *Elitebegriff und Sozialstruktur*, Enke Verlag, Stuttgart.

Dupréel, Eugène, 1948, *Sociologie générale*, PUF, Paris.

Durkheim, Émile, 1928, *Le Socialisme*, PUF, Paris (reeditare: colecţia „Quadrige", 1992).

Duverger, Maurice, 1951, *Les Partis politiques*, Armand Colin, Paris (ediţia a patra: 1961).

Eisermann, Gottfried, 1989, *Max Weber und Vilfredo Pareto. Dialog und Konfrontation*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Endruweit, Günter, 1998, *Beiträge zur Soziologie*, vol. 2, *Allgemeine Soziologie*, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Soziologische Arbeitsberichte, nr. 25, cap. V, *Eliten*, pp. 245-269.

Eulau, Heinz, 1976, „Elite Analysis and Democratic Theory", în M.M. Czudnowski, H. Eulau, *Elite Recruitment in Democratic Polities*, Wiley and Sons, New York, pp. 7-28.

Field, G. Lowell; Higley, John, 1980, *Elitism*, Routledge and Kegan Paul, Londra.

Field, G. Lowell; Higley, John; Burton, Michael, 1990, „A New Elite Framework for Political Sociology", *Revue Européenne des Sciences Sociales*, vol. XXVIII, nr. 88, pp. 149-182.

Fougeyrollas, Pierre, 1950, „Bureaucratie et technocratie", *Arguments*, nr. 17.

Friedberg, Erhard, 1993, *Le Pouvoir et la règle. Dynamique de l'action organisée*, Seuil, Paris.

Gerstenmaier, Eugen, 1958, „Sinn und Schicksal der Elite in der Gemeinschaft", *Bulletin des Presse und Informationsamtes der Bundesregierung*, nr. 168, pp. 1691-1692, pp. 1699-1701.

Giddens, Anthony, 1990, „Elites in the British Class Structure", în John Scott (ed.), *The Sociology of Elites*, vol. 1, *The Study of Elites*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, pp. 345-361.

Grabher, Gernot ; Stark, David, 1998, „Organising Diversity : Evolutionary Theory, Network Analysis and Post-Socialism", în John Pickles, Adrian Smith (ed.), *Theorising Transition. The Political Economy of Post-Communist Tranforma-tions*, Routledge, Londra şi New York, pp. 54-75.

Gurvitch, Georges, 1963a, *La Vocation actuelle de la sociologie*, tom I, *Vers la sociologie différentielle*, PUF, Paris, ediţia a treia, revăzută.

Gurvitch, Georges, 1963b, *La Vocation actuelle de la sociologie*, tom II, *Antécédents et perspectives*, PUF, Paris, ediţia a treia, revăzută.

Gurvitch, Georges (ed.), 1967, *Traité de sociologie*, tom I, PUF, Paris, ediţia a treia, revăzută.

Hanley, Eric ; Yershova, Natasha ; Anderson, Richard, 1995, „Russia - Old Wine in a New Bottle ? The Circulation and Reproduction of Russian Elites. 1983-1993", *Theory and Society*, vol. 24, pp. 639-668.

Hunter, Floyd, 1953, *Community Power Structure*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, North Carolina

Jaeggi, Urs, 1967, *Die gesellschaftliche Elite : eine Studie zum Problem der sozialen Macht*, ediţia a doua, P. Haupt, Berna şi Stuttgart.

Janne, Henri, „Un modèle théorique du phénomène révolutionnaire ?", *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, vol. 15, nr. 6, pp. 1138-1154.

Janne, Henri, 1968, *Le Système social. Essai de théorie générale*, Éditions de l'Institut de Sociologie, Bruxelles.

Javeau, Claude, 2002, *Éloge de l'élitisme*, Le Grand Miroir, Bruxelles.

Juchler, Jakob, 1994, *Osteuropa im Umbruch. Politische, wirtschaftliche und gesellschaftliche Entwicklungen 1989-1993*, Seismo Verlag, Zürich.

Kabakchieva, Petya, 1996, „The New Political Actors and their Strategies", în Jacques Coenen-Huther (ed.), *Bulgaria at the Crossroads*, Nova Science Publishers, New York, pp. 113-133.

Katz, Elihu ; Lazarsfeld, Paul, 1964, *Personal Influence. The Part played by People in the Flow of Mass Communication*, The Free Press, Glencoe.

Kauppi, Niilo, 1996, *French Intellectual Nobility : Institutional and Symbolic Transformation in the Post-Sartrean Era*, State University of New York Press, Albany.

Keller, Suzanne, 1963, *Beyond the Ruling Class. Strategic Elites in Modern Society*, Random House, New York.

Kolabinska, Marie, 1912, *La Circulation des élites en France : étude historique depuis la fin du XIe siècle jusqu'à la Grande Révolution*, Imprimeries Réunies, Lausanne.

Kryshtanovskaya, Olga ; White, Stephen, 1996, „From Soviet Nomenklatura to Russian Elite", *Europe-Asia Studies (formerly Soviet Studies)*, vol. 48, nr. 5, pp. 711-733.

Lasch, Christopher, 1996, *La révolte des élites et la trahison de la démocratie*, trad. fr., Climats, Paris (prima ediţie americană : 1995).

Lasswell, Harold D., 1948, *Power and Personality*, W.W. Norton, New York.

Lasswell, Harold D., 1965, „The Study of Political Elites", în Harold D. Lasswell, Daniel Lerner, *World Revolutionary Elites. Studies in Coercive Ideological Movements*, The M.I.T Press, Cambridge, Massachusetts.

Laumann, Edward O. ; Pappi, Franz U., *Networks of Collective Action : A Perspective in Community Influence Systems*, Academic Press, New York.

Lazega, Emmanuel, 1998, *Réseaux sociaux et structures relationnelles*, PUF, colecţia „Que Sais-je ?", Paris.

Le Play, Frédéric, 1941, *Œuvres*, tom I, *Principes de paix sociale : la famille* ; tom II, *La réforme de la société. Le travail*, Éditions d'histoire et d'art, Paris.

Léotard, Marie-Laure de, 2001, *Le Dressage des élites*, Plon, Paris.

Lewandowski, Olgierd, 1974, „Différenciation et mécanismes d'intégration de la classe dirigeante. L'image sociale de l'élite d'après le Who's Who in France", *Revue française de Sociologie*, vol. XV, nr. 1, pp. 43-73.

Lipset, Seymour M. ; Trow, Martin A. ; Coleman, James S., 1956, *Union Democracy. The Internal Politics of the International Typographical Union*, The Free Press, Glencoe.

Lopreato, Joseph ; Alston, Letitia, 1970, „Ideal Types and the Idealization Strategy", *American Sociological Review*, vol. 35, pp. 88-96.

Lottieri, Carlo, 1999, „Élitisme classique (Mosca et Pareto) et élitisme libertarien", în Alban Bouvier (ed.), *Pareto aujourd'hui*, PUF, colecţia „Sociologies", Paris, pp. 199-219.

Mannheim, Karl, 1940, *Man and Society in an Age of Reconstruction*, Kegan Paul, Trench, Trubner, Londra.

Mannheim, Karl, 1956, „The Democratization of Culture", *Essays on the Sociology of Culture*, Routledge and Kegan Paul, Londra, pp. 171-246.

Mannheim, Karl, 1956a, *Idéologie et utopie*, trad. fr. parţială, Marcel Rivière, Paris (prima ediţie în limba engleză : 1936).

Marsden, P.V. ; Laumann, E.O., 1977, „Collective Action in a Community Elite : Exchange, Influences Processes and Issue Resolution", în R.J. Liebert, A. Imersheim (ed.), *Power, Paradigms and Community Research*, Sage, Londra, pp. 199-250.

Martindale, Don, 1981, *The Nature and Types of Sociological Theory*, ediţia a doua, Harper and Row, New York.

Marx, Karl, 1965, *Le Manifeste communiste*, *Œuvres*, vol. 1, Gallimard, colecţia „La Pléiade", Paris, pp. 159-195 (prima ediţie : 1848).

Meisel, James H., 1962, *The Myth of the Ruling Class*, The University of Michigan Press, Ann Arbor.

Mendras, Henri ; Forsé, Michel, 1983, *Le Changement social. Tendances et paradigmes*, Armand Colin, Paris.

Merton, Robert K., 1968, *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, New York.

Michels, Robert, 1914, *Les Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, trad. fr., Flammarion, Paris. Ediţie nouă, colecţia „Champ politique", 1971, Paris (prima ediţie în limba germană : 1911).

Mills, C. Wright, 1953, „Introduction", în Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, Mentor Edition, The New American Library, New York, pp. VI-XIX.

Mills, C. Wright, 1969, *L'Élite du pouvoir*, trad. fr., Maspero, Paris (prima ediţie americană : 1956).

Minc, Alain, 2002, *Épîtres à nos nouveaux maîtres*, Grasset, Paris.

Mosca, Gaetano, 1884, *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare. Studii storici e sociali*, Loescher, Torino.

Mosca, Gaetano, 1937, *Histoire des doctrines politiques depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours*, trad. fr., Payot, Paris. Ediţie nouă, 1955 (prima ediţie în limba italiană : 1936).

Mosca, Gaetano, 1953, *Elementi di scienza politico*, 2 vol., Laterza, Bari (prima ediţie : 1896).

Mosca, Gaetano, 1962, „The Final Version of the Theory of the Ruling Class", în James H. Meisel, *The Myth of the Ruling Class*, The University of Michigan Press, Ann Arbor.

Mosca, Gaetano, 1966, *La classe politica. A cura con un'introduzione di Norberto Bobbio*, Laterza, Bari.

Nadel, S.F., 1956, „The Concept of Social Elites", *International Social Science Bulletin*, vol. 8, pp. 413-424, reluat în John Scott (ed.), *The Sociology of Elites*, vol.1, *The Study of Elites*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, 1990, pp. 31-42.

Naville, Pierre, 1950, „La bureaucratie et la révolution", *Arguments*, nr. 17.

Ortega y Gasset, José, 1937, *La Révolte des masses*, trad. fr., Stock, Paris (prima ediţie în limba spaniolă : 1930).

Pareto, Vilfredo, 1902, 1903, *Les Systèmes socialistes*, curs ţinut la Universitatea din Lausanne, 2 vol., Giard et Brière, Paris.

Pareto, Vilfredo, 1968, „Traité de sociologie générale", *Œuvres complètes*, editat de Giovanni Busino, tom XII, Droz, Geneva (prima ediţie în limba italiană : 1916).

Parry, Geraint, 1969, *Political Elites*, George Allen and Unwin, Londra.

Parsons, T. ; Bales, R.F. ; Shils E., 1953, *Working Papers in the Theory of Action*, The Free Press, Glencoe.

Putnam, R., 1976, *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

Reinhard, Wolfgang (ed.), 1996, *Les Élites du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, PUF, Paris.

Renaut, Alain, 2002, *Que faire des universités ?* , Bayard, Paris.

Riesman, David *et al.*, 1964, *La Foule solitaire*, trad. fr., Arthaud, Paris (prima ediţie americană : 1950).

Rizzi, Bruno, 1976, *La Bureaucratisation du monde*, 2 vol., Champ libre, Paris (prima ediţie în limba italiană : 1939).

Rona-Tas, Akos, 1994, „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism", *American Journal of Sociology*, vol. 100, nr. 1, pp. 40-69.

Rosanvallon, Pierre, 1997, „Les élites françaises, la démocratie et l'État", interviu cu Pierre Rosanvallon realizat de Olivier Mongin şi Lucile Schmid, *Esprit*, nr. 10, octombrie, pp. 60-72.

Roussel, Louis, 2001, *L'Enfance oubliée*, Odile Jacob, Paris.

Saint-Simon, Claude-Henri, conte de, 1966, *Œuvres*, vol. II, Anthropos, Paris (prima ediţie, vol IV : 1869).

Sartori, Giovanni, 1987, *The Theory of Democracy Revisited*, vol. 1, *The Contemporary Debate*, Chatham House, Chatham, New Jersey.

Schluchter, Wolfgang, 1963, „Der Elitebegriff als soziologische Kategorie", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, vol. 15, pp. 233-256.

Schmalenbach, Hermann, 1922, „Die soziologische Kategorie des Bundes", *Die Dioskuren*, nr. 1.

Schumpeter, Joseph, 1951, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, trad. fr., Payot, Paris (prima ediţie în limba engleză : 1942).

Scott, Howard, 1933, *Introduction to Technocracy*, John Day Company, New York.

Scott, John (ed.), 1990, *The Sociology of Elites*, vol. 1 : *The Study of Elites* ; vol. 2 : *Critical Perspectives* ; vol. 3 : *Interlocking Dictatorships and Corporate Networks*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot.

Simmel, Georg, 1999, *Sociologie. Étude sur les formes de la socialisation*, trad. fr., PUF, Paris (prima ediţie în limba germană : 1908).

Simon, Pierre-Jean, 1991, *Histoire de la sociologie*, PUF, colecţia „Fondamental", Paris.

Staniszkis, Jadwiga, 1991a, *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe. The Polish Experience*, University of California Press, Berkeley.

Staniszkis, Jadwiga, 1991b, „Political Capitalism in Poland", *Eastern European Politics and Societies*, vol. 5, pp. 127-141.

Stanworth, Philip ; Giddens, Anthony, 1974, *Elites and Power in British society*, Cambridge University Press, Cambridge.

Steiner, Kurt, 1972, *Politics in Austria*, Little Brown, Boston.

Suleiman, Ezra N., 1979, *Les Élites en France. Grands corps et grandes écoles*, trad. fr., Seuil, Paris (prima ediţie americană : 1978).

Svalastoga, Kaare, 1969, „Elite and Social System", *Acta Sociologica*, vol. 12, nr. 1, pp. 13-19.

Szelenyi, Ivan ; Szelenyi, Szonja, 1995, „Circulation or Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe", *Theory and Society*, vol. 24, pp. 615-638.

Thompson, Kenneth, 1993, „French Sociology seen from Britain", *Revue suisse de sociologie*, vol. 19, pp. 621-625.

Tilkidjiev, Nikolai, 1996, „Social Stratification in Post-Communist Bulgaria", în Jacques Coenen-Huther (ed.), *Bulgaria at the Crossroads*, Nova Science Publishers, New York, pp. 79-96.

Tocqueville, Alexis de, 1952, *L'Ancien Régime et la Révolution*, *Œuvres complètes*, tom II, vol. 1, Gallimard, Paris (prima ediţie : 1856).

Tocqueville, Alexis de, 1964, *Souvenirs*, *Œuvres complètes*, tom XII, Gallimard, Paris (prima ediţie : 1893).

Tocqueville, Alexis de, 1990, *De la démocratie en Amérique*, tom I, Éditions Vrin, Paris, pp. 13-14 (prima ediţie : 1835).

Touraine, Alain, 1973, *Production de la société*, Seuil, Paris.

Valade, Bernard, 1990, *Pareto. La Naissance d'une autre sociologie*, PUF, colecţia „Sociologies", Paris.

Valade, Bernard, 1996, *Introduction aux sciences sociales*, PUF, colecţia „Premier cycle", Paris.

Veblen, Thorstein, 1970, *Théorie de la classe de loisir*, trad. fr., Gallimard, Paris (prima ediţie americană: 1899).

Vladimirov, Jelio, 1996, „L'éthos démocratique dans la Bulgarie postcommuniste", în Jean-Pierre Gern (ed.), *La Bulgarie : une transition menacée*, EDES, Neuchâtel.

Voslensky, Michael, 1980, *La Nomenklatura. Les privilégiés en URSS*, trad. din germană, Belfond, Paris.

Windolf, Paul, 1998, „Privatization and Elite Reproduction in Eastern Europe", *Archives européennes de sociologie*, vol. XXXIX, nr. 2, pp. 335-376.

Index de nume proprii

A

Albats, E. 120
Albertoni, E. 68-70
Alston, L. 22, 140
Armand, L. 100
Aron, R. 24, 33, 34, 42, 44, 52, 61-62, 65-66, 68, 85, 86, 119

B

Bachrach, P. 85
Bauer, M. 113, 121, 122-123, 169, 171
Baylis, T. 199
Berle, A. 102, 104, 105
Bertin-Mourot, B. 121-123, 169, 171
Birnbaum, P. 100, 114, 115, 121, 122, 171, 185
Blum, L. 103
Bobbio, N. 68, 71
Bonald, L. de 27
Bottomore, T. 16, 21, 42
Boudon, R. 16, 32, 35, 124, 172, 173
Bougle, G. 38
Bourdieu, P. 32-37, 114, 125, 170, 173
Bouthoul, G. 25
Burke, E. 27
Burnham, J. 26, 101-105
Busino, G. 8, 10, 15, 16, 24, 27, 55, 56, 84

C

Chazel, R. 143
Clifford-Vaughan, M. 22, 95, 138, 141
Coenen-Huther, J. 28, 31, 33, 35, 120, 186, 197

D

Dagnaud, M. 172
Dahl, R. 109-111, 117-119, 135, 163
Dahrendorf, R. 42, 150
Degenne, A. 164-165
Delruelle-Vosswinkel, N. 146-147
Djilas, M. 102
Domenach, J.-M. 100
Drancourt, M. 100
Dreitzel, H. 133
Dupréel, E. 62-63
Durkheim E. 94
Duverger M. 37-38